

Т. Н. ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

синфи 7

Китоби дарсӣ барои муассисаҳои
таҳсилоти умумӣ

Нашри 4-уми таҷдида назар ва ихтисоршуда

*Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст*

Душанбе
Маориф
2022

УДК 373. 167.1
ББК 63.3 (2) Я 72
З-57

Зиёзода Т. Н.

З-57 Таърихи умумӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 7-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. — Душанбе: «Маориф», 2022. — 208 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову ораста дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

Чадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99947-133-7-0
Моликияти давлат

© «Маориф», 2022

ПЕШГУФТОР

Хонандагон аз таърихи дунёи қадим ва асрҳои миёна оид ба пайдоишу ташаккули давлат ва ҷомеа дар он замонҳо аллакай иттилоъ доранд. Он вақт олоти меҳнат такмил ёфта, маданияти моддию маънавии ҷомеа хеле пеш рафта буд. Чунин иттилоотро хонандагон ба таври мушаххас ҳангоми омӯзиши таърихи давлатҳои дунёи қадим — Шумеру Акад, Бобулу Ошур, Ҳиндустону Чин, Мисру Хет, Финиқияю Фаластин, Ҳахоманишиёну Бохтар, Хоразму Урарту, Юнону Рим, давлатҳои асримиёнагии Сосониёну Руси Киев, Эрону Арабистон, Олмону Италия, Византияю Туркия ва давлатҳои дигар ба даст оварда, барои омӯзиши таърихи нав замина гузоштаанд.

Барои фарорасии давраи нави таърихи башар тамаддуни Эҳё, кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ, Реформатсияи Аврупо, империяи Византия, инқилоби буржуазии Нидерландия ва Англия сабаб шудаанд. Лекин сабабгори асосии пайдоиши давраи нав маданияти Эҳё мебошад. Давраи Эҳё имкон дод, ки муносибатҳои сармоядорӣ ба вучуд оянд. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ ба инсоният кашфиёти бузурги ҷуғрофиро ҳада намудааст.

Китоби дарсии мазкур аз пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ, кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ ва инқилоби буржуазии Нидерландия оғоз ёфта, дар миёнаи асри XIX хотима меёбад.

Ҳар як давраи таърихӣ нишонаю хусусиятҳои хосси худро дорад, аз он ҷумла давраи нав низ. Дар охири асрҳои миёна ва оғози давраи нав мардуми Аврупо ба фарҳанги антиқа рӯ оварданд. Дар ин қитъа давлат аз тобеияти калисо ва дин озод мешавад. Аз асрҳои XVI–XVII сар карда оҳиста-оҳиста ҷойи истехсолоти сеҳӣ-косибиро истехсолоти мануфактурӣ ишғол мекунад. Дар асри XVIII бошад, мошинҳои механикӣ пурмаҳсули қорӣ ихтироъ ва дар истехсолот ҷорӣ шуданд. Дар нимаи дуюми ин аср, дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо, пеш аз ҳама, дар Англия табaddулоти саноатӣ ба амал омад, ки он ба ҳаёти ҷомеа таъсири қалон расонд. Дар натиҷаи ин раванд гурӯҳҳои иҷтимоии нав — корчалонҳо, соҳибқорон, бонқдорон, коргарони қироя ва буржуазия ташаккул меёбанд.

Пешрафти неруҳои истехсолкунанда қариб дар ҳамаи давлатҳои пурқуввати феодалӣ бухрони иҷтимоиро ба вучуд овард. Тарзи феодалии идораи давлат ва муносибатҳои истехсолӣ ба неруҳои истехсолкунандаи нав ва табиати табақаҳои ҷадиди иҷтимоӣ мувофиқат

намекарданд. Акнун дар муқобили ҳокимияти истибдоди асримиёнагӣ неруҳои ҷадиди ҷомеа меистоданд. Онҳо дар истехсолот, тичорат ва маънавиёт озодии шахсро талаб мекарданд.

Дар асрҳои XVI–XVIII дар Америкаи Лотинӣ, Осиё ва Африқо неруҳои истехсолкунанда ниҳоят суст пеш мерафтанд. Дар ин давра, махсусан, дар таркиби иҷтимоии ҷомеа ва низоми идораи давлатии мамлакатҳои Осиё ва Африқо, қариб тағйироте ба амал наомад. Ин ҳолат давлатҳои абарқудрати Аврупо ва ИМА дар бартарии комил қарорро дод. Онҳо метавонистанд давлатҳои заифро бе мушкилии зиёд ба мустамликаҳои худ табдил бидиҳанд.

Баъди табaddулотии саноатии нимаи дуюми асри XVIII неруҳои истехсолкунандаи давлатҳои абарқудрати Аврупо ва ИМА ҷунон пеш рафтанд, ки майдони фаъолияти онҳо дар дохили давлат тангӣ мекард. Ин ҳолат ба сиёсати хориҷии онҳо таъсири бевосита расонид. Ба иттиҳодияҳои инҳисорӣ (монополистӣ) муяссар гардид, ки барои ба даст даровардани бозорҳои молфурушӣ, манбаъҳои ашёи хом ва захираҳои қувваи арзони корӣ сиёсати хориҷии давлатро тағйир диҳанд. Ҳамин тариқ, давлатҳои сармоядорӣ ба давлатҳои империалистӣ сабзида расида, манфиатҳои ширкату бонкҳоро ҷимоя мекарданд.

Барои давлатҳои империалистӣ Америкаи Лотинӣ, Осиё ва Африқо ҷойҳои сердаромад буданд. Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Ҳолланд, Русия ва баъзе давлатҳои дигар дар ин қитъаҳо ба забти мустамликаҳо шурӯъ карданд. Агар дар асрҳои XV–XVIII баъзе давлатҳои Аврупо, ба монанди Испания, Португалия, Ҳолланд ва Англия ба як қатор давлатҳои Осиё ва Африқо сар дароварда бошанд, пас дар асри XIX ба мустамлика табдилёбии мамлакатҳои қитъаҳои мазкур ба таври оммавӣ сурат гирифт.

Дар натиҷаи фаъолияти ширкатҳо ва бонкҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои мустамлика қувваҳои истехсолкунанда то як андоза пеш рафта, неруҳои сиёсии миллиро ташаккул доданд. Ғорати сарватҳои миллий ва истисмори бемислу монанди мамлакатҳои мустамлика ҳисси бедории миллий ва шуури истиқлолхоҳии мардумро ба вуҷуд овард. Дар натиҷа халқҳои дар ҳолати мустамлика ва тобеъ қарордошта ба муборизаи миллию озодихоҳӣ бархостанд.

Фасли I. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА ДАР АСРИ XV — НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Боби I. ПОЙДОР ШУДАНИ СОХТИ САРМОЯДОРӢ

§ 1. ПАЙДОИШИ МУНОСИБАТҲОИ САРМОЯДОРӢ

Таназзули сохти феодалӣ. Давраи Эҳё дигаргуниҳои пешқадамро на танҳо дар фарҳанг ба вучуд овард, балки ба пешрафти неруҳои истеҳсолкунанда ҳам ёрӣ расонида, ҷомеаи феодалиро ба бухрон дучор намуд.

Дар асрҳои XV–XVI ба ҷойи хоҷагиҳои натуралӣ хоҷагиҳои вобаста ба бозор ба вучуд омаданд. Дар истеҳсолоти саноатӣ ҳокимияти инҳисорӣ доштани сеҳҳо, шаклҳои нави иқтисодӣ — муносибати иҷоравӣ дар деҳот, рушди саноати ғайрисеҳӣ, тобеияти онҳо ба соҳибкор ва ҷудой дар дохили сеҳҳо пайдо мешаванд. Ин навгониҳои иқтисодӣ аз тавлиди тарзи нави истеҳсолот — сармоядорӣ дарак меоданд.

Тарзи сармоядорӣ истеҳсолот самараноктар баромад. Аз ин рӯ, вай оҳиста-оҳиста ҷойи хоҷагиҳои кӯхнаи каммаҳсули феодалиро мегирифт. Дар Фаронса, Англия, Олмон, Италия ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо сохти сеҳӣ таназзул кардан гирифт. Болоравии истеҳсолот ва васеъшавии бозор баробарии қосибонро аз байн бурд. Ин баробарӣ дар байни қосибон низ рӯ ба таназзул ниҳод. Сеҳҳои нисбатан бой сеҳҳои камбағалро ба худ тобеъ мекарданд. Баъзе сеҳҳо ба пуррагӣ дар зерӣ таъсири савдогароне монданд, ки молҳои онҳоро бо нархи арзон харида, ба бозорҳои дурдаст бурда, бо нархи қимат мефурӯхтанд. Қисме аз сеҳҳо ба тоҷироне, ки онҳоро бо ашёи хом таъмин мекарданд, вобаста мешуданд, яъне аксари сеҳҳо ба ҳайатҳои меҳнатии дастачамъонаи тоҷирон табдил меёфтанд.

Дар охири асрҳои миёна тичорат дар шаҳрҳои Аврупо ривоч ёфт. Масалан, ба иттиҳоди Ганза ғайр аз шаҳрҳои Любек, Гамбург ва Бремен боз қариб 80 шаҳри дигари Олмон дохил буданд. Дар ин шаҳрҳо муносибатҳои тичоратӣ ривочу равнақ ёфтанд. Ғайр аз ин дар шаҳри Лион ва шаҳрҳои музофоти Шампани Фаронса, шаҳрҳои Лейпсиг ва Франкфурти лаби Майни Олмон, Венетсияи Италия ва дар як қатор шаҳру мамлакатҳои дигари Аврупо бозорҳои калон — *ярмаркаҳо* кушода шуданд.

Дар қори ярмаркаҳо фаъолияти *саррофон* аҳаммияти зиёд дошт. Онҳо ашхоси хеле дарқорӣ ва асосӣ ба шумор мерафтанд. Саррофон қурб ва *сифати пули* ин ва ё он давлатро муайян карда, маблағи тоҷиронро бо пули барои онҳо зарурӣ иваз намуда, бо ҳамин хариду фурӯши онҳоро осон мегардониданд. Дар натиҷаи фаъолияти саррофон бонкҳо ба вучуд омаданд. Бонкҳо ҳам амалиёти пулии дохили-давлатӣ ва ҳам тичорати байналмилалиро ба низом мебароварданд.

Бонқдорони аввалини Аврупо италиявиҳо буданд. Вожаҳои «*бонк*», «*банкир*», «*кредит*», «*ломбард*», «*банкнот*», «*банкрот*» ва истилоҳҳои бисёри дигаре, ки ҳамон вақт мавриди истифода қарор гирифта буданд ва ҳоло ҳам дар амалиёти бонкӣ ва молия истифода мешаванд, аз забони италиявӣ гирифта шудаанд.

Навгониҳои дар саноат, тичорат ва муносибатҳои пулиро молӣ баамаломеда сабабгори таназзули истеҳсолоти феодалӣ шуданд. Ин раванд танҳо мамлакатҳои пешқадами Аврупо ро фаро гирифта буд.

Корхонаҳои сармоядорӣ. Ҳамин ки барои *истеҳсолоти сармоядорӣ* шароит фароҳам омад, истеҳсоли майдаи косибӣ ҷойи худро ба он иваз намуд. Шакли аввали истеҳсолоти сармоядорӣ мануфактура буд. Ба сабаби бо техника мусаллаҳ набудан, он танҳо аз меҳнати дастӣ истифода мебард. Дар баробари ин, мануфактура нисбат ба косибӣ истеҳсолоти калонтар ба шумор мерафт. Дар байни истеҳсолкунандагони он тақсмоти меҳнат вучуд дошт. Дар ҷараёни истеҳсолот ҳар як коргар танҳо ҳиссаи қори барои ӯ муайяншударо иҷро мекард.

Се навъи мануфактура мавҷуд буд. Навъи якумро *корхонаи мутамарказ* ё *марказонида* меномиданд. Дар ҷунин корхона тамоми қорҳои истеҳсоли маҳсулот дар дохили мануфактура иҷро мешуданд. Корхонаи мутамарказ аз рӯйи баъзе хусусиятҳои худ ба фабрикаи оянда шабоҳат дошт.

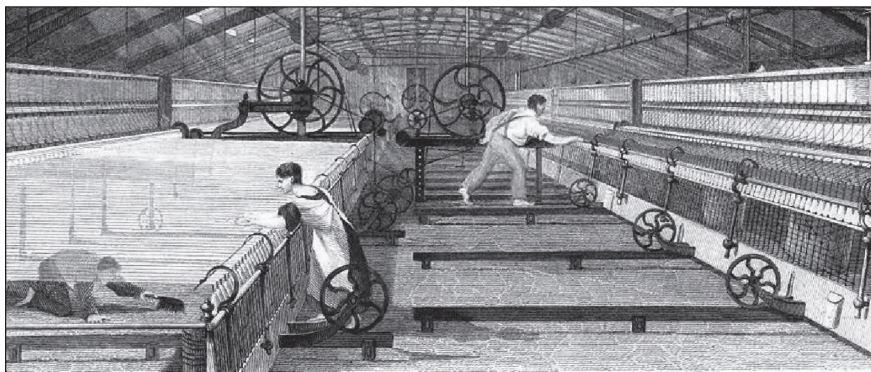
Шакли дигари ин корхонаро мануфактураи пароканда меномиданд. Мануфактураҳои пароканда нисбат ба мануфактураҳои

марказонидашуда сершумортар буданд. Дар чунин корхонаҳо қосибон, кишоварзони камзамин ва ё безамин ба коргарони «мануфактураи хонагӣ» тақдир меёфтанд. Соҳиби корхонаи пароканда коргарони хонагиро бо ашӯи хом таъмин мекард. Ин коргарон маҳсулоти тай-ёркардашонро ба соҳибкор супорида, музди меҳнат мегирифтанд. Корҳои марбут ба омодагии ниҳонии мол дар бинои корхона ба анҷом мерасиданд.

Дар асрҳои XVI–XVII теъдоди корхонаҳо хеле афзуд ва дар байни онҳо рақобат ҳам оғоз ёфт. Ин раванд соҳибони корхонаҳоро маҷбур менамуд, ки маҳсулнокии меҳнатро зиёд ва арзиши аслии маҳсулотро кам кунанд. Аз ин рӯ, онҳо ҳаракат мекарданд, ки дар корхонаи худ аз техникаи сермаҳсули механикӣ истифода баранд. Олоғи меҳнати пештарро тақдир дода, ба самаранокии истеҳсолот муваффақ мешуданд.

Дар асри XV дар саноати бофандагӣ, металлургӣ ва қӯҳкани як дараҷа тақдир техникаи ба амал омад. Ихтирои муҳимтарин дастгоҳи чархи ресмонресӣ ва таъбиқи он дар саноати бофандагӣ ҳанӯз дар оғози пайдоиши саноати мануфактурӣ солҳои 80-уми асри XV ба амал омада буд. Ин олоғи меҳнат дар як вақт ду кор — ресидани нах ва қалбақунии риштаро иҷро мекард. Истифодаи чархи ресандагӣ дар корхонаҳои Англия, Нидерландия, Италия ва Олмон қариб дар як вақт қорӣ гардида, баъд дар давлатҳои дигари Аврупо низ паҳн шуд.

Дар ин давра дар қори қӯҳкани низ навигариҳои техникаи пайдо шуданд. Чархи бо об ҳаракаткунанда ихтироъ шуд. Ин муҳаррики механикӣ имқон фароҳам овард, ки маъдани дар чуқурии зиёд хобида қанда, ба рӯи замин бароварда шавад. Истифодаи ин чарх

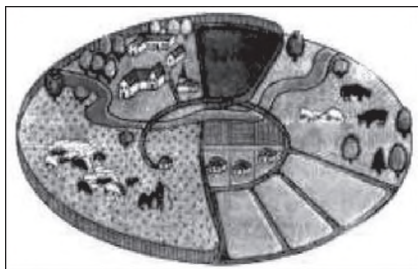
Корхонаи моҳутбарории англисии асри XVI

истехсоли маъданро зиёд кард. Ихтирои кураи оҳангудозӣ ҳаҷми гудозиши маъданро зиёд намуд. Бо ёрии чархи бо об ҳаракаткунанда ҳарорати кураҳои маъдангудозӣ зиёд карда шуд. Усули домнагии истехсоли маъдан дар нимаи дуюми асри XV аввалин маротиба дар Фаронса, Италия ва Олмон истифода шудааст.

Пайдоиши унсурҳои сармоядорӣ дар кишоварзӣ. Дар Англия, Фаронса, Италия, Олмон ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо хоҷагиҳои калони кишоварзӣ ташкил шуданд. Масалан, дар Англия хоҷагиҳои лендлордҳо ба вучуд омаданд. Худи лендлордҳо бевосита ба кишоварзӣ машғул набуданд, барои ин қор деҳқонони безамин ва ё камзаминро истифода мебарданд. Заминдорони қалон аз заминҳои худ ба таври дигар ҳам даромад мегирифтанд. Заминхояшонро ба фермерҳои иҷоракор ба иҷора дода, даромади соф ба даст мебарданд. Ҳамин тариқ, дар асрҳои XVI–XVII дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ хоҷагиҳои фермерӣ ба вучуд омаданд.

Фермерҳо дар зироаткорӣ аз тухмпшак ва ғаллақӯбаҳои аспӣ истифода мебарданд. Барои хушконида ни ботлоқ захбурҳо мекофтанд. Ба заминҳои кишт на танҳо поруи чорво, балки поруҳои маъдани низ мепошиданд ва маҳсулнокии зироатро зиёд мекарданд.

Дар чорводорӣ ҳам баъзе навигариҳо пайдо шуданд. Фермерҳо ба миқдори зиёд пашм, гӯшт, чарм, раған, панир ва маҳсулоти дигари чорводорӣ истехсол карда, ба бозорҳо мебароварданд.

Хоҷагии фермер

Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро ханӯз ҳам хоҷагиҳои майда ва миёнаи деҳқонӣ истехсол мекарданд.

Дар ҳамин давра дар аксари мамлакатҳои Шарқ хоҷагиҳои калони кишоварзӣ вучуд доштанд. Соҳибони онҳо заминҳои худро ба хоҳишмандон ба иҷора медоданд, лекин чунин усули истифодаи замин он қадар маъмул набуд.

Дар Шарқ асрҳои зиёд аз меҳнати қироя дар зироаткорӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ истифода мебарданд. Чунин қоргаронро «*чоряккор*», «*панҷяккор*», «*шашяккор*» меномиданд.

Пайдоиши буржуазия. Тағйирёбии тарзи истехсолот ва гузариш аз сохти феодалӣ ба сохти сармоядорӣ буржуазияро тавлид сохт. Дар радифи табақаҳои дигари ҷомеа буржуазия ҳам дар шаҳрҳо ва ҳам

дар доираи умумимиллии як қатор давлатҳои Аврупо ташаккул ёфта, барои пешрафти ҷомеа хидмати бузург кардааст. Масалан, он дар ташаккулёбии миллатҳои гуногуни Аврупои асрҳои XVI–XVII мақоми муҳим дошт. Истеҳсолотро мутамарказ кард, мубодилаи молро ба роҳ монд, робитаҳои иқтисодиро дар миқёси мамлакати худ васеъ ва мустаҳкам кард, нақши он дар ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа торафт бузургтар мешуд. Вале, бо вучуди ин, дар ин давра дар Аврупо ҳокимият дар дасти феодалҳо ва сохти истибдоди мутлақи дворянӣ буд. Дар он шоҳ дворяни аввали мамлакат ва роҳбари дворянҳо, ҳимоятгари манфиатҳои ин табақа ба ҳисоб мерафт. Буржуазияи навпайдо ба ҳокимияти дворянии шоҳҳо нафъовар буд. Шоҳҳо аз сармоядорони буржуазӣ андоз ситонида, ҳокимияти худро то андозае мустаҳкам мекарданд. Аз ин сабаб шоҳ нисбат ба буржуазияи ҷавон муносибати нек дошт. Буржуазия низ дар аввал нисбати шоҳ даст ба зуроварӣ намезад.

Феодалҳои калон рақибони буржуазия буданд, чунки ҳар кадоми онҳо шакли истеҳсолоти бо ҳамдигар муқобилро ифода мекарданд.

Сармояи буржуазия басуръат меафзуд. Ин ҳолат диққати ҳокимияти шоҳро бештар ба худ ҷалб менамуд. Робитаҳои нави давлати мутамаркази феодалӣ бо буржуазия то чанде мустаҳкамтар мешуданд. Ин робита дар баровардани *вомбарги давлатӣ*, чорӣ намудани низоми *андози фиддиягӣ*, сиёсати пуштибонии буржуазия, ёрӣ ба буржуазия дар масъалаи кушодани корхонаҳо, васеъ кардани тичорат ва ғайра ифода меёфтанд. Вале дар нимаи дуоми асри XVI ва асри XVII вазъият тағйир ёфт. Буржуазияи акнун сарватмандшуда барои васеъ кардани фаъолияти иқтисодӣ ва дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ширкат варзидан кӯшиш мекард. Ин талоши буржуазия бо манфиати табақаи феодалӣ муҳолиф буд. Бинобар ин, дар байни ин ду неру низоъ ба амал омад. Баъзе хусусиятҳои ин муҳолифат дар *реформатсияи Олмон* ва *Чанги бузурги деҳқонии оғози асри XVI* дар Олмону Англия ва баъзе давлатҳои дигар баамаломеда, ки моҳияти умумимиллӣ доштанд, ифода ёфтаанд. Яке аз чунин ҳаракатҳои миллию озодихоҳона (дар нимаи дуоми асри XVI) дар Нидерландия сар зад, ки оқибат бо ғалабаи инқилоби буржуазияи милли анҷом ёфт. Натиҷаи ин ғалаба дар Аврупо ташкилёбии аввалин давлати буржуазӣ Ҷумҳурии Нидерландия мебошад. Ғалабаи инқилоби буржуазии Нидерландияи солҳои 1566–1609 нишон дод, ки буржуазия ҳамчун неруи пурзӯри сиёсӣ ба майдони мубориза баромадааст.

Савол ва супоришҳо:

1. *Тавассути кадом далелҳо исбот карда метавонед, ки дар асрҳои XV–XVI дар Аврупо сохти феодалӣ рӯ ба таназзул ниҳодааст?*
2. *Дар байни сеҳ ва мануфактура чӣ фарқ вуҷуд дорад?*
3. *Дар бораи ярмаркаҳо ва мақоми онҳо нақл кунед.*
4. *Саррофон кӣ буданд ва кадом вазифаро иҷро мекарданд?*
5. *Чаро дар қори бонкҳо ва молия истилоҳҳо бо забони италиявӣ бисёранд?*
6. *Қорхонаҳои аввалини сармоядорӣ чӣ ном доштанд?*
7. *Дар бораи қорхонаҳои мутамарказ, пароканда ва омехта маълумот диҳед.*
8. *Қорғарони қироя қистанд?*
9. *Дар асрҳои XV–XVI дар истеҳсолот кадом навоариҳои техникӣ ҷорӣ гардиданд?*
10. *Муносибати байни шоҳ ва буржуазия дар ибтидо чӣ хел буд?*
11. *Фарқи байни феодал ва буржуазияро муайян кунед.*

§ 2. КАШФИЁТИ БУЗУРГИ ҶУҒРОФӢ

Сабабҳои кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ. Давраи Эҳё ва оғози муносибатҳои сармоядорӣ ба пешрафти тичорати аврупоиён тақдирнок буд. Тоҷирони аврупоӣ ба тичорати дохилӣ қаноат накарда, ба мамлакатҳои хориҷӣ рӯ оварданд. Аз давлатҳои Шарқ диққати онҳоро пеш аз ҳама Ҳиндустони афсонавӣ ҷалб намуда буд. Онҳо гумон доштанд, ки дар Ҳиндустон соҳиби тиллову нуқра ва дурру ҷавохироти зиёд мешаванд. Вале ба тичорати Ҳиндустон ва Чин кайҳо боз арабҳо назорат мекарданд. Онҳо молҳои аз мамлакатҳои Шарқ бо нархи арзон харидаашонро ба тоҷирони итолиёвӣ бо нархи гарон фурӯхта, даромади калон ба даст меоварданд.

Баъди он ки соли 1453 туркҳо шаҳри Константинополро ишғол намуданд, вазъи тичорати аврупоиён бо давлатҳои Шарқ боз ҳам мушкилтар гардид. Туркҳои Усмонӣ роҳҳои тичоратӣ ба Шарқро зеро назорати худ гирифтанд. Аз ин рӯ, тоҷирони аврупоӣ маҷбур буданд, ки ба Туркия бори калон диҳанд. Тавассути ин роҳҳо кашонидани мол ба онҳо фоидаи калон намеовард.

Роҳи ягона ба Ҳиндустон аз Миср ва баҳри Сурх мегузашт, вале арабҳо ин роҳро низ ба рӯи тоҷирони аврупоӣ бастанд. Ин тоҷирон акнун метавонистанд танҳо то шаҳри Искандарияи Миср омада,

харидуфурӯш кунанд, лекин онҳо аз ин тиҷорат фоидаи ноҷиз мегирифтанд.

Аз тарафи арабҳо ва туркҳо бастании роҳҳои тиҷорати аврупоӣён шохҳои давлатҳои феодалии мутараққии Аврупоро маҷбур сохт, ки роҳҳои дигари ба Ҳиндустон рафтани тоҷиронро сустҷӯ намоянд.

Барои ба Ҳиндустон рафтани тоҷирони аврупоӣ лозим меомад, ки Африқоро давр зада, ба уқёнуси Ҳинд бароянд ва ё ба самти Ғарб ҳаракат карда, ба Ҳиндустон аз Шарқи Дур дохил шаванд, вале ин роҳҳо ҳанӯз кашф нашуда буданд.

Олимони Аврупо донишҳои асримиёнагиро дар бораи сохти Замин омӯхта, ба ҳулосае омаданд, ки он монанди тухм аст ва агар ба тарафи Ғарб ҳаракат кунӣ, пас аз муддате аз тарафи Шарк боз ба ҳамин нуқтаи аввала омада мерасӣ. Акнун барои аврупоӣён вақти он расида буд, ки аз ин донишҳо истифода баранд. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ дар давлатҳои Аврупо бозори фурӯши мол ва сарчашмаҳои ашёи хомро тақозо мекард. Ин ҳолат сустҷӯӣ роҳҳои нави ба Ҳиндустон рафтуомад кардани тоҷиронро боз ҳам таъхирнопазир мегардонид.

Пеш аз Васко да Гама аз Португалия бо роҳи баҳрӣ ба Ҳиндустон чанд маротиба экспедитсия ташкил карда шуда буд, аз он ҷумла Энрике, дар соли 1415, Диогу Кан дар солҳои 1482–1488, Перу да Силва ва Афоно ди Пайва дар соли 1487. Вале онҳо то ба Ҳиндустону Чин рафта расида натавонишанд.

Саёҳати Васко да Гама. Шоҳи Португалия яке аз манфиатдорони асосии кашфи роҳи Ҳиндустон буд. Ӯ соли 1497 бо сардории *Васко да Гама* экспедитсияи нав ташкил намуд. Киштиҳои ӯ баҳрнарвонии ботаҷриба доштанд ва барои шинокунии дарозмуддат бо харита ва дигар таҷҳизоти зарурӣ мучаҳҳаз буданд.

Маллоҳи португалӣ бо асбоб ҷойи истикиштиро муайян мекунад

Васко да Гама

Баъди чору ним моҳ португалиҳо Африқоро давр зада, аввалин шуда ба соҳилҳои шарқии он рафта расиданд. Бӯрони шадид муқобили чараён шинокунии киштихоро мушкил мегардонид. Баҳрнавардон аз гармии сӯзони Офтоб азоб мекашиданд. Бисёрии онҳо аз беморӣ вафот карданд. Аз 168 нафар танҳо 55 нафар зинда монд. Ба Васко да Гама муяссар шуд, ки роҳбалади пуртаҷрибаи баҳрӣ пайдо кунад. Ӯ киштиҳои португалиҳоро аз уқёнуси Ҳинд гузаронида, то соҳилҳои Ҳиндустон расонид.

Моҳи майи соли 1498 киштиҳои португалӣ дар шаҳри Калкуттаи Ҳиндустон лангар партофтанд. Васко да Гама ба баҳрнавардон амр кард, ки ба соҳил баромада, доруворӣ харанд, лекин роҷаи Калкутта португалиҳои ба соҳил фурумадари ҳабс кард. Чавобан Васко да Гама якчанд ҳиндуи ашрофери, ки киштихоро тамошо мекарданд, дастгир намуд. Он гоҳ роҷа маҳбусонро озод карда, барои халос кардани ҳиндуҳо заврақ фиристод, вале Васко да Гама ин заврақхоро бо гулулаборонкунӣ аз тариқи тўпҳо «пешвоз» гирифта, аз баргардонидани асирон саркашӣ мекунад. Ҳамин тариқ, аврупоиён воридашавии худро ба Ҳиндустон бо тўппарронӣ хабар доданд.

Баъди чанде португалиҳо киштихоро аз доруворӣ пур карда, ба ватан баргаштанд. Маблағи аз ин доруворӣ бадастомада нисбат ба хароҷоти ташкили экспедитсия қариб 60 маротиба зиёдтар буд.

Мустамликаҳои аввалини португалиҳо. Португалиҳо соҳилҳои ғарбӣ ва қисми соҳилҳои шарқии Ҳиндустонро забт карданд. Шоҳи Португалия дар заминҳои ишғолкарда адмирал Алмейдаро ноиби шоҳ (1505–1508) таъйин кард. Пойтахти заминҳои ишғолшудаи Ҳиндустон шаҳри Гоа дар қисмати шимолии Калкутта воқеъ буд. Ноиби шоҳ дар ҳамин шаҳр қароргоҳ дошт.

Истилогарони португалӣ баъди забти қисми шарқии Ҳиндустон дар Африқои Шарқӣ ва ҳавзаи уқёнуси Ҳинд ҳам заминҳои зиёдеро ба даст оварданд, аз ҷумла дар халиҷи Форс, дар баромадгоҳи баҳри Сурх ба уқёнуси Ҳинд ва дар нимҷазираи Арабистон. Португалиҳо аҳолии шаҳрхоро қир карда, дар он ҷойҳо барои худ қалъаю истеҳкомҳо месохтанд. Дар Ҳиндустон нисбати истилогарон меғуфтанд: «Хушбахтона, португалиҳо чун палангу шерҳо камшуморанд, вагарна тамоми насли инсонро қир мекарданд».

Баъди ба даст овардани ҳавзаи уқёнуси Ҳинд ва як қисми шарқии Африқо португалиҳо киштиҳои арабҳо ва хиндухоро ғорат ва ғарқ мекарданд. Баҳрнавардони асиргирифтаашонро мекуштанд ва ё ба гуломӣ мефурухтанд. Дар уқёнуси Ҳинд ягон кишти

бе ичозати португалиҳо шино карда наметавонист. Португалиҳо аз бартарии яроқу аслиҳа ва флоти худ истифода бурда, мавқеи арабхоро дар уқёнус танг карда, роҳҳои баҳрии Ҳиндустонро ба даст гирифтанд. Баъдан онҳо қазираҳои Зонд ва Молукро низ ишғол намуданд. Сокинони ин қазираҳо навъҳои беҳтарини гиёҳҳои шифобахшро парвариш мекарданд. Португалиҳо аз аҳолии маҳаллӣ гиёҳҳои шифобахшро бо нархи ниҳоят арзон харидорӣ мекарданд.

Мустамликадорон аҳолии маҳаллии Ҳиндустон ва ҷойҳои дигари ишғолкардаи худро маҷбур мекарданд, ки андоз ва бочро бо доруворӣ пардозанд. Бо ин роҳ онҳо аз мулкҳои шарқӣ даромади калон ба даст меоварданд.

Португалиҳо ҳаракати худро ба Шарқ давом дода, то ба соҳилҳои шарқии Чин ва Чопон рафта расиданд. Заминҳои забткардашонро ба мустамлика табдил доданд.

Кашфиёти Христофор Колумб. Вақте ки туркҳо ва арабҳо пеши роҳи тичорати аврупоиҳоро ба Ҳиндустон ва Чин гирифтанд, масъалаи ба ин мамлакатҳо аз тариқи Ғарб сафар кардан аҳаммияти калон пайдо кард. Онҳо исбот кардани шуданд, ки бо ин самт шино карда, ба Ҳиндустону Чин расидан мумкин аст. Ҳатто ин роҳро нисбат ба роҳҳои шарқӣ кӯтоҳтар мешумориданд. Ин тахмин ба ҳақиқат рост меомад.

Баҳрнаварди нахустини аврупоӣ, ки бо роҳи ғарбӣ ба Ҳиндустон сафар намуд, *Христофор Колумб* (1451–1506) буд. Ӯ дар наздикии шаҳри Генуяи Италия дар оилаи бофанда таваллуд ёфтааст. Колумб дар ҷавонияш дар якҷанд саёҳати баҳрӣ иштирок карда, баъд ба тартиб додани харитаҳои ҷуғрофӣ машғул мешавад. Колумб то сафар ба Ҳиндустон таҷрибаи ғании баҳр-навардӣ ва дониши хуби ҷуғрофӣ дошт.

Колумб ба Испания кӯчида, барои ба воситаи уқёнуси Атлантик ба Ҳиндустон сафар намудан аз шоҳ ичозат меурсад. Баъди интизории зиёд, ки он 8 сол тӯл кашид, бо сардории Христофор Колумб тобистони соли 1492 се киштии начандон калон бо 90 нафар баҳрнавард аз Испания ба роҳ баромаданд. Киштиҳои Колумб ба қазирачае наздик шуда, лангар партофтанд. Колумб парчами Испанияро дар соҳил барафрохт. Сайёҳон дар талоши пайдо кардани тилло буданд. Бо ҳамин

Христофор Колумб

мақсад Колумб аз ин чо ба сӯйи ҷануб роҳ паймуд ва дере нагузашта ҷазираҳои хеле калони ҳавзаи баҳри Кариб — Куба ва Гаитиро кашф кард.

Сафари испаниҳо хеле мушкил сурат мегирифт. Аз се кишти танҳо яктояш солим монд. Онҳо тавассути ин кишти ба Испания баргаштанд.

Колумб дар ҷазираҳои кашфкардааш одамонеро вохӯрд, ки ранги пӯст ва қиёфаашон ба хиндуён монандӣ дошт. Дар рафти ин сафар ӯ дар ҳавзаи баҳри Кариб боз ҷазираҳои бисёро кашф намуда, як қисми соҳилҳои шарқии Амрикоро низ таҳқиқ кард, вале дар ин ҷойҳо на тилло ёфту на сарвати дигар.

Христофор Колумб то охири ҳаёташ надонист, ки қитъаи наверо кашф кардааст. Ӯ сарзамини кашфкардаашро «Ҳиндустон» ва аҳолиашро «ҳинду» номид. Ҳамин тарик, аврупоиҳо аҳолии муқимии Амрикоро аз он вақт сар карда «ҳинду» меномиданд.

Америго Веспуччи

Сафари Америго Веспуччи. Баъд аз сафари Колумб, зодаи Флоренсия *Америго Веспуччи* (1454–1512) соли 1502 ба самти ғарб сафар карда, соҳилҳои шимолу шарқи Америкаро ҳаматарафа тадқиқ намуда, онро «Замини нав» номид. Соли 1507 Америго Веспуччи дар бораи саёҳатҳои баҳрии худ маҷмӯаи саргузаштҳои чоп мекунад. Ин китоб дар Аврупо хонандагони зиёд пайдо намуда, машҳур мешавад.

Аз соли 1507 сар карда ҷуғрофидонҳои аврупоӣ дар харитаҳои нав кашфкардари «Заминҳои Америго» меномиданд. Минбаъд барои Америго чун ибораҳои «Европа», «Азия» ва «Африка» дуруст талаффуз кардан дар вожаи «Америго» ду ҳарфи охириро бо «-ка» иваз карданд, ки дар натиҷа иборати «Америка» пайдо шуд. Ҳамин тарик, қитъаи нав Америка ном мегирад.

Тақсимои мустамликавии ҷаҳон. Кашфиёти ҷуғрофии португалиҳову испаниҳо дар байни Испания ва Португалия рақобати шадидро ба вуҷуд оварданд. Барои пешгирӣ намудани задухӯрдҳои ҳарбӣ онҳо соли 1494 дар шаҳри Тердесияс ба *қарордод* имзо гузоштанд, ки мувофиқи он аз қутби Шимолӣ ба қутби Ҷанубӣ хатти дарозии 2053 километр кашида шуд, ки он аз самти ғарбтари

Америго Веспуччи, ки номи худро ба қитъаи Амрико тухфа кардааст

қазираҳои Димоғаи Сабз мегузашт. Ҳамаи заминҳои дар тарафи ғарбии ин хат кашфшуда аз испаниҳо ва заминҳои шарқии он аз португалиҳо шуданд. Ин тақсимоти қаҳон *нимкураи Ғарбиро* дар бар мегирифт. Баъди солҳои зиёд рақобати испаниҳо ва португалиҳо барои нимкураи шарқии Замин низ ба миён омад. Бинобар ин, соли 1529 дар шаҳри Сарагоса дар байни ин ду давлат қарордоди нав ба имзо мерасад. Мувофиқи он чунин хатти доираи нуфуз дар нимкураи Шарқӣ низ кашада мешавад. Он аз хатти тӯлӣ 17° ғарб-тари қазираҳои Молук мегузашт. Ҳамин тавр, дар байни Испания ва Португалия *тақсимоти дуҷуми мустамликавии қаҳон* ба амал омад.

Савол ва супоришҳо:

1. *Чаро кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ зарур шуданд?*
2. *Арабҳо ва туркҳо ба кашфиёти ҷуғрофии аврупоиён чӣ муносибат доранд?*
3. *Дар бораи роҳи Ҳиндустонро аз тариқи Африқо давр зада гузаштани бахрनावардони Португалия нақл кунед.*
4. *Экспедисияи Васко да Гама чӣ тавр ба Ҳиндустон расид ва он чӣ тавр анҷом ёфт?*
5. *Португалиҳо аввал кучоро ба мустамликаҳои худ табдил доданд?*
6. *Дар бораи экспедисияи Христофор Колумб нақл кунед.*

7. *Америго Веспуччи кист? Номи ӯ ба қитъаи Америка чӣ робита дорад?*
8. *Кадом солҳо дар байни Португалия ва Испания тақсимоти аввал ва дуюми мустамликавии ҷаҳон ба амал омад?*
9. *Дар бораи кашфиёти ҷуғрофии нимаи асри XVI ва нимаи аввали асри XVII нақл кунед.*

§ 3. ОҚИБАТҲОИ КАШФИЁТИ БУЗУРГИ ҶУҒРОФӢ

Баъди кашфиёти ҷуғрофӣ. Мақсади асосии ташкили экспедитсияҳо ба мустамлика табдил додани сарзаминҳои кашфшуда барои ҳукуматҳои худ буд. Баҳрнавардони португалӣ, испанӣ, ҳоландӣ ва англис заминҳои бисёреро кашф карда, барои ташкили экспедитсияҳои ҷарбӣ роҳҳои муносибро муайян намуданд.

Ба забти заминҳо аввал португалиҳо оғоз карданд. Пас аз онҳо ба ин қор испаниҳо, ҳоландиҳо ва дертар англисҳо низ шурӯъ карданд. Ба заминҳои кашфкарда ҳазорон нафар португалиҳоро испаниҳо барои даромади муфт мешитобиданд. Баъди аз нимҷазираҳои Пиреней пеш кардани арабҳо ритсарҳо, ки ҷангро машғулияти пуршарафи худ меҳисобиданд, бекор монданд. Бинобар ин, аксарияти ҷанговароне, ки дар экспедитсияҳои истилогарона иштирок мекарданд, ритсарҳо буданд.

Феодалон дар омода сохтани экспедитсияҳои савдогарон ва соҳибони киштиҳо ширкат карда, аз ҳисоби тичорат ва ғорати мамлакатҳои истилошуда сарватманд мешуданд. Ба қитъаи Америка намояндагони калисо низ сафарбар шуда, ба насронӣ гардонидани аҳолии маҳаллӣ машғул мешуданд. Калисо ҳам як қисми молу сарвати аз мустамликаҳо ғоратшударо аз худ мекард.

Забти Мексика. Дар қитъаи Америка сарзаминҳои дорои тамаддуни қадима — Мексика ва Перу ба ҳисоб мерафтанд. Ҳукуматдорони испанӣ баъди кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ барои забти ватани атстекҳо, майяҳо ва инкҳо экспедитсияҳои ҷарбӣ ташкил карданд.

Ҳамин тариқ, соли 1519 дастаи 400-нафара бо сардории дворянини испанӣ Кортес ба Мексика ворид шуд.

Дар байни қабилаҳои сокини Мексика ягонагӣ вучуд надошт. Қабилаҳое, ки ватанашонро атстекҳо забт карда буданд, дар ишғол кардани Мексика ба Кортес ёрӣ расониданд. Кортес ҷанговарони қабилаҳои ҳиндуҳо ба дасташ ҳамроҳ карда, ба шаҳри Мехико ҳамла

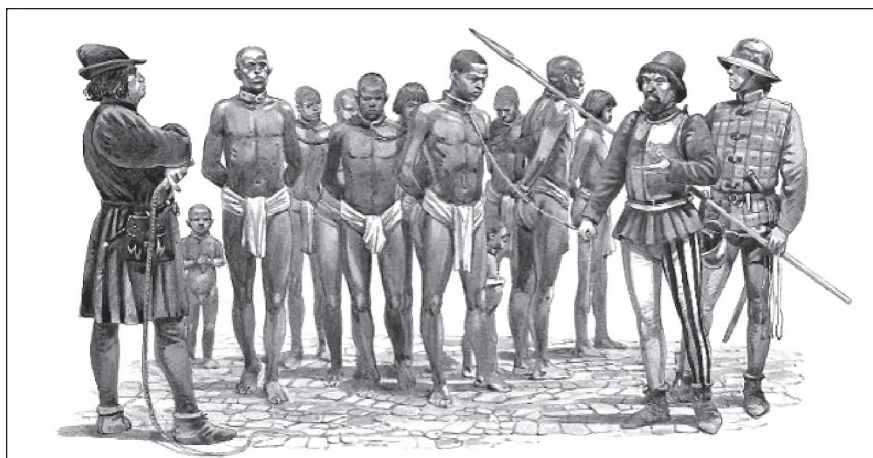

Испанияхо бутҳои хиндуҳои Мексикаро несту нобуд мекунанд

овард. Атстекҳо аз тарси савораҳои испанӣ ва гулдурроси тўпҳо рӯ ба гурез ниҳоданд (онҳо харгиз чунин силохро надида буданд). Баъди шикасти аввалин шоҳи атстекҳо аз муқобилат бо испаниҳо даст кашид ва Кортес бо дастааш ворида Мехико гардид.

Испаниҳо мардуми маҳаллиро маҷбур мекарданд, ки шоҳи Испанияро эътироф кунанд ва андозро бо тилло супоранд. Онҳо дар қасри шоҳи атстекҳо хазинаи махфиеро ёфтанд, ки дар он ҷо асбобу анҷоми тиллоӣ ва ҷавохироти зиёд нигоҳ дошта мешуд. Истилогарон сарватҳои дар давоми садсолаҳо ғункардаи атстекхоро ба тороҷ бурданд. Қисми зиёди он ба шоҳи Испания ва боқимондааш ба Кортес расид.

Атстекҳо аз бераҳмию чашмгуруснагии истилогарон ба дод омада, борҳо даст ба шӯриш заданд. Боре Кортес дар задухӯрди шабона шикаст хӯрда, аз муҳосира бо душвории зиёд халос мешавад. Баъд дастаашро аз ҳисоби испаниҳои аз Куба омада ва ҷанговарони ҳинду пурра карда, Мехикоро муҳосира мекунад. Бо фармони Кортес ба шаҳр додани оби нӯшоқӣ қатъ мегардад. Дар натиҷа аз ташнагию гуруснагӣ қариб тамоми аҳолии Мехико талаф мешавад. Испаниҳо ба Мехикои беодам ворид мегарданд.

Зангиҳои ғуломи аз Африко овардашуда

Истилои Перу. Сарвари дастаи истилогарони испанӣ Писарро ном дошта, шахси камсавод, бераҳм, аммо боғайрат буд. Солҳои 1532–1535 ӯ бо дастаи 200-нафара ба Перу ҳуҷум кард. Писарро шоҳи инкҳоро асир гирифта, барои озод кардани ӯ аз ҳиндуён тиллои зиёд талаб кард. Мувофиқи талаби Писарро, ҳиндуҳо бояд хонаи калонеро пур аз тилло мекарданд. Лекин испаниҳо аз ҳиндуҳо мувофиқи талаби худ тилло ситонида, ваъдахилофӣ карда, шоҳи ҳиндуёнро ба қатл расониданд. Истилогарони испанӣ ибодатхонаҳои қадим ва пойтахти инкҳоро ғорат карданд. Асбобу анчоми тиллоиву нуқрагини ғаниматгирифтаре, ки аҳаммияти калони маданияту таърихӣ доштанд, байни худ тақсим карда баъд онҳоро мегудохтанд. Ҳамин тавр, испаниҳо тамаддуни қадимаю ғании халқҳои маҳаллии Америкаро нест мекарданд. Танҳо як қисми Америкаи Ҷанубӣ — Бразилия дар дасти португалиҳо монд. Онҳо ҳангоми ба воситаи соҳилҳои ғарбии Африқо ба ҷануби Ҳиндустон шино кардан, тасодуфан ба ин ҷо омада, Бразилияро ишғол карданд.

Авҷгирии ғуломфурӯшӣ. Дар натиҷаи куштори зиёди мардуми маҳаллӣ қувваи корӣ кам шуд. Зарурати ташкили бозорҳои ғуломфурӯшӣ ба миён омад. Точироне пайдо шуданд, ки аз Африқо ба Амрико ғуломони зангӣ оварда мефурӯхтанд. Ба ин қор аввал португалиҳо, баъд испаниҳою ҳолландиҳо ва англисҳо даст заданд. Ғуломфурӯшон аз Африқо «молҳои зиндари» мехариданд ё ки шабонгоҳ деҳаҳои зангиёнро муҳосира карда, гирдогирди онро оташ

зада, баъд сокинони онро дастгир намуда, ба пойҳояшон завлона зада, ба киштиҳо бор мекарданд. Ғуломфурӯшон аз ин кор даромади калон мегирифтанд. Ҳар сол дар бозорҳои ғуломфурӯшии Америка ҳазорҳо ғуломи зангӣ хариду фурӯш карда мешуд.

Аҳаммияти кашфиёти бузурги чуғрофӣ. Кашфиёти бузурги чуғрофӣ боиси рушди тичорат гардид. Дар байни мамлакатҳои ҳамаи қитъаҳо робитаҳои тичоратӣ ташаккул ёфтанд ва бо ҳамин тичорати ҷаҳонӣ ба вучуд омад. Аврупоиён ба мустамликаҳо кӯчида, бо худ яроқу аслиҳа, газворҳои гуногун, зарфҳо ва сарулибос меоварданд. Тоҷирон аз Америка ба Аврупо маҳсулоти гуногун, ба монанди какао ва тамоку оварда, аз Осиё ҷою қаҳва харида мебурданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Мақсади асосии кашфиёти бузурги чуғрофӣ аз чӣ иборат буд?
2. Аврупоиён ба заминҳои кашфишуда барои чӣ рафтанд?
3. Кортес Мексикаро чӣ тавр забт кард?
4. Испаниҳо дар Мексика бо кадом роҳҳо соҳиби тилло ва нуқра шуданд?
5. Писаррои испанӣ ватани инкҳо — Перуро чӣ тавр забт кард?
6. Дар бораи ғуломфурӯшӣ дар Амрико маълумот диҳед.
7. Дар бораи кирдори ношоями истилогарони испанӣ дар Перу далелҳо биёред.
8. Кашфиёти бузурги чуғрофӣ чӣ натиҷаҳо ба бор оварданд?
9. Дар бораи аҳаммияти кашфиёти бузурги чуғрофӣ фикри худро баён кунед.
10. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 4. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ НИДЕРЛАНДИЯ

Соҳти иқтисодии Нидерландия. Дар асрҳои миёна Нидерландия гуфта, «Заминҳои поён»-и музофотҳои поёноби дарёҳои Рейн, Хаас ва Шелдаи соҳилҳои баҳри Шимолиро меномиданд. Як вақтҳо ин заминҳоро Лотарингияи Поён ном мебурданд.

Дар Нидерландия пешрафти саноат барвақт оғоз ёфтааст. Моҳути Фриз кайҳо боз шӯҳрат пайдо карда буд. Саноати моҳутбарории Фландрия бошад, дар Аврупо яке аз пешқадамҳо ба шумор мерафт. Дар ин масъала дар асрҳои XIII–XIV бо Фландрия танҳо Флоренсия рақобат карда метавонист. Мардуми Англия, Фаронса ва Олмон ба моҳути хушсифати шаҳрҳои Брюгге, Ипр ва Генти

Нидерландия ҳасад мебурданд. Чунки сеҳхо ва қорхонаҳои онҳо ҳанӯз қобилияти истеҳсоли чунин мохутро надоштанд. Дар асрҳои XV–XVI дар резиниҳо дарёи Шелдаи Фландрия шаҳри нави саноатию тичоратӣ — Антверпен қомат рост кард. Баъди кашфиёти бузурги чуғрофӣ ин шаҳр ба бандари умумичаҳонӣ табдил ёфт. Антверпен дар баробари тичорат маркази бузурги саноат низ буд. Брюссел ва Брабант бошанд, шаҳрҳои қалони саноатӣ ба ҳисоб мерафтанд. Фландрия ва Брабант аз нигоҳи иқтисодӣ музофотҳои муҳимтарини Нидерландияи Ҷанубӣ буданд.

Дар Музофотҳои Намор, Лен ва Люксембургӣ Нидерландияи Ҷанубӣ саноати металлургӣ тараққӣ карда буд. Музофотҳои ҷанубу ғарбии Нидерландия — Геннегау ва Артуа ва музофотҳои шимолу шарқии он — Гелдерн ва Овериссел асосан ба кишоварзӣ машғул буданд. Дар шимоли Нидерландия Зеландия, Ҳолландия ва Утриш музофотҳои нисбатан тараққикарда ба ҳисоб мерафтанд. Дар ин ҷо дар қатори саноати мохутбарорӣ газвору атласбофӣ ҳам тараққӣ карда буд. Ҳолландия асосан музофоти тичоратӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, ин ҷо ба маркази киштиросию киштигардӣ ва мохигирӣ табдил ёфта буд. Шаҳри Амстердами Ҳолландия дар асри XVI босуръат тараққӣ карда, бо Антверпен рақобат мекард.

Дар асрҳои XVI–XVII соҳти иқтисодии Нидерландия асосан феодалӣ буд. Унсурҳои сармоядорӣ нав пайдо шуда, босуръат пеш мерафтанд. Дар баробари пайдоиши унсурҳои сармоядорӣ табақаҳои нав — буржуазия ва қоргарони қироя ба вучуд омада, ташаккул меёфтанд.

Соҳти сиёсии Нидерландия. Нидерландия аз даҳҳо давлатҳои хурди феодалӣ ташкил ёфта буд, ки онҳоро герсогӣ, графӣ, епископӣ ва ғайра меномиданд. Як қисми онҳо ба ҳайати Фаронса ва қисми дигарашон ба ҳайати давлатҳои Олмон дохил буданд. Аз байни ин давлатҳо герсогии Бургундия рӯ ба тараққӣ мениҳад ва дар асрҳои XIV–XV заминҳои зиёди Нидерландияро тасарруф мекунад. Вақте ки герсогии Бургундия тобеи шоҳи Фаронса — Людовиқи XI шуд, мулкҳои Нидерландия ба ихтиёри шавҳари Мариаи Бургундӣ (духтари Карли Шучоъ) Максимилиан Габсбург гузаштанд. Дар оғози асри XVI дар натиҷаи бастанӣ ақди никоҳи писари Максимилиан — Филиппи I бо Хуана, ки духтари Фердинанди Арагонӣ ва Изабеллаи Кастилӣ буд, Нидерландия мутеи Испания шуд.

Соҳти сиёсии Нидерландия дар давраи ҳукмронии Карли V — писари Филиппи I ва Хуан як навъ давраи гузаришро аз сар мегузаронд. Ҳокимияти олий дар дасти сулолаи Габсбургҳо буд. Ҳамаи 17

музофоти Нидерландия иёлоту музофотӣ, додгоҳҳои махсуси худ барои табақаҳои маҳаллӣ ва баъзе озодаҳои дигар доштанд.

Дар замони ҳукмронии герсоғҳои бургундӣ, аз соли 1464 сар карда, дар Нидерландия Иёлоту Кулл (Штатҳои Генералӣ) чамъ меомаданд, ки он аз намоёндагони музофотҳои иборат буд. Дар замони ҳукмронии герсоғҳои бургундӣ ва Габсбургҳои ҳаҷми андозро Иёлоту Кулл муайян менамуд. Иёлоту Кулли Фаронса бошад, дар назди шоҳ мавқеи худро пурра аз даст дода буд. Дар асри XVI Иёлоту Кулли Нидерландия низ даъват карда мешуд, вале он ба хоҳиши шоҳ вобаста буд. Карли V имтиёзҳои баъзе музофоту шаҳрҳои маҳдуд кард. Соли 1539 дар натиҷаи бо фиребу найранг рӯенидани андоз дар шаҳри Гент шӯриш ба амал омад. Чавобан ба ин Карли V мардуми ин шаҳро аз ҳама имтиёзҳои маҳрум намуда, ба онҳо ҷаримаи калон андохт.

Карли V дар баробари бедодгарӣ барои мустақкам кардани ҳокимияти худ баъзе ҷораҳои судманд ҳам меандешид. ӯ сарҳадҳои Нидерландияро васеъ кард. Барои тамоми мамлакат як ҳукумат ва ду Шӯрои марказӣ — додгоҳӣ ва молиявӣ ташкил кард. Нидерландия беш аз пеш ба Испания тобеъ мешуд. Габсбургҳои аз халқи Нидерландия андозии ниҳоят вазнин ситонида, онро дар ҷангҳои харҷ мекарданд, ки барои Нидерландия ягон аҳаммияте надоштанд.

Карли V дар Нидерландия ҳаракати протестантиро бераҳмона паҳн мекард. Тибқи амри ӯ мардонро бо шамшер қатл карда, занҳоро зинда гӯронидани, молу мулки онҳоро мусодира мекарданд.

Сохти сиёсии Нидерландия ба ваҳдати миллии ин мамлакат мусоидат намекард. Он барои ба вучуд омадани оппозицияи пурзӯр шароит муҳайё намуд.

Оғози инқилоб. Баъди вафоти Карли V дар Нидерландия *Филиппи II* ба сари қудрат омад. Ин вақт муҳолифат дар байни буржуазия ва мутлақият пурзӯртар шуд.

Лашкари Испания дар музофотҳои ҷанубии Нидерландия ҷойгир шуда, таъминоти он ба дӯши халқи маҳаллӣ буд. Ин бедодгарӣҳои норозигии мардуми Нидерландияро ба вучуд меовард. Ба муқобили ҳукумати Филиппи II аввалин шуда аз зои Шӯрои давлатӣ, ашрофони калонтарини нидерландӣ — *Вилгелми Оранӣ*, граф Эгмонт ва Горн баромад карданд.

Филиппи II

Вилгелми Оранӣ

Вилгелми Оранӣ ва ҳамсафони ӯ ба муқобили дар Нидерландия зиёд кардани епископҳо ва ҳокимияти инквизиторӣ баромада, аз вазифа сабукдӯш кардани золимон, бекор кардани амрҳои зидди «мулҳидон» ва даъвати Иёлотҳои Куллро талаб карданд.

Баромади инқилобии ашрофӣ харақати доираҳои васеи дворянҳоро бар зидди мутлақият ба вучуд овард. Соли 1566 бо чидду чаҳди Вилгелми Оранӣ созмони «*Муросои дворянҳо*» ташкил меёбад. Ба ин созмон қариб 2 ҳазор дворян шомил шуд, ки онҳо намоёндагони мазҳабҳои калвинӣ ва католикӣ буданд.

5 апрели соли 1566 вакилони дворянҳои муттаҳида ба малика Маргаритаи Пармӣ илтимоснома пешниҳод намуданд, ки дар он ба аълоҳазрат — шоҳи Испания садоқат доштани онҳо ифода ёфта буд. Дар баробари ин, дар санад гуфта мешуд, ки инквизитсия бекор ва Иёлотҳои Кулл бетаъхир даъват карда шаванд. Маргаритаи Пармӣ аз ташрифи вакилони сершумори дворянҳо ба ҳароса афтод. Аҳли дарбори ӯ, ки асосан испанию англис буданд, ба вакилони дворянҳои аслашон нидерландӣ бо ҳисси нафрат нигоҳ мекарданд. Яке аз дарбориён онҳоро таҳқиромез «гёзҳо», яъне «қашшоқҳо» (бо забони фаронсавӣ) номид. Дворянҳо баъдан истилоҳи «гёзҳо»-ро барои номи ҳизби худ истифода бурданд.

Маргаритаи Пармӣ ваъда дод, ки хоҳиши онҳоро ба шох мерасонад. Ӯ баъди якчанд рӯз қонун дар бораи сабуктар кардани амри соли 1550-ро эълон намуд, вале бо талаби қатъии Филиппи II ӯ ин амри худро бо тезӣ бекор кард. Аъзои Шӯрои дворянҳо аз гуфтушунид бо Маргаритаи Пармӣ норозӣ буданд, чунки он натиҷаи дилхоҳ надод.

Харақати зидди сурат (икона)-парастии католикҳо. Чамъомадҳои (ибодаткунӣ) калвиниён дар шароити болоравии инқилоби буржуазӣ ба гирдиҳамоиҳои сиёсӣ табдил меёфтанд. Дар чунин чамъомадҳо табақаҳои гуногуни аҳоли — буржуазия, дворянҳо, устоҳову шогирдони онҳо, коргарони мануфактураҳо ва мардуми камбағал иштирок мекарданд. Нотиқони калвинӣ «суратпарастӣ»-и католикҳоро ба зерӣ танқиди саҳт гирифта, оид ба истиқлоли

Нидерландия шиорҳо ба миён мегузоштанд. Калисоҳои католикӣ дар ҳама ҷо аз тарафи иштирокдорони инқилоб ба ҳок яксон карда мешуданд. Калисои католикӣ, махсусан дар Антверпен зарари калон дид.

Аз тарси ҳаракати умумихалқӣ муштамликадорон муваққатан баъзе гузаштҳо қарданд. Аз он ҷумла, инквизитсия ва додгоҳҳои гуногуни фавқулода расман фаъолияти худро қатъ қарданд. Ба фаъолияти калисои калвинӣ иҷозат дода шуд, вале бар зидди несткунандагони суратҳо (иконаҳо) дастаҳои қиркунанда равон карда мешуданд.

Филиппи II мехост, ки аз ҳаракати зиддикатоликӣ истифода бурда тамоми Нидерландияро ишғол намояд. Ӯ иҷрои ин нақшаи худро ба уҳдаи Герсог *Алба* вогузошт. Алба бо лашкари 10-ҳазорнафараи хуб таълимгирифта ба қаламрави Нидерландия дохил мешавад.

Иттиҳодҳои Аррас ва Утриш. Инқилоби озодихоҳона мавқеи ҳамаи музофотҳои Нидерландияро муайян намуд. 6 январи соли 1579 дворянҳо қарордоди махсусро бо номи «*Иттиҳоди Аррас*» қабул қарданд. Дар он гуфта мешуд, ки ризоят тавассути шоҳи қонунӣ Филиппи II ба даст дароварда мешавад. Ҳокими нави Нидерландия *Александр Фарнезейи Парнӣ* ин иттиҳодномаро бо имзои худ тасдиқ кард. Фарнезей ваъда дод, ки аз ин музофотҳо лашкари Испанияро мебарорад ва ба онҳо озодии пештараашонро бармегардонад.

Музофотҳои шимолӣ ин забоняккунии хоинонаи Артуа ва Геннегауро бо испаниҳо мушоҳида карда, 23 январи соли 1579 намояндагони онҳо дар Утриш қарордоди худро имзо гузоштанд. Ин санад «*Иттиҳоди Утриш*» ном дошта, иттиҳоди абадӣ ва ҷудонашавандаи музофотҳои шимолро тасдиқ кард. Он пули умумӣ, ченакҳои дарозӣ ва вазн, сиёсати умумии ҳарбӣ ва хориҷиро барои ҳамаи музофотҳои муттаҳида муайян намуд. Иттиҳоди Утриш Иёлотҳои Қулдро ҳокимияти олий эълон кард, ки он аз намояндагони ҳамаи музофотҳои ба федератсияи нав дохилшуда иборат буд. Ба ин иттиҳод дар ибтидо панҷ музофот — Ҳолландия, Зеландия, Утриш, Геддерн, Фрисландия ва баъд шаҳрҳои калони Фландрия ва Брабант — Гент, Ипр, Брюгге, Антверпен, Брюссел ва Бреда низ дохил шуданд.

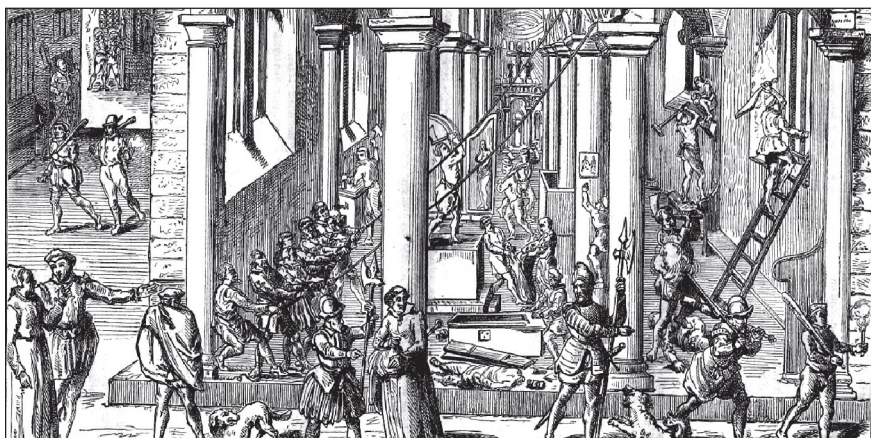

Герсог Алба

Иттиҳоди Утриш дар ибтидо ҳокимияти Филиппи II-ро эътироф мекард, вале Иёлотҳои Кулл изҳор кард, ки ҳокимияти Филиппи II дар музофотҳои муттаҳида барҳам дода шавад. Бо ҳамин Нидерландияи Шимолӣ ҳарчанд расман эълон нашуда бошад ҳам, дар амал ба ҷумҳурии табдил ёфт. Аз ҳамон вақт сар карда давлати нав Ҳолландия ном гирифт.

Ҷанги истиқлолхоҳӣ дар Нидерландияи Шимолӣ. Дар ҳаракати озодихонаи Нидерландия Вилгелми Оранӣ мақоми калон дошт. Бинобар ин, шоҳи Испания барои нест кардани ӯ муқофоти калон эълон кард. 10 июни соли 1584 аз тарафи қотиле, ки Филиппи II равон карда буд, ин шахс ба қатл расонида шуд. Қатли Вилгелми Оранӣ ба инқилоби Нидерландия зарбаи сахт зад. Испаниҳо баъди ин куштор ба ҳучум гузашта, шаҳрҳои Брюгге, Гент, Брюссел ва Антверпенро ишғол намуданд. Дар чунин шароити вазнин Иёлотҳои Кулл маҷбур шуд, ки пуштибонии Англияро қабул намуда, аз он ёрии ҳарбӣ пурсад. Соли 1585 ноибии маликаи Англия — Елизавета граф Лейстер бо кӯшуни 7600-нафара ба Нидерландия дохил мешавад. Лейстер дар ин ҷо чун истилогар рафтор намуда, боиси нафрати мардум гардид ва дере нагузашта маҷбур шуд, ки Нидерландияро тарк кунад.

Аҳамияти инқилоби буржуазии Нидерландия. Инқилоби буржуазии солҳои 1566–1609-и Нидерландия аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Пеш аз ҳама, он аввалин инқилоби муваффақи буржуазӣ мебошад. Дар натиҷаи ғалабаи ин инқилоб, аввалан, халқи

Хароб гардонидани ибодатгоҳи католики

Нидерландия аз тобеияти Испания озод шуд. Дувум, Чумхурии Музофотҳои Муттаҳида, яъне Ҳолландия ташкил ёфт.

Дар инқилоби буржуазии Нидерландия табақаҳои гуногуни ҷомеа — дворянҳо, буржуазия, зиёӣён, коргарон, косибон, кишоварзон ва қисми ватандӯсти рӯхониёни насронӣ, пеш аз ҳама калвиниён, ширкат варзида, ғалабаи Нидерландияро бар Испания таъмин намуданд. Дар Ҳолландия ба сари ҳокимият буржуазияи миллӣ омад.

Инқилоби буржуазии Нидерландия баъзе рӯкнҳои ҳокимияти демократӣ — Иёлоти Кулл ва ҳокимияти додгоҳиро ба вуҷуд овард. Дар мамлакат ҳокимияти истибодии мутлақияти испанӣ барҳам хӯрда, сохти ҷумҳуриявии идораи давлат ба миён омад.

Савол ва супоришҳо:

1. *Инқилоби буржуазии Нидерландия кай ва чӣ тавр оғоз ёфт?*
2. *Дворянҳо ва буржуазияи нидерландӣ чӣ хел созмонҳои инқилобӣ ташкил карданд?*
3. *«Гёзҳо» кистанд?*
4. *Ҳаракати зидди «суратпарастӣ»-и католикҳо чӣ тавр сурат гирифт ва он чӣ натиҷа дод?*
5. *Герсог Алба Нидерландияро чӣ тавр идора мекард? Ў бар зидди халқ чӣ хел бедодгариҳоро раво медид?*
6. *Қарордодҳои «Иттиҳоди Аррас» ва «Иттиҳоди Утрехт»-ро шарҳ диҳед. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?*
7. *Дар Нидерландияи Шимолӣ ҷанги истиқлолҳои чӣ тавр сурат гирифт?*
8. *Испания истиқлоли Музофотҳои Муттаҳида — Ҳолландияро кай пурра эътироф кард?*
9. *Дар бораи аҳаммияти ғалабаи инқилоби буржуазии озодихонаи Нидерландия фикри худро баён кунед.*

§ 5. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ АНГЛИЯ

Сабабҳои инқилоб. Дар нимаи аввали асри XVII дар Англия мануфактураҳо хеле зиёд шуданд. Онҳо молҳои гуногун истехсол мекарданд ва иқтисодии давлатро баланд мебардоштанд.

Дар натиҷаи рушди сармоядорӣ шаҳрҳои Англия ободу зебо мегардиданд. Аҳолии онҳо зиёд мешуд. Дар он давра Англия ҳамагӣ 5,5 млн нафар аҳоли дошт ва зиёда аз 25 дарсади он дар шаҳрҳо сокин буданд. Махсусан, аҳолии шаҳри Лондон тез меафзуд. Дар он қариб 500 ҳазор нафар сокин буд.

Суллолаи Стюартҳо, ки дар Англия аз асри XVII ҳукмронӣ мекард, ба мустаҳкам кардани ҳокимияти мутлақ майл дошт. Ин корро аввал намояндагони якуми ин хонадон *Якови I* (1608–1625) ва баъд *Карли I* (1625–1649) амалӣ намуданд. Ҳарчанд дар Англия парлумон вучуд дошт, Стюартҳо бо он кам маслиҳат мекарданд. Барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ва пурра кардани хазинаи шоҳ Стюартҳо мунтазам андозҳои нав ҷорӣ мекарданд ва дар ин бора аз парлумон иҷозат намепурсиданд. Шахсонеро, ки аз сиёсати шоҳ норозигӣ баён менамуданд, ба маҳбас мепартофтанд. Аз роҳи пешгирифтаи Стюартҳо парлумон норозӣ буд. Маъруфгарин аъзои парлумон, ҳуқуқшиносону нотикон, ба монанди Пим Гемпдон худсарихои шоҳро маҳкум менамуданд. Соли 1628 парлумон ба шоҳ «Талабнома дар бораи ҳуқуқ»-ро пешниҳод намуд. Тавассути он парлумон аз шоҳ талаб кард, ки андозҳои парлумон тасдиқнакардари бекор кунад ва ба ҳабси худсаронаву ғайриқонунии мардум хотима диҳад.

Дар аввал Карли I ваъда дод, ки «Талабнома»-ро ба инобат мегирад, вале ғайриҷашмдошт соли 1629 парлумонро пароканда намуда, дар зарфи 11 соли минбаъда онро дигар даъват накард ва давлатро бепарлумон танҳо идора мекард. Ҳамин тариқ, дар Англия ҳокимияти мутлақи Стюартҳо ба миён омад.

Дар Англия дар натиҷаи тараққиёти қувваҳои истехсолкунандаи сармоядорӣ ду табақаи нави иҷтимоӣ ташаккул меёфт — *буржуазия* ва *коргарони кироӣ*. Онҳо дар мубориза бар зидди ҳокимияти мутлақӣ шоҳӣ иттифоқӣ буданд. Дар шикастани тартиботи феодалӣ, пеш аз ҳама буржуазия манфиатдор буд. Бинобар ин, инқилоби дарпешистодаи Англия моҳияти буржуазӣ дошта, мақсадҳои онро ифода менамуд.

Оғоз ва рафти инқилоб. Шоҳ вазъияти баамаломадаро ба ҳисоб гирифта, 13 апрели соли 1640 парлумони навро даъват намуд, ки он дер фаъолият накард. Карли I бо сабаби гапнодаро буданаш 6 июни ҳамон сол онро пароканда кард. Ин парлумон дар таърихи Англия «*Парлумони кӯтоҳмуддат*» ном гирифтааст.

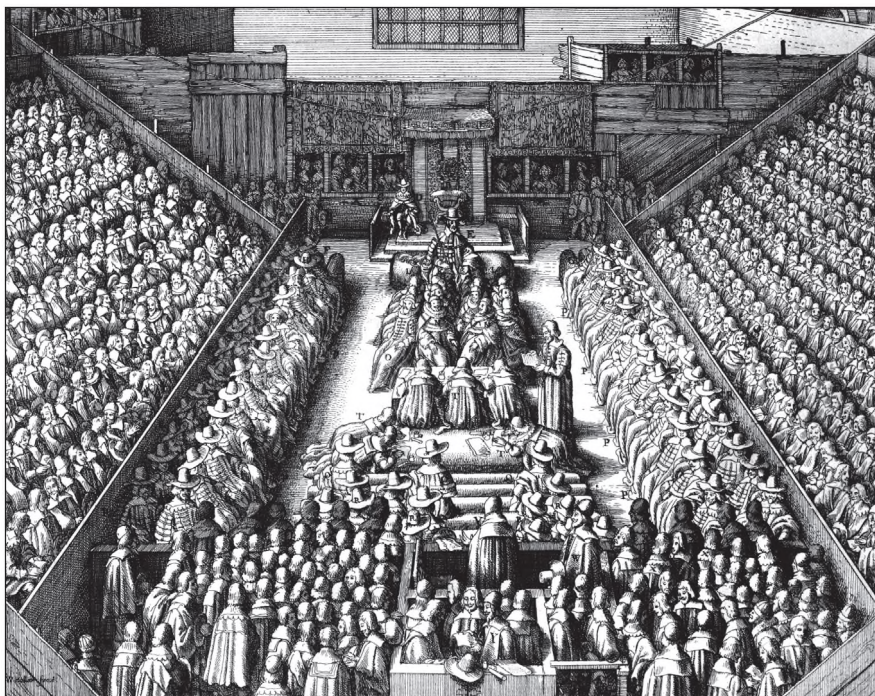
Баъди пароканда кардани «Парлумони кӯтоҳмуддат» дар Лондон ва баъзе шаҳру маҳалҳои дигар ошӯбҳои оммавӣ сар заданд. Шоҳ аз ин ба ҳарос афғода парлумони навро даъват намуд. Ў кӯшиш намуд, ки ба он ҳарчи зиёдтар ҷонибдорони содиқи худро дохил наояд, вале ба парлумони нав ҳам бештар намояндагони буржуазия ва дворянҳои нав интиҳоб шуданд. Ҳамин тариқ, онҳо дар интиҳоботи парлумонӣ ғалабаи қатъӣ ба даст оварданд. Ин парлумон аз 3 ноябри

соли 1640 то 20 ноябри соли 1653 фаъолият кард ва дар таърихи Англия он ҳамчун «*Парлумони дарозмуддат*» машхур аст.

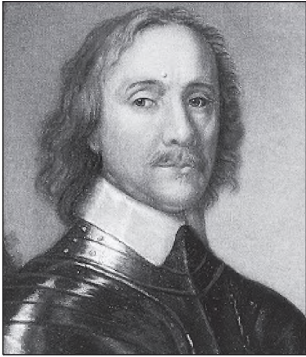
Ба Карли I лозим омад, ки аксари талабҳои Парлумони дарозмуддатро иҷро намояд. Аз он ҷумла, ӯ маҳбусони сиёсиро озод ва андозҳои худсарона ҷорикардашро бекор кард. Ба ин нигоҳ накарда *оппозитсия* аз шоҳ норозӣ буд.

Лашкар, ки сарфармондеҳи он Карли I буд, барои парлумон хавфи қалон дошт. Шоҳ метавонист онро бар зидди парлумон истифода барад. Аз ин рӯ, парлумон бо қарори худ шоҳро аз вазифааш озод кард. Карли I бе қувваи ҳарбӣ монда, ба шимоли Англия фирор кард ва дар он ҷо дастаҳои мусаллаҳи «кавалер» (савораҳо)-хоро дар атрофи худ муттаҳид кардан гирифт. Ӯ бар зидди парлумон ба ҷанг тайёри меид.

22 августи соли 1642 Карли I бар зидди парлумон ҷанг эълон кард. Неруҳои ҳарбии парлумон рӯз то рӯз зиёд мешуданд ва аксари оммаи халқ онро дастгирӣ мекард. Вай бо маблағ ҳам таъмин буд, зеро

«Парлумони дарозмуддат»

Оливер Кромвел

вилоятҳое, ки парламентро дастгирӣ мекарданд, аз панҷ чор ҳиссаи андози умумии мамлакатро медоданд ва ин маблағ акнун дар ихтиёри парламент буд. Дар аввали ҷанг қувваҳои ҳарбии шоҳ нисбат ба неруҳои ҳарбии парламент бисёру хубтар мусаллаҳ ва таълимгирифта буданд.

Муҳорибаи якум байни онҳо 23 октябри соли 1642 дар маҳаллаи Эҷхил ба амал омад. Дар он 14 ҳазор афсару аскар аз тарафи Карли I ва 10 ҳазор афсару аскар ва ихтиёриён аз тарафи парламент иштирок карданд.

Ин муҳориба ба парламент пирӯзи наовард, вале шоҳ ҳам дастболо нашуд. Барои пурзӯр шудан Карли I ирландиҳоро ба тарафи худ кашид. Парламент бошад, бо Шотландия иттиҳод бастан. Муҳорибаҳои ҳалқунандаи Карли I ва парламент дар пеш буданд.

Оливер Кромвел. Дар байни вакилони парламент шахси аз ҳама нотарсу қавиירוда, доно ва нотики оташинсухан Оливер Кромвел ба ҳисоб мерафт. Кромвел аз вазъи ҷорӣ хуб бохабар буд ва ба он баҳои дуруст ҳам дода метавонист. Барои ғалабаи парламент нақшаҳои самараноктаринро пешниҳод менамуд. Бинобар ин Кромвел дар муддати кӯтоҳ ходими намоёни инқилоби буржуазии англис шуд. Ӯ дар байни оммаи мардум обрӯву эътибори калон пайдо кард.

Парламент Оливер Кромвелро фармондеҳи лашкар таъин кард. Вай дар санъати ҳарбӣ ҳам дониши хуб дошт. Кромвел лашкари парламентро аз нав сохт. Ӯ лашкари «*Намунаи нав*»-ро ташкил дод, ки аз лашкари қаблӣ фарқи зиёд дошт. Бо чидду ҷаҳди Кромвел лашкари хуб мусаллаҳшуда ва дорои интизоми саҳттарин ташкил карда шуд. Сарвари нави ҳарбӣ нисбат ба аскарону афсарон хушмуомила, вале серталаб буд. Зердастон фармонҳои Кромвелро бечунучаро иҷро мекарданд, зеро онҳо медонистанд, ки танҳо лашкари боинтизому хуб мусаллаҳшудаю ба таври аъло таълимгирифта метавонад бар рақиб ғолиб ояд. Кромвел ба онҳое, ки вазифаҳои хизмати худро нағз иҷро намекарданд, ҷазои саҳт медод. Бо роҳбарии Кромвел парламент соҳиби лашкари қавӣ шуд.

Муҳорибаи Нэзби. Лашкари Оливер Кромвел дар муҳорибаи маҳаллаи Нэзби 14 юни соли 1645 «кавалерҳо»-ро пурра мағлуб кард. Шоҳ тавассути гурехтан наҷот ёфт. Артиллерия, корвон ва чандин

хазор нафар кавалер ба «лундасарҳо» (лашқари парлумонро ҳамин хел меномиданд, чунки бе мӯйи сар буданд) асир афтоданд. Аз шикасти қатъӣ тарсида, Карли I пинҳонӣ аз шоҳи Фаронса ёрӣ пурсид. Барои ин қораш Карли I хоин эълон карда шуд.

Соли 1646 Карли I дар Шотландия пинҳон шуд, вале шотландиҳо ӯро дастгир карда, ба парлумони Англия фурӯхтанд.

Натиҷаҳои инқилоби буржуазии англис. Охириҳои соли 1648 полковник Прайд бо дастаи начандон қалон ба маҷлисгоҳи парлумон дохил шуда, вакилони беэътимодно аз он ҷо пеш кард. Баъди ин дар парлумон аксариятро муҳолифони Карли I ташкил намуданд. Дар масъалаи тақдири Карли I дар парлумон яқдилӣ набуд. Як гурӯҳ тарафдори қатли шоҳ буданд, қисми дигар — зидди он, вале ҷонибдорони ба қатл расонидани Карли I бештар буданд. Оливер Кромвелл низ ба ҳамин гурӯҳ шомил буд.

Суди олие, ки онро парлумон ташкил карда буд, Карли I-ро ба қатл маҳкум кард. Хукми қатл 30 январи соли 1649 иҷро шуд.

Кромвелл дарахти булути шоҳро мебурад

Аҳаммияти инқилоби буржуазии англис. Инқилоби буржуазӣ тавассути парлумон мутлақияти комилро дар Англия барҳам дод. Акнун шоҳ ҳокимияти маҳдуд дошт. Аксарияти вазифаҳоро парлумон ба уҳдаи худ гирифт. Шоҳ маҷбур буд, ки ба парлумон ва қонунҳои қабулкардаи вай итоат кунад. Ҳуқуқи вазифаҳои шоҳ дар қонунҳои марбутатаи Англия муайян карда шуд.

Тартиботи феодалиро дар Англия инқилоби буржуазии солҳои 1642–1649 қариб пурра барҳам дод, ҳуқуқҳои мардумро васеъ кард. Масалан, деҳқонон дигар ба помешикону дворянҳо тобеъ набуданд. Онҳо соҳиби замин шуданд.

Инқилоби буржуазии англис нотамои монд. Ин сабаб дошт. Дворянҳои нав ҳанӯз пурра ба буржуазия табдил наёфта буданд, вале инқилоб ба решаи тартиботи феодали теша зад.

Инқилоби буржуазӣ барои ташаккули минбаъдаи ҷомеаи сармоядорӣ ва демократӣ аҳаммияти ҳалкунанда дошт. Парлумон дар амал омили рушди муносибатҳои сармоядорӣ дар Англия гардид.

Инқилоби буржуазӣ соҳаи кишоварзии Англияро ҳам ба роҳи сармоядорӣ даровард. Дар натиҷа саноат тез тараққӣ карда, барои ба амал омадани табaddулоти саноатӣ дар Англия шароити мусоид фароҳам овард. Ҷойи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолии феодалиро қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолии сармоядорӣ ишғол кардан гирифтанд.

Савол ва супоришҳо:

1. *Тараққиёти корхонаҳо ба ободу зебошавии шаҳрҳои Англия чӣ таърифи расонида?*
2. *Чаро парлумон аз Стюартҳо норозӣ буд?*
3. *Чаро шоҳ парлумонро пароканда кард?*
4. *Сабabҳои асосии инқилоби буржуазии англисро маънидод кунед.*
5. *Дар бораи тараққиёти сармоядорӣ дар Англия чӣҳо медонед?*
6. *Киҳоро «пуританҳо» меномиданд?*
7. *«Парлумони кӯтоҳмуддат» кай ба қарор шурӯъ кард ва ба кадом муваффақиятҳо ноил гардид?*
8. *Чаро Карли I «Парлумони дарозмуддат»-ро пароканда карданӣ шуд?*
9. *Дар бораи Оливер Кромвел нақл кунед. Дар бораи лашкари «намунаи нав»-и ӯ чӣҳо медонед?*
10. *Карли I бар зидди парлумон кай қанг эълон кард ва он бо чӣ анҷомид?*
11. *Гӯед, ки Инқилоби буржуазии англис чӣ натиҷаҳо дод ва аҳаммияти таърихӣ он дар чӣ ифода ёфтааст?*

§ 6. ТАШКИЛҲИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО

Аҳволи мустамликаҳо. Дар шимоли китъаи Америка мустамликаҳои Англия воқеъ гардида буданд. Англичҳо соли 1607 бо номи Виржиния мустамликаи аввалини худро ташкил карданд. Аз Англия деҳқонони камбизоат, хунармандон ва мардуми касбу кори гуногун барои рӯзгузаронӣ ба он ҷо ҳичрат мекарданд. Дар байни муҳочирон пуританҳо хеле зиёд буданд, зеро ҳокимияти Стюартҳо ба онҳо фишор меовард. Аз ҳисоби кашида гирифтани заминҳои аҳолии муқими Америка истилогарони англис охиста-охиста шумораи мустамликаҳои худро то ба 13 адад расониданд.

Иқтисодиёт дар мустамликаҳо сол то сол инкишоф меёфт. Дар Каролинаи Чанубӣ ва Ҷорҷия хоҷагиҳои ғуломдорӣ барпо шуданд. Дар киштзорҳо асосан тамоку, найшакар ва индиго парвариш мекарданд. Дар Пенсилвания, Нью-Йорк ва Нью-Ҷерси мардум ба зироатпарварӣ машғул буданд. Дар соҳилҳои баҳр хунармандӣ ва киштисозӣ тараққӣ мекард. Дар Нью-Гемпшир, Массачусетс, Коннектикут ва Род-Айленд, ки дар шимол воқеъ гардида буданд, хунармандӣ ва сохтани мануфактура ривож меёфтанд. Як қисми аҳоли ба моҳигирию ва бахрнавардӣ машғул буд.

Аз мустамликаҳо ба Англия мӯйина, тамоку, моҳӣ, чӯбу тахта ва оҳан меоварданд. Муҳочирон ҳиндуёро азобу шиканча дода, аз ҷойҳои муқимиашон пеш мекарданд.

Дар мустамликаҳои Америкоии Англия ғуломфурӯшӣ васеъ паҳн гардида, дар мустамликаҳо муносибатҳои феодалӣ ҳанӯз ҳам ҳукмрон буданд. Аз ин тартибот, пеш аз ҳама, Стюартҳо фоида меиданд.

Заминдорони калони англис аз иҷорагирандагон андози калон меситониданд. Камбағалони шаҳр ва иҷорагирандагони деҳотӣ ҳаракат мекарданд, ки ба тарафи ғарби Америкаи Шимолӣ ҳичрат намуда, фермери мустақил шаванд.

Иқтисодиёти мустамликаҳои Америкаи Шимолӣ дар нимаи аввали асри XVIII, сарфи назар аз ҳамаи маҳдудиятҳои, ки мустамликадорон ба вучуд оварда буданд, тез тараққӣ мекард. Дар байни мустамликаҳо робитаҳои иқтисодӣ фарҳангӣ торафт мустаҳкамтар мешуданд. Қарорҳои минбаъдае, ки шоҳ ва ё парлумони Англия нисбати мустамликаҳо қабул мекард, фарорасии ҷанги озодихонаро дар шимоли Америка торафт наздиктар мегардониданд.

Соли 1770 сокинони шаҳри Бостонро тирборон кардани аскарони англис

Соли 1763 шоҳи Англия Георги III фармон баровард, ки мувофиқи он мардуми мустамликаҳо минбаъд ҳақ надоштанд, ки заминҳои ғарбии қўхҳои Аллеганро худсарона аз худ карда, ба фермерӣ машғул шаванд. Соли 1765 парлумони Англия ба зиммаи мардуми мустамликаҳо барои ҳар як додугирифти савдо, хуччат, рӯзнома, чопи эълонҳо ва ғайра андози нишонпулӣ (гербӣ)-ро зам намуд, вале мардуми мустамликаҳои шимолӣ Америка бо қатъияти том муқобили ин амри шох баромаданд.

Дар охири соли 1773 воқеае ба амал омад, ки он «Чойнӯшии Бостон» номида шудааст. Сокинони шаҳри Бостон пирохани хиндуй ба бар карда, пинҳонӣ ба киштии пурбори дар бандар лангарпартофта баромада, аз бордонҳои он қуттиҳои чойро, ки аз онҳо тоҷирони англис буданд, ба об партофта гирифтанд. Ин хабарро шунида, англисҳо нисбати бостонӣҳо ҷазодихӣ ва манъкуниҳои навро ба кор бурданд. Ин рафтори мустамликадорон косаи сабри мардумро лабрез кард.

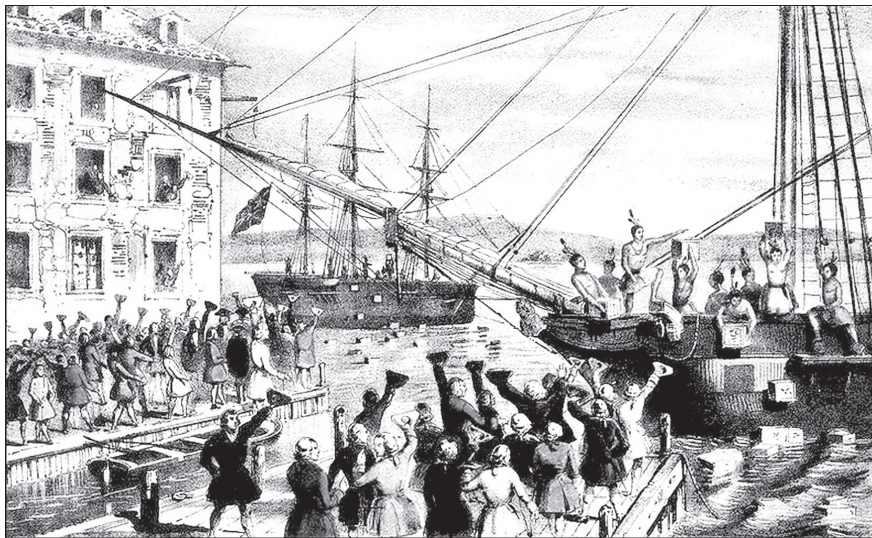
Соли 1774 дар Филадельфия Конгресси якуми намояндагони як қатор мустамликаҳои Англия дар Америкаи Шимолӣ баргузор гардид. Он даъват намуд, ки дар мустамликаҳо хариди молҳои англисӣ

манъ карда шавад. Аз ин иқдом тоҷирони англис ба ҳарос афтоданд, чунки ҳам тоҷирон ва ҳам ҳазинаи шоҳ зарар меидид. Ин буд, ки шоҳи Англия андози нишонпулиро бекор кард.

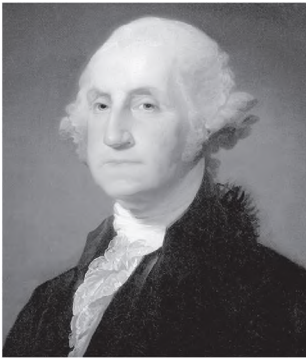
Дар нимаи аввали солҳои 70-ум дар мустамликаҳои шимоли Америка ҳаракат барои ҷудошавӣ аз Англия пурзӯр гардид.

Оғози ҷанги истиқлолхоҳӣ. Муборизаи мусаллаҳонаи мустамликаҳои Англия дар Америкаи Шимоли баҳори соли 1775 оғоз ёфт. 19 апрел дастаи калони аскарони англис бо мақсади нест кардани силоҳхонаи партизанҳои шаҳри Бостон аз тарафи Конкорд раҳсипор шуданд, вале аллакай дер шуда буд. Партизанҳо силоҳхоро кайҳо дар ҷойи дигар пинҳон карда буданд. Вақте ки дастаи аскарон ба қафо бармегашт, партизанҳои камингирифта ба сӯйи онҳо оташ кушоданд. Дар ин муҳориба 273 нафар низомии англис куштаву захм бардошт. Лашкари шоҳ бетартибона ақиб нишаст. Партизанҳо дар ин муҳориба аз усули ҷанги пароканда хуб истифода бурданд, лашкари шоҳ бошад, аз усули кӯҳнаи ҷанг, яъне дар як хат саф кашида, ҳучум карданро истифода бурда, шикаст хӯрд.

Муҳорибаи назди Конкорд мардуми мустамликаҳоро ба ватандӯстон (вигҳо) ва ақсулинқилобчиён (лоялчиён) ҷудо кард. Даре нагузашта дар наздикии шаҳри Бостон урдугоҳи калони партизанӣ ташкил карда шуд ва дар он ҷо аз тамоми ғӯшаю канори иёлоти

«Ҷойнӯшӣ дар Бостон». Соли 1773

Чорч Вашингтон

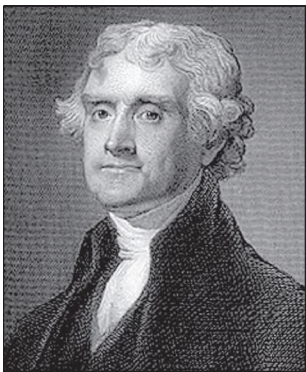
инкилобӣ беш аз 20 ҳазор нафар ихтиёрӣ чамъ шуд. Мустамликадорон тайёр буданд, ки вағани худро аз англисҳои аҷнабӣ озод кунанд.

Моҳи майи соли 1775 дар Филадельфия Конгресси дуҷуми мустамликаҳои англисии Америкаи Шимолӣ баргузор шуд. Иштирокдорони ин конгресс тарафдори он буданд, ки мустамликаҳо аз Англия ҷудо шаванд. Конгресс лашқари аз ҳисоби партизанҳо ташкилкардари ҳамчун лашқари худ шинохт ва заминдори калони Виржиния *Чорч Вашингтонро* (1732–1799)

сарфармондеҳи он таъйин намуд. Вашингтон чанде пештар дар амалиёти ҳарбии зидди фаронсавиҳо ва ҳиндуҳо ширкат карда, худро ҳамчун лашқаркаши соҳибистеъдод нишон дода буд.

Дар Америкаи Шимолӣ ҳаракати ҷудоихоҳӣ пурзӯр мешуд. Каролинаи Шимолӣ ва Виржиния дар бораи аз Англия ҷудо шудани худ хабар доданд.

Дар таърихи 4 июли соли 1776 Конгресс «Эъломия дар бораи истиқлолият»-ро қабул кард, ки муаллифи асосии он *Томас Чеферсон* (1748–1826) буд. Т. Чеферсон заминдори виржинӣ, адвокат, демократи буржуазӣ, яке аз маъруфттарин ходимони инкилоби буржуазии истиқлолхоҳии Америкаи Шимолӣ мебошад. Дар Эъломия гуфта мешуд, ки зулми мустамликавӣ бо ҳуқуқҳои табиӣ инсон мухолиф аст. Бинобар ин, мустамликаҳо дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико муттаҳид гардида, «Давлатҳои озод ва соҳибистиқлол»-ро ташкил менамоянд.

Томас Чеферсон

Филадельфия аз англисҳо озод карда шуд. Лашқари шоҳ зери роҳбарии генерал Гоу Нью-Йоркро ишғол кард. Вашингтон лашқари инкилобии худро ба Трентон бурд, то ки ба англисҳо зарбаи ғайричашмдошт зада, бо ҳамин пешрохи идомаи ҳуҷуми онҳоро бигирад. Вале тобистони соли 1777 ба англисҳо муяссар шуд, ки Филадельфияро ишғол намоянд. Дар ин пирӯзӣ ба онҳо флот ёрии калон расонид.

Конгресс кӯшиш мекард, ки инқилоби озодихоҳонаи мустамликаҳоро мамлакатҳои мутараққии Аврупо дастгирӣ намоянд. Бо ин мақсад Конгресс *Бенҷамин Франклинро*, ки шахси машҳури Амрико буд, ба Аврупо раван кард. Шӯҳи Фаронса Людовики XVI муборизаи озодихоҳонаи мустамликаҳои Америкаро дастгирӣ кард. Бо ин роҳ ӯ хост, ки қасди худро аз Англия бигирад. Фаронса дар забти мустамликаҳо бо Англия рақобат мекард. Шӯҳи Фаронса ният дошт, ки заминҳои америкоии худро аз Англия бозситонад.

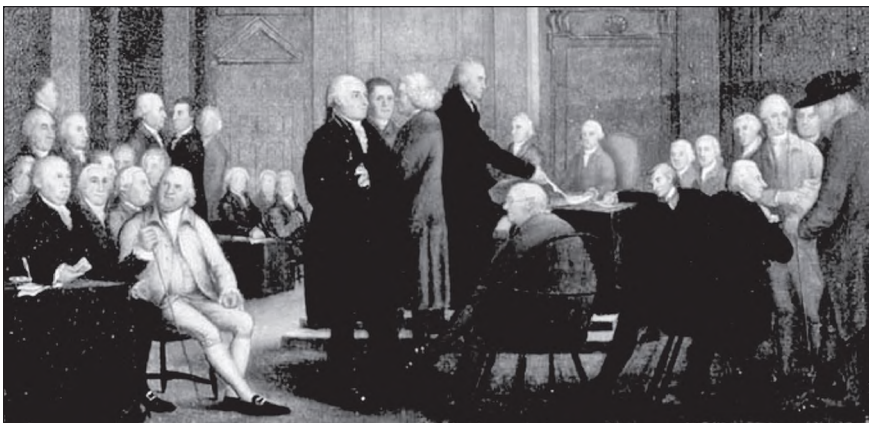
Бенҷамин Франклин

Аз Фаронса ва Испания ба ёрии инқилобгарони Америкаи Шимолӣ ихтиёриёни зиёде омаданд. Ҳукумати Фаронса ба Вашингтон ба маблағи 21 миллион ливр қарз ҷудо намуд. Баъд аз ғалабаи Вашингтон ва иттифоқчиён дар назди Саратога Фаронса ИМА-ро ҳамчун давлати мустақил ба расмият шинохта, бо он иттифоқ ва созишномаи тижоратӣ баст.

Фаронса ва Испания аз ҷониби ИМА дар баҳр ҳам бар зидди Англия ба ҷанг даромаданд. Флоти онҳо дар гирду атрофи мустамликаҳо ва тамоми баҳру уқёнусҳои ҷаҳон ба киштиҳои Англия ҳамла мекарданд. Флоти Англия ба ҷойи расонидани ёрӣ ба лашкари дар мустамликаҳои Америка буда акнун ба мудофияи мулкҳои англисӣ гузашта буд.

Вазъи лашкари Англия рӯз то рӯз вазнин мешуд. Баъди он ки англисҳо дар Саратога шикаст хӯрданд, қувваҳои асосии худро ба ҷануб бурданд, вале дар он ҷо ҳам ғайриҷашмдошт аҳволи онҳо хеле вазнин шуд. Лашкари сарфармондеҳи англисҳо Корнваллис аз тарафи лашкари Вашингтон ва лашкари Фаронса (сарфармондеҳаш генерал Рошамбо) муҳосира ва 19 октябри соли 1781 таслим кунонида шуд. Баъд аз як сол ҳукумати Англия тасмим гирифт, ки ба ҷанг хотима дода, бо ИМА дар бораи сулҳ гуфтушунид оғоз кунад. Ҳамин тариқ, мустамликаҳои шимоли Америка ғалаба ба даст оварданд.

Қабули Конститутсияи ИМА. 17 сентябри соли 1787 маҷлиси махсуси намоёндагони иёлот (Конвенти муассисон) дар шаҳри Филадельфия Конститутсияи ИМА-ро қабул кард. Конститутсияи ИМА-ро ҷумҳурӣ эълон намуд. Мувофиқи ин санад сардори давлат ва ҳукумат президент мебошад, ки ӯ аз тарафи интихобкунандагон ба муҳлати

Ба имзо расидани Эъломияи Истиқлол. ИМА, 4 июли соли 1776

чаҳор сол интихоб карда мешавад. Конститутсия ба президенти ИМА ваколатҳои васеъ дода буд. Ҷ роҳбари лашкар ва флот буда, ҳуқуқи таъйин кардани мансабдорони олиро дар ихтиёри худ дошт. Дар асоси ин конститутсия президенти нахустини ИМА Ҷорҷ Вашингтон интихоб гардид.

Мақоми олии қонунгузори ИМА Конгресс ҳисоб мешуд, ки он аз ду палата — Палатаи намояндаҳо ва Сенат иборат аст. Дар Сенат намояндаҳои баробар — ҳар иёлат (штат) дунафарӣ ва дар Палатаи намояндаҳо вакилон мувофиқи шумораи аҳолии иёлат интихоб карда мешуданд.

Қабули Конститутсияи ИМА барои таъмини ҳуқуқҳои мардум, иёлот ва бунёди ҷомеаи демократӣ қадами бузурге буд. Он баъди 235 соли қабул шуданаш ҳам ба мардум ва ИМА хизмат карда истодааст. То имрӯз ба Конститутсияи ИМА 26 тағйироту иловаҳо дохил карда шудаанд.

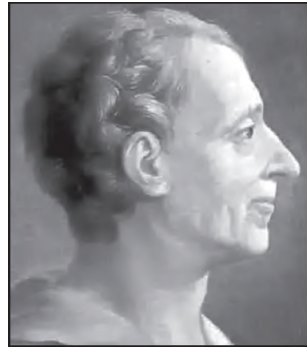
Савол ва супориш:

1. Дар бораи сабабҳои инқилоби истиқлолҳои мустанликаҳои дар шимолӣ Америка будаи Англия нақл кунед.
2. «Чойнуши Бостон»-ро шарҳ диҳед.
3. Ҷанги истиқлолҳои мустанликаҳо чӣ тавр оғоз ёфт?
4. Дар бораи қарорҳои Конгресси дуҷум чихоро медонед?
5. Бенҷамин Франклин чаро ба Аврупо рафт?
6. Ҷалабаи инқилоби озодихонаи мустанликаҳои дар шимолӣ Америка воқеъ будаи Англия чӣ аҳаммият дошт?

§ 7. ҒАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ БУЗУРГИ БУРЖУАЗИИ ҒАРОНСА

Назариётчиёни буржуазӣ. Инкишофи сармоядорӣ ва рӯ ба таназзул ниҳодани сохти феодали асоси моддӣ ва назариявии идеологҳои Ғаронса гардид. Онҳо боқимондаҳои фармонфармоии ҳокимияти шоҳ нисбати раият, маҳдудиятҳои сохти мавҷудаи сиёсиро ба зери танқиди саҳт гирифтанд. Ғайласуфон, иқтисоддонҳо ва шоирону нависандагон ҳам ба ҳокимияти мутлақаи Ғаронса зид буданд. Онҳо боисрор аз ҳукуматдорон талаб мекарданд, ки маҳдудиятҳои мавҷударо дар роҳи соҳибкорӣ бартараф намоянд, ба дахлнопазирии моликияти хусусӣ қафолат дода ва шахс қомилан аз зулми феодали озод карда шавад. Назариётчиёни буржуазӣ дар тараққиёти қома ақлу хирад, маориф ва илмо дар қойи аввал меғузаштанд. Онҳо ғояҳои пешқадами башардӯстиро ташвиқ тарғиб намуда, дар амал мардумро ба инқилоби буржуазӣ тайёр мекарданд.

Шарл Луи Монтескё (1689–1755) писари амалдори дворянин, яке аз маорифпарварони машҳури Аврупо буд. Ӯ дар асарҳои худ «Мақтубҳои ғорсӣ» (1721) ва «Дар бораи рӯҳи қонунҳо» (1748) иллатҳои ҳокимияти мутлақ-худсарихи ҳокимияти шоҳӣ, бадахлоқии аҳли дарбор ва асилзодагон, қанғҳои ноодилонаи феодалиро ба зери танқиди саҳт меғирад ва онҳоро масҳара меқунад. Монтескёё ҳукумати шоҳиро ба рои он маҳқум мекард, ки вай ба гардани халқ андозҳои вазнинро бор кардааст.

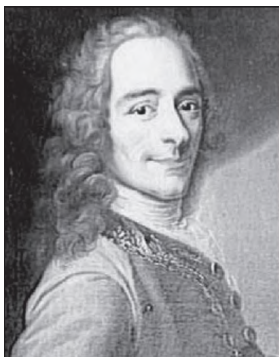

Монтескё

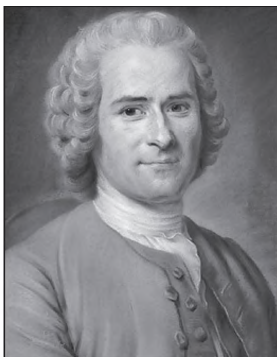
Монтескё ҳокимияти мутлақаи маҳдуди конституционӣ (наздик ба сохти сиёсии Англия)-ро беҳтарин сохти давлатӣ мешуморад. Ӯ хусусан ба дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва озодии шахс, имқонияти иҷро карда тавонистани ҳар он қизеро, ки «қонун манъ накарда бошад» аҳаммияти қалон меод.

Ғояҳои озодихоҳӣ ва инсондӯстии ӯ қариб дар тамоми Аврупо ва берун аз он ҳам паҳн гардида буданд.

Мари Ғрансуа Волтер (1694–1778). Ғояҳои пешқадами Волтер ба тартиботи феодали зарбаи саҳт заданд. Ӯ муаллифи асарҳои зиёди сиёсӣ, таърихӣ, достону романҳо ва повесту намоишномаҳо, ба

Волтер

Жан Жак Руссо

Меле

монанди «Гузориши урфу одат ва рӯхияи халқҳо», «Луғати фалсафӣ», «Асри Людовики XIV», «Кандид» ва ғайра мебошад. Ӯ бо ақидаҳои инсондӯстонаи худ дар байни мардуми тараққиҳоҳ обрӯю эътибори бузург пайдо кард. Танқиди тартиботи феодалӣ, тарзу услуби равшану сабуки асарофарӣ ӯро ҳамчун «ҳукмрони афкор»-и одамони пешқадами замони худ маълуму шуҳратманд гардонид.

Волтер ҳамчун фошкунандаи ҷаҳолатпарастии калисо, масхаракунандаи имтиёзҳои феодалҳо шинохта шуда буд. Танқиди ҳокимияти мутлақ ва калисои католикӣ барои наздикшавии инқилоб дар Фаронса ва мамлакатҳои дигари Аврупо замина гузошт.

Жан Жак Руссо (1712–1778) идеологи буржуазияи майдаи асри XVIII буд. Ӯ дар оилаи соатсози швейтсарӣ ба дунё омадааст. Дар хурдсолӣ падараш ӯро ба заргаре ба шогирдӣ медиҳад, вале Руссои ҷавон аз назди ӯ мегурезад. Баъд аз сарсонии саргардониҳои зиёд ва шуғлварзӣ ба касбу кори гуногун Руссо вазифаи котибии сафратхонаи Венетсияро соҳиб шуд, лекин ин вазифа ба ӯ писанд набуд. Бинобар ин, дере нагузашта ба кори адабӣ машғул мешавад.

Дар асарҳои худ Руссо бадахлоқӣ ва ифроткории дворянҳоро маҳкум карда, мардумро ба ҳалолхӯриву хоксорӣ даъват менамуд. Ба андешаи ӯ, одамон баробархуқуқ таваллуд шудаанд ва ҳақ доранд тарзи идораи давлатиро интиҳоб ва ё бекор кунанд, золимонро аз ҳокимият дур созанд. Ба ақидаи Руссо, ҷомеаи мулкдорони хурди баробархуқуқ ва бе бою камбағал ҷомеаи бехтарин мебошад. Руссо ақидаҳои хешро дар рисолаи «Дар бораи сабабҳо ва пайдоиши нобаробарӣ» (1755) ва «Дар бораи созишномаи ҷамъиятӣ» (1762) баён намудааст.

Файр аз номбурдагон Меле, Дидро, Мабли ва маорифпарварони дигар низ буданд, ки инқилоби буржуазии Фаронсаро бо гояҳои инқилобӣ мусаллаҳ намудаанд.

Жан Меле (1664–1729) тарафдори барҳам додани моликияти хусусӣ ва имтиёзҳои истисморгарон буд. Ӯ манфиатҳои камбағалони деҳотро ифода мекард. Меле ақидаҳои ӯ дар «Васиятнома»-и худ инъикос намудааст, ки он баъд аз вафоти ӯ чоп шуд.

Дени Дидро (1713–1784) ба инқилоби буржуазии Фаронса асоси фалсафӣ гузоштааст. Вай ақидаҳои худро дар «Мактуб ба нобиноён ва насихат ба биноён» баён намудааст. Инчунин бо ҳамкории гурӯҳи олимони асари бисёрчилдаи «Энциклопедияи илм, санъат ва касбу ҳунар»-ро ба чоп тайёр кардааст. Ин асар ба маърифати инқилобии мардуми Фаронса ёрии зиёд расонид.

Габриэл Бонно де Мабли (1709–1785) ифодакунандаи манфиатҳои буржуазии майда, муқобили зиндагии бодабдаба, тарафдори сохти ҷумҳуриявии давлат буд, ки дар он шох ҳам ҷой дошта бошад, яъне ӯ чун Руссо мутлақияти маҳдудшударо ҷонибдорӣ мекард.

Сабабҳои инқилоб. Дар охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-уми асри XVIII дар Фаронса вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Сабаби асосии он зиддият дар байни қувваҳои истеҳсолкунандаи нав ва муносибатҳои истеҳсолии феодалӣ буд.

Акнун буржуазии Фаронса дигар бо ҳокимияти мутлақаи шох ва тартиботи феодалии он созиш кардан намехост. Косаи сабри халқ ҳам лабрез шуда буд, зеро шох Людовиқи XVI тавассути андозҳои сершумору вазнин халқро аз ҳад зиёд истисмор мекард.

Шох бодабдаба зиндагӣ мекард. Гурӯҳи сершумори амалдорони дарбор ҳам аз ин бенасіб набуданд. Харҷоти давлатӣ пайваستا зиёд мешуд. Дар натиҷа хазинаи шох хароб мегардид. Дар чунин шароити номусоид худсарона ҷорӣ намудани андозҳои нав барои ҳокимияти шохӣ ва ҷомеаи феодалии Фаронса хавфнок буд. Баъд аз 175 сол Людовиқи XVI қарор дод, ки бо мақсади ҷорӣ кардани вомбарг (заём) ва андозҳои нав Иёлоти Кулдро даъват намояд (аз соли 1614 шохҳои Фаронса Иёлоти Кулдро даъват накарда буданд). Аммо даврае, ки шох Фаронсаро яққаву танҳо идора мекард, кайҳо гузашта буд.

Дени Дидро

Лувр

Намояндағони табақкаи сеюм

Дар интихобот, мувофиқи ичозати шох, аз ҳамаи табақаҳои мардуми Фаронса ба вакилӣ номзадҳо пешниҳод карда мешуданд. Ҳангоми пешбарии номзадҳо ба вакилӣ дар Иёлотҳои Кулл мардум ҳақ дошт ба номзадҳо супориш бидиҳад. Дар супоришҳои худ буржуазия, деҳқонон, коргарон ва ҳунармандон аз тартиботи феодалӣ шикоят карда, барҳам додани онро талаб мекарданд. Аз даъват шудани Иёлотҳои Кулл мардуми заҳматкаш умеди калон дошт.

Дар арафаи инқилоби буржуазӣ дар Фаронса табақаҳои болоии ҷомеа давлатро дигар ба таври қуҳна идора карда наметавонистанд. Табақаҳои поёнии ҷомеа ҳам минбаъд ба мисли пештара ба истисмори ҳокимияти феодалӣ ва феодалон тоқат кардан намехостанд. Ҳамин тариқ, дар мамлакат вазъияти инқилобӣ пухта расид.

Ба сари ҳокимият омадани буржуазияи калон. 14 июли соли 1789 дар Фаронса мутлақият пурра сарнагун нашуд. Ҳарчанд шох *Людовики XVI* сардори давлат буд, қонунҳоро Маҷлиси муассисон мебаровард. Ҳокимият ба дасти буржуазияи калон гузашт. Буржуазия барои гирифтани ҳокимият бештар тайёр буд. Идора кардани шаҳри Париж ҳам ба дасти буржуазияи калон гузашт. Дар ин шаҳр буржуазияи калон горди миллии худро ташкил кард.

Дар тамоми маҳалҳои мамлакат ва ҳусусан дар шаҳрҳои он буржуазияи калон ба мардум таъя карда, ҳокимиятро ба дасти худ мегирифт. Қариб тамоми Фаронсаро мавҷи шӯриши деҳқонон фаро гирифт. Онҳо қалъаҳои сенёрҳои худро муҳосира карда, ба ҳок яксон мекарданд. Сенёрҳоро гунаҳгори асосии бадбахтии худ меҳисобиданд. Дар қалъаҳои сенёрҳо деҳқонони шӯришбардошта китобҳоеро, ки дар онҳо қарзҳои деҳқонон сабт карда шуда буданд, пайдо намуда, несту нобуд мекарданд.

Як қисми дворянҳо аз мамлакат гурехтанд. Онҳое, ки дар Фаронса монданд, ба деҳқонон гузашт мекарданд. Маҷлиси милли тартиботи феодалиро дар мамлакат бекор кард. Як қисм имтиёзҳои сенёрҳо бекор карда шуданд, масалан, ҳуқуқи дар замини деҳқонон шикорат кардани онҳоро.

«**Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд**». Маҷлиси милли «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»-ро қабул кард. Дар он ҳокимияти

Людовики XVI

олӣ — миллат эълон қарда шуд. Ҳокимияти шоҳ дуумдараҷа гардид. «Эълomia...» дар Фаронса ҳокимияти мутлақияти шоҳро аз тарики конституция маҳдуд эълон қард. «Эълomia...» ботантана эълон қард, ки одамон озод таваллуд шудаанд ва онҳо то охири умр озод мемонанд. Ба ҳама ҳуқуқҳои баробар дода шуд. Ин иқдом имкон намедод, ки акнун касе барои худ имтиёзҳои махсус гирад. Ҳамаи имтиёзҳои табақавии чомаи феодалии Фаронса барҳам дода шуданд.

«Эълomia...» дар амал сохти демократии чомаи буржуазиро эълон намуд. Дар он махсус қайд гардида буд, ки «моликияти хусусӣ дахлнопазир ва муқаддас аст». Бо вучуди баъзе маҳдудиятҳои худ «Эълomiaи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» дар мубориза барои чомаи демократӣ аҳаммияти умумичаҳонӣ дошт. Он дар Фаронса ба сохти феодали зарбаи ҳалокатовар зад.

Рафти инқилоб. Ҳангоми ба даст даровардани қалъаи Бастилия (14 июли соли 1789) Маҷлиси муассисон ва шоҳ дар шаҳри Версал буданд. Мардум талаб қарданд, ки онҳо ба Париж оянд. Моҳи октябри соли 1789 издиҳони калони буржуазия, деҳқонон, коргарон ва хунармандони мусаллаҳ дар Версал қалъаеро, ки шоҳ зиндагӣ мекард, ихота намуданд. Людовики XVI маҷбур шуд, ки барои ба Париж рафтани розӣ шавад. Маҷлиси муассисон ҳам ба Париж кӯчид.

Ҳарчанд ки Маҷлиси милли дар мамлакат тартиботи феодалиро бекор қард, ханӯз он ба таври пурра манфиати халқро ифода намекард. Баҳори соли 1791 Маҷлиси милли дар бораи манъ қардани шӯришҳо ва ташкилҳои иттиҳодҳои коргарони кироя қонун қабул қард. Барои вайрон қардани ин қонун ҳабс ва ҷарима муқаррар қарда шуд. Дар асоси қонуни нав аскарон ҳуқуқ доштанд, шӯришгаронро тирборон кунанд.

Ба тахти шоҳии Фаронса дар баробари Людовики XVI завҷаи ӯ малика Мария Антуанетта низ соҳиб буд. Малика умед дошт, ки

Эълomiaи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд

Роҳпаймоии оммаи халқ ба шаҳри Версал. Октябри соли 1789

ба инқилоби буржуазии Фаронса зарба зада хоҳад шуд. Людовики XVI бо ҳамроҳии ҳамсараш шабонгоҳ махфӣ аз Фаронса фирор кардани буданд, вале писари нозири почта, ки қиёфаи шоҳи Фаронсаро борҳо дар тангаҳо дида буд, аз ин бохабар шуда, Людовики XVI ва Мария Антуанеттаро дастگیر карда, ба Париж оварданд. Халқ талаб мекард, ки шоҳ аз тахт фуруварда шавад. Маҷлиси муассисон тарсид, ки ин кор ба шӯриши умумихалқӣ оварда мерасонад. Бинобар ин, вай бо фиреб ба мардум эълон кард, ки Людовики XVI ва Мария Антуанетта ҳақиқатан гурехтанд ва феълан дар Париж нестанд.

Савол ва супоришҳо:

1. «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»-ро шарҳ диҳед.
2. Людовики XVI ва Мария Антуанетта чаро фирор карданд?
3. Дар бораи моҳият ва нуктаҳои асосии конститутсияе, ки онро Маҷлиси муассисон қабул кард, нақл кунед.
4. Фаронса мувофиқи конститутсияи соли 1791 чӣ ном гирифт?

§ 8. БАРХҶҶҶҶҶҶ ШАДИДИ НЕРУҶҶҶҶҶҶ ИНҚИЛОБИИ ФАРОНСА ВА ХАТАРИ БЕРУНА

Клубҳои инқилобӣ. Баъди оғози инқилоб дар Париж ва шаҳрҳои дигари Фаронса клубҳои инқилобӣ ташкил ёфтанд. Рӯзномаҳо ба ҷоп шурӯъ намуданд. Тирамоҳи соли 1789 «Ҷамъияти дӯстони конститутсия» ташкил шуд, ки он баъдтар номи «Клуби яқобинчиён»-ро

Максимилиен Робеспьер

гирифт. Аъзои ин клуб дар китобхонаи дайри Якови Муқаддас чамъ меомаданд. Барои ҳамин клуб ин номро гирифтааст. Ба он ҷонибдорони дигаргунсозиҳои буржуазӣ-демократӣ, аз он ҷумла Сийес, Барнав, Робеспьер, Марат ва дигарон аъзо буданд.

Аъзои «Клуби яacobинчиён» барои дохилшавӣ 12 ливр ва 24 ливр ҳаққи узвият месупориданд. Дар клуб масъалаҳои гуногуни инқилоб мавриди баррасӣ ва бахсу мунозира қарор дода мешуданд. Аз сабаби баланд будани ҳаҷми пули дохилшавӣ ва узвият ба ин клуб ҳамаи хоҳишмандон қабул шуда метавонистанд.

Яке аз ходимони намоёни инқилоб *Максимилиен Робеспьер* (1758–1794) дар клуб бо нутқҳои инқилобии худ роҳҳои мубориза бар зидди тартиботи феодалию бедодгариҳои ҳокимияти шоҳиро нишон медод. Хамин буд, ки дар муддати кӯтоҳ Робеспьерро аксари халқ ҳамчун яке аз шахсони намоёни сиёсатмадор ва ҷасуру донишманди инқилоб шинохтанд.

Клуби дигари инқилобиеро, ки дар музофоти Жиронда ташкил шуда буд, «Клуби жирондачиён» меномиданд. Ин клуб ба шоҳ наздик буд. Аъзои клуби жирондачиён аз халқ метарсиданд. Онҳо ҳатто ният доштанд, ки бо шоҳ Людовики XVI забон як кунанд.

Соли 1790 мардуми заҳматкаш ҳам клуби худро ташкил кард, ки он номи «корделйерчиён» (миёнбастагон)-ро гирифт. Қароргоҳи ин клуб дар дайри корделйерҳои Фаронса воқеъ гардида буд. Дар «Клуби корделйерчиён» адвокат *Жорж Дантон* (1759–1794), журналист *Камил Демулен* (1760–1794) ва инқилобгарони дигар суҳанронӣ карда, ба ҳозирин мақсаду вазифаҳои инқилобро мефаҳмониданд ва хоҳиш мекарданд, ки онҳоро дастгирӣ кунанд.

Чорч Дантон

Солҳои 1790–1791 роҳиб Клод Фоше ба «Махфили иҷтимоӣ» асос гузошт. Дар он адибон ва таблиғгарони дигари демократия, ки мақсаду мароми химояи оммаи камбағалро доштанд, аъзо буданд. Онҳо

бо номи «Алфози оҳанин» рӯзномаи худро чоп мекарданд.

Клуб ва созмонҳое, ки дар рафти инқилоб ташкил ёфта буданд, ҳар қадом манфиати гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолиро ифода намуда ва дар муайян кардани мақсадҳои инқилоб ва усулҳои муборизаи инқилобӣ ҳисса мегузоштанд. Онҳо аввалин шуда дар Фаронса ба оғоз ёфтани гуногунии (плюрализми) ақидаҳо асос гузоштанд.

Марат ва рӯзномаи ӯ «Дӯсти ҳалқ».

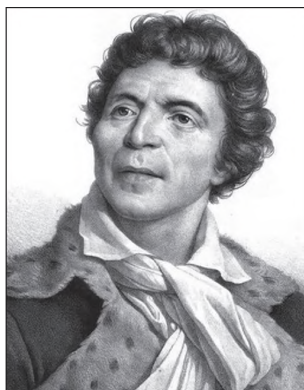
Соли 1789 дар байни мардум рӯзномаи «Дӯсти ҳалқ» обрӯву эътибор пайдо кард.

Ӯ ғояҳои демократӣ ва инсондӯстиро тарғибу ташвиқ мекард. Ин рӯзноमारо *Жан Пол Марат* (1743–1793) табиб, писари омӯзгори камбағал ва публитсист таъсис дода буд. Ӯ дар рӯзномаи худ манфиатҳои моликиятдорони майдари ҳифз мекард.

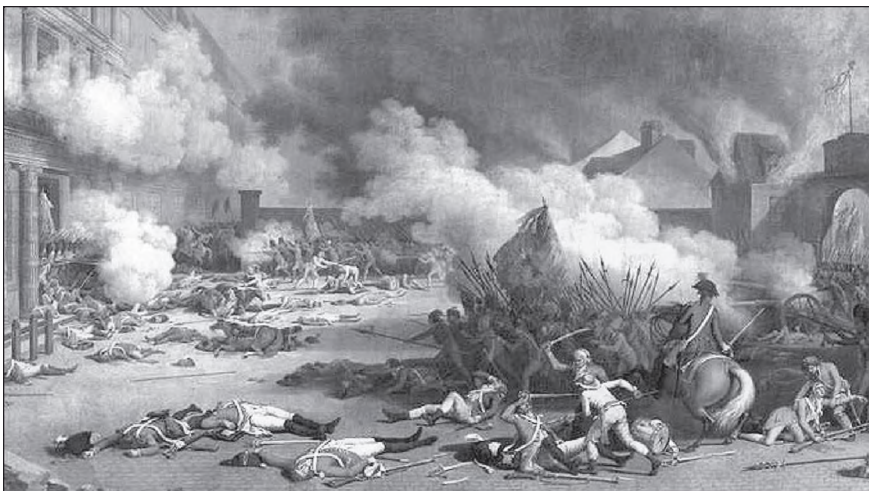
Марат дар саҳифаҳои рӯзномааш маҳдудиятҳои фармону амрҳои Маҷлиси муассисонро бо далелҳои раднашаванда фош мекард. Душманон аз вай ҳарос доштанд ва номи ӯро бо қаҳру ғазаб ба забон мегирифтанд, вале Марат аз онҳо наметарсид ва ба ҳалқ то охири умр содиқ монд.

Оғози ҷангҳои инқилобӣ. Маркази таҷовузи мамлакатҳои хориҷӣ бар зидди инқилоб дар доҳили Фаронса буд. Дар наздикии сарҳад, дар шаҳри Кобленс, аксулинқилобиён бо дастгирии Австрия қувваҳои мусаллаҳ ташкил намуданд ва аз шоҳони Аврупо талаб карданд, ки ба таҷовузи Фаронсаи инқилобӣ оғоз кунанд. Англия ва Русия ба ин ҷанг Австрия ва Пруссияро кашиданд. 7 феввали соли 1792 ин давлатҳо муқобили Фаронса иттиҳод бастанд ва лашкари 20-ҳазорнафараи муштараки худро барои забти Фаронса равон карданд. Ба ин иттиҳоди аксулинқилобӣ чанде аз давлатҳои дигари олмонӣ ҳам дохил гардиданд. Онҳо гумон доштанд, ки лашкаркашӣ ба муқобили Фаронсаи инқилобӣ хеле осон ва муваффақ хоҳад буд.

Ҷонибдорони шоҳи Фаронса хоҳони ин ҷанг ва муқобилонаш бар зидди он буданд. Муқобилон бар он ақида буданд, ки ҳуҷуми лашкари хориҷӣ инқилобро боз ҳам тезтундтар хоҳад кард. Аз ин рӯ, мақсад гузошта шуд, ки аксулинқилоб дар Кобленс торумор карда шавад. Якобинчиён ва жирондачиён гумон надоштанд, ки бар зидди

Жан Пол Марат

Париж. 10 августи соли 1792

Фаронсаи инқилобӣ иттиҳоди калони давлатҳои аксулинқилобиро ташкил кардан мумкин аст.

Ҳукумати Фаронса талаб кард, ки Австрия лашкари худро аз сарҳадҳои он дур кунад, вале императори нави Австрия Франс инро рад намуд ва изҳор кард, ки дар он сураат ин корро хоҳад кард, ки агар Конститутсияи Фаронса ба ғоидаи шоҳ Людовики XVI тағйир дода шавад. Албатта, ин корро Маҷлиси муассисон карда наметавонист, чунки он ба «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» муҳолиф буд. Инчунин, масъалаи пешниҳодкардаи шоҳи Австрия даҳолати рӯй-ирост ба корҳои дохилии Фаронса буд. Аз ин рӯ, Маҷлиси муассисон алайҳи Австрия ҷанг эълон кард.

Ҷанг аз тарафи аксулинқилобиёни аҷнабӣ ноодилона ва аз тарафи мардуми Фаронса мубориза барои озодии ваған буд. Ҳукумати буржуазии Фаронса маҷбур шуд, ки ҳам бар зидди тартиботи феодалӣ дар дохили мамлакат ва ҳам бар зидди душманони хориҷии инқилоб мубориза барад.

Эълони Ҷумҳурияти Фаронса. Пруссиягӣҳо қалъаи Лонгви́ро ишғол намуда, Верденро муҳосира карданд. Дар ин лаҳзаи душвор Шӯрои Коммунаи Париж фармон дод, ки бонги хатар зада, сафарбарии умумии ихтиёриён ташкил карда шавад. Устоҳо аз зангӯлаҳои калисою дайрҳо тӯп месохтанд. Қисми фидоӣён барои лашкар хӯрок ва барои аспҳо ему хошок омода мекарданд.

Фаронсавиҳо бар зидди Пруссия лашкари дигари худро бо сардории генералҳо Дюмуре ва Келлерман равон карданд. Ин генералҳо тавонистанд дар назди деҳқадаи Валми бар лашкари душман ғалаба ба даст оранд. Қўшунҳои Пруссия аз хоки Фаронса берун карда шуданд. Рӯзи задухӯрд дар Валми, яъне 20 сентябри соли 1792, дар Париж маҷлиси Конвенти миллӣ кушода шуд. Ба ҳайати он 750 вакил дохил буд. Қарори яқуми Конвенти миллӣ аз ҳокимият маҳрум кардани шоҳ ва қарори дуом ҷумҳурӣ эълон кардани Фаронса буд.

Қатли шоҳ. Дар бораи тақдири шоҳ Людовики XVI баҳсу мунозира авҷ гирифт. Маълум буд, ки жирондачиён тавассути ғалаба дар фронт диққати мардумро аз ӯ дур мекарданд, вале ҳаракати оммавӣ барои ба суд додани шоҳ ба нуқтаи ниҳоии худ расид. Жирондачиён меғуфтанд, ки шоҳ шахси суднашаванда аст ва, аз ин рӯ, Конвент ҳақ надорад ӯро ба суд кашад. Дар ҳар сурат онҳо намехостанд, ки мавҷи инқилоб аз нав барқарор кардани мутлақиятро кушода бимонад. Монтанярҳо, ки онҳоро клуби якобинчиён ва Коммунаи Париж дастгирӣ мекарданд, талаб намуданд, ки ба шоҳ ҷазо дода шавад. Аз Коммунаи Париж вакилон ба Конвент ҳозир шуда, қатли Людовики XVI-ро талаб карданд. Сипас вакилон тергов (истинтоқ)-и ошкорои шоҳро ташкил намуда, гуноҳи ӯро пурра исбот карданд. Ӯ ба суди Конвент дода шуд. Марат ва дигарон талаб карданд, ки қарори Конвент дар бораи қатли Людовики XVI бо роҳи овоздиҳии ном ба ном ба ҷо оварда шавад, то ки ба дурӯябозии жирондачиён роҳ дода нашавад. Ба ҳамин восита бо аксарияти овозҳо Конвент шоҳро ба қатл ҳукм кард. 21 январи соли 1793 ҳукми қатл ба иҷро расонида шуд. Қатли шоҳ, пеш аз ҳама, шикасти калони клуби жирондачиён буд.

Диктатураи якобинчиён. Шӯриши 31 май — 2 июни соли 1793 ва ҳаёти кардану аз Конвент пеш кардани жирондачиён нуқтаи олии инқилоби буржуазии Фаронса буд. Давраи диктатураи инқилобии демократии якобинчиён фаро расид. Ҳамин тариқ, ҳокимият ба дасти қисми аз ҳама инқилобитарини буржуазия гузашт. Якобинчиён ба деҳқонон ва ба аҳолии камбағали шахр таъя мекарданд.

Конвент 24 июни соли 1793 Конститутсияи Ҷумҳурии Фаронсоро қабул кард. Дар он ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд — баробарӣ, озодӣ, бехатарӣ, моликиятдорӣ, озодии сухан, матбуот, маълумоти умумӣ, иҷроии эътиқодҳои динӣ, ҳуқуқи ташкил кардани ҷамъиятҳои мардумӣ, дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва озодии соҳибкорӣ эълон карда шуд.

Баста шудани клуби яқобинчиён шаби 10-уми моҳи термидор

Табаддулоти 9-уми термидор*. Тобистони соли 1794 қисми зиёди монтанярҳо, ки диктатураи яқобинчиёнро дастгирӣ мекарданд, дар атрофи «ботлоқ»-и Конвент муттаҳид шуданд. Охишта-охишта блоки яқобинчиён пароканда шуд ва дар Конвент бар зидди диктатураи яқобинчиён суиқасд тайёр шудан гирифт. Суиқасдчиёни асосӣ Телъен, Фрерон, Баррас ва якчанд нафари дигар буданд. Онҳо дар рафти инқилоб тавассути ҳаннотию дуздӣ сарватманд шуда буданд. Ин шахсон баҳри мансаб ва дорой барои содир кардани ҳар гуна чиноят тайёр буданд.

Робеспйер аз тайёрии табаддулоти аксулинқилобӣ бохабар шуд ва дар клуби яқобинчиён суҳанронӣ карда, даъват намуд, ки ҳайати Кумитаи начоти ҷамъиятӣ нав карда шавад. Вале рӯзи дигар — 9-уми термидори соли 2-юми Ҷумҳурӣ, вақте ки Сен-Жюст дар Конвент суҳанронӣ мекард, суиқасдчиён дастони худро боло

* Термидор — моҳи ёздаҳуми тақвими ҷумҳуриявӣи фаронсавӣ.

бардошта, шӯру ғавго бардоштан. Бо талаби Телъен Конвент дар бораи ҳабси бисёре аз роҳбарони Коммунаи Париж қарор қабул кард. Аз он ҷумла, тавассути овозҳои «ботлоқ» суиқасдчиён қарор карданд, ки Робеспйер, Сен-Жюст ва дигарон ба ҳабс гирифта шаванд. Дар натиҷаи фишори Горди миллӣ он рӯз термидорчиён ҳабсшудагонро озод карданд. Ин вақт Робеспйер ва ҳамсафони ӯ ба мусолиҳакорӣ роҳ доданд. Аз лаҳзаи бораи худ мувофиқ истифода бурда термидорчиён озодшудагонро аз нав ба ҳабс гирифтанд. Рӯзи дигар термидорчиён сари 22 нафар, аз он ҷумла сарҳои Робеспйер, Сен-Жюст, Котон ва дигаронро аз тан ҷудо карданд.

Табаддулоти аксулинқилобии 9-уми термидор буржуазияи калонро аз нав ба сари ҳокимият оварда, ба диктатураи инқилобию демократии яқобинчиён хотима гузошт.

Савол ва супориш:

1. *Мардуми Фаронса чӣ тавр ба муҳофизати ватан бархост?*
2. *Шӯриши 10 августи соли 1792 чӣ тавр ба амал омад?*
3. *Дар бораи мавқеи Конвент нисбати воқеаҳои аксулинқилобӣ нақл кунед.*
4. *Диктатураи яқобинчиён чӣ тавр барпо шуд?*
5. *Кай Фаронса ҷумҳурӣ эълон карда шуд?*
6. *Дар бораи Конститутсияи соли 1793-и Фаронса чиҳа медонед?*
7. *Табаддулоти 9-уми термидор чӣ тавр ба амал омад?*
8. *Фикри шахси худро дар бораи марҳалаи мазкури Инқилоби буржуазии Фаронса баён кунед?*

§ 9. ФАРОНСА ДАР АҲДИ БОНАПАРТ НАПОЛЕОН

Шикаст хӯрдани давлатҳои иттиҳоди зидди Фаронса. 5 апрели соли 1795 Пруссия ва Испания дар шаҳри Базел бо Фаронса сулҳ бастанд. Мувофиқи шартномаи ин сулҳ ҳукумати Пруссия ба Фаронса ҳамроҳ карда шудани соҳилҳои чапи дарёи Рейн ва заминҳои дигари забткардаи вайро эътироф намуд. Минбаъд лашкари Фаронса набояд ба шимолу ғарбии Олмон ворид шавад. Инчунин, заминҳои испании қазираи Гаити ба Фаронса гузаштанд.

Буржуазияи Фаронса ният дошт як қатор давлатҳои Аврупоро ба худ тобеъ кунад. Соли 1795 Фаронса Ҳолландияро забт кард. Белгия ва резиишгоҳи дарёи Шелд низ ба Фаронса ҳамроҳ карда шуданд. Дар айни замон ҷанг бо Австрия ва Англия идома дошт.

Бонапарт Наполеон

Сиёсати хориҷии термидорчиён аз ҷанғҳои истилогарона иборат буд.

Хукмронии директория. 22 августи соли 1795 Конвенти термидорчиён Конституцияи нави Фаронса қабул кард. Ин конституция танҳо ба андоздихандагон ҳуқуқи интиҳоботӣ дод. Яъне сатҳи молу мулкӣ интиҳобкунандагон аз нав барқарор карда шуд. Интиҳобкунандагон бояд мулкӣ ғайриманқул дошта, синнашон на камтар аз 25-сола бошад. Ҳаёти ниҳоди қонунбарор аз ду палата иборат буд: Шӯрои панҷсадаи қонунбарор ва Шӯрои куҳансолон. Ҳар сол аз панҷ як

хиссаи ҳаёти Шӯрои қонунгузор нав карда мешуд. Шаҳрдорӣ (мунисипалитет) дар шаҳрҳои калон барҳам дода шуд.

Аз қонуни нави интиҳоботӣ мардум ва хусусан ҷонибдорони аз нав барқароркунии сулолаи Бурбонҳо — роялчиён норозӣ буданд. Онҳо аз норозигии омма истифода бурданд. Бар зидди директория оҳиста-оҳиста исён пухта мерасид, ки неруи асосии он роялчиён буданд.

5 октябри соли 1795 роялчиён хостанд, ки ба исёни омма роҳбарӣ кунанд. Беш аз 20 ҳазор нафар одам дар назди бинои Конвент ҷамъ омада, талаб карданд, ки декрет дар бораи интиҳобот бекор карда шавад. Барои паҳш кардани исён директория ба генерал Бонапарт Наполеон (1769–1821) муроҷиат кард. Ба ӯ сарфармондеҳии лашкари дар Париж буда супорида шуд. Бо фармони Наполеон дар наздикии бинои Конвент тӯпҳо гузошта шуданд. Садои аввалини тӯпҳо мардумро пароканда кард.

Табаддулоти «18-уми брюмер*». Дар байни доираҳои маъруфи буржуазияи калон нақшаи табаддулоти давлатӣ ва барпо намудани диктатураи ҳарбӣ ба миён омад. Барои амалӣ намудани ин мақсад ба онҳо Наполеон писанд буд. Вақте ки Наполеон дар Сурия буд, хабари дар Италия шикаст хӯрдани қўшуни Фаронсаро шунида, боқимондаи лашкар ва флоташро ба ҳоли худ партофта, ба Фаронса баргашт. Табаддулотгарон умед доштанд, ки ӯ ба онҳо кумак мерасонад.

Мувофиқи нақшаи табаддулот овоза паҳн карда шуд, ки якобинчиён шӯриш бардоштаанд. Баъд, гӯе ки барои бехатарӣ ҳаёти

* Б р ю м е р — моҳи дуоми тақвими ҷумҳуриявии фаронсавӣ.

Маҷлиси қонунгузор ба маҳаллаи шимолии шаҳр Сен-Клу қўчонида шуд. 9 ноябри соли 1799 бинои Маҷлиси қонунгузор тавассути қўшунҳои Наполеон муҳосира карда шуд. Аввал ӯ хост, ки Шўрои панҷсада ба мардум дар бораи ба конституция даровардани тағйирот хабар диҳад, вале вакилон ба вай бо шиори «Нест бод ситамгар!» ҷавобдоранд. Баъди ин аскарон ба маҷлисоҳ дохил шуданд. Вакилон аз тарс ба ҳар гўшаву канои шаҳр гурехта пинҳон шуданд. То бегоҳии ҳамон рӯз тамоми вакилонро бо зўри дар маҷлисоҳ ҷамъ оварда, бо роҳи таҳдид маҷбур карданд, ки дар бораи пароканда кардани директория қонун қабул намоянд ва ҳокимиятро ба се консул — Бонапарт, Роже ва Сийес бидиҳанд. Дар амал Бонапарт яккаву танҳо ба диктатураи ҳарбии мутлақ соҳиб шуд.

Табаддулоти наполеонии 9 ноябри соли 1799 дар таърихи Фаронса бо номи «18-уми брюмер» машҳур гаштааст.

Забт намудани мамлакатҳои Аврупо. Яке аз иштирокчиёни фавқулоддаи ҷанги зидди Фаронса Русия буд. Ба лашкари Русия А. В. Суворов фармондеҳӣ мекард. Дар арафаи табаддулоти «18-уми брюмер» дар байни давлатҳои иттиҳоди зидди фаронсаӣ муҳолифат ба вучуд омада, дере нагузашта ин иттиҳод пароканда шуд. Барои ҳамин А. В. Суворов лашкари худро аз Италия бароварда, ба ҷониби Русия ҳаракат кард. Наполеон Бонапарт бошад, аз ин лаҳзаи мусоид истифода бурда ба тезӣ лашкар ҷамъ кард. Баъд онро бо роҳҳои душворгузари кӯҳҳои Алп ба Италия бурд. Наполеон 14 июни соли 1800

Наполеон дар ихотаи маршалҳо ва генералҳои худ

Наполеон баъди аз
хокимият маҳрум шудан

дар муҳорибаи назди Маренго лашкари Австрияро торумор кард. Лашкари дигари Фаронса бо сардории генерал Моро ба Бавария рафта, 3 ноябр дар он ҷо лашкари Австрияро пурра торумор намуд. Баъди ин воқеа ҳукумати Австрия маҷбур шуд, ки бо Фаронса созишномаи сулҳ ба имзо расонад.

Наполеон Италияро ба лӯхтак табдил дод. Дар он ҷо ба ҷойи Ҷумҳурии Тсизалпа Ҷумҳурии Италияи ба Фаронса тобеъбударо ташкил намуд.

Наполеон бо шоҳи Русия Павели I барои он забон як қардани шуд, ки дар он вақт дар байни Русия ва Англия муҳолифат ба амал омада буд. Ӯ нақшаи тақсимои Туркияро ба шоҳи Русия пешниҳод кард. Павели I барои аз Ҳиндустон пеш қардани англисҳо ба он ҷо дастаи калони казакҳоро равон кард, вале он дар роҳ ба нокомӣ дучор шуд. Даре нагузашта Павели I бо Пруссия, Дания ва Шветсия созиш баста, муносибатҳои Русияро бо Англия қанд. Вале 12 март соли 1801 Павели I кушта шуд. Шоҳи нав Александри I муносибатҳои дипломатии Русияро бо Англия аз нав барқарор намуд. Чунин вазъият Наполеонро маҷбур кард, ки моҳи октябри соли 1801 бо Русия шартномаи сулҳ ва созишномаи маҳфро ба имзо расонад. Ин созишнома ба мулкҳои олмонӣ, давлатҳои италиявӣ ва қаламрави дигар дахл дошта, ба манфиатҳои Англия зарба мезад. Англия яккаву танҳо монда, маҷбур шуд, ки бо Фаронса сулҳ бандад. Мувофиқи ин созишномаи сулҳ Наполеон уҳдадор шуд, ки вазъияти феълии марзҳои Аврупоро эътироф кунад.

Ҷанги Фаронса бо давлатҳои Аврупо соли 1805 аз нав оғоз ёфт. Ин дафъа ба муқобили он Англия, Русия, Австрия ва шоҳигарии ҳар ду Ситсилия ҷанг мекарданд. Онҳо мақсад доштанд, ки лашкари Фаронсаро аз Олмон, Италия, Швейсария ва Ҳоландия пеш қарда, дар ин давлатҳо тарғиботи пештараро аз нав барқарор намоянд. Вале Фаронса ҳанӯз ҳам аз ҷиҳати ҳарбӣ пурқувват буд. Он 20 декабри соли 1805 дар Улм лашкари австриягии генерал Макро муҳосира намуда, торумор кард, вале флоти Фаронса дар баҳр шикаст хӯрд. Онро флоти Англия бо сардории адмирал Нелсон дар димоғи Трафалгар

торумор кард. Худи Нелсон ҳалок гардид. Баъд аз ин Наполеон аз баҳри ҳучум ба Англия гузашт, лекин аз мақсади торумор кардани қўшунҳои Австрия ва Русия даст нақашид. Пруссия мавқеи бетарафиро ишғол кард. Аз ин вазъият Наполеон истифода бурд. Ӯ ба шоҳи Пруссия додани музофоти Ганноверро ваъда дода, лашкари худро ба Австрия дароварда, шаҳри Венаро ишғол кард.

Баъди ишғоли Берлин Наполеон лашкари худро бар зидди Русия равон кард. Моҳҳои феврал — июни соли 1807 лашкари рус дар якҷанд муҳориба пурра шикаст хӯрд. Шикасти лашкар ҳукумати Александри I-ро водор намуд, ки бо Фаронса дар бораи сулҳ гуфтушунидро оғоз кунад. 7 июли соли 1807 дар Тилзит ин созишнома ба имзо расид.

24 июни соли 1812 Наполеон бо лашкари 640-ҳазорнафараи худ аз дарёи Неман гузашта, ба Русия ҳамла кард, вале ҷангро ба русҳо бохт.

Ғалабаи русҳо бар фаронсавиҳо дар империяи бузурги Наполеон муборизаи миллию озодихоҳиро ба вучуд овард. Иттифоқчиён ҳам рӯҳбаланд шуданд. Империяи Наполеон ба парокандашавӣ оғоз мекунад. Аз ғарб ба пешвози лашкари аз Русия рондашудаи Фаронса артиши Пруссия баромад. Иттифоқчиёни дигари Русия ҳам ба муборизаи зидди Фаронсаи наполеонӣ шурӯъ карданд. Онҳо дар наздикии шаҳри Лейпсиги Олмон бо лашкари боқимондаи Наполеон вохӯрданд ва дар ин ҷо муҳорибаи калоне доир гардид. Ин

Лейпсиг. Муҳорибаи халқҳо

муҳориба 16–19 октябри соли 1813 ба вуқӯъ омад, ки он дар таърих «Муҳорибаи халқҳо» ном гирифтааст. Дар ин муҳориба лашкари Наполеон пурра торумор гардид. Худи Наполеон бо дастаи начандон калоне гурехта ба Париж омад.

31 март соли 1814 лашкари иттифоқчиён ба Париж ворид шуд. Наполеон аз тоҷу тахт даст кашид. Бо талаби иттифоқчиён дар Фаронса ҳокимияти Бурбонҳо аз нав барқарор карда шуд. Баъд аз ин бо шоҳи Фаронса Людовики XVIII созишномаи сулҳи Париж ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он ғайр аз Нитса, қисми Савойя ва якчанд қалъаи сарҳадие, ки Наполеон забт карда буд, ба асли пешазчангӣ баргардонида шуданд. Фаронса ба сарҳадҳои давлатии соли 1792-и худ баргашт.

Конгресси Вена. Тирамоҳи соли 1814 аз мамлакатҳои Аврупо 216 вакил дар Конгресси байналмилалӣ Вена ҷамъ омаданд, то ки масъалаҳои ҷанг ва сулҳро дар ин қитъа ҳал намоянд. Дар он шоҳи Русия Александри I, канслери Австрия Меттерних, вазир-президенти Пруссия Гарденберг ва вазири қорҳои хориҷаи Фаронса Талейран иштирок карданд.

Ҳалли асосии ҳамаи масъалаҳо дар дасти хайати вакилони Русия, Англия ва Австрия қарор доштанд. Мақсади асосии иштирокдорони Конгресси Вена аз нав барқарор кардани сулолаҳои пештараи шоҳҳо ва ҳокимияти дворянҳо, ба манфиати ғолибон тақсим кардани Аврупо ва мубориза ба муқобили ҳаракатҳои нави инқилобӣ буд. Мамлакатҳои ғолиб дар қарорҳои худ манфиати халқҳоро ба инобат намегирифтанд.

Мувофиқи қарорҳои Конгресси Вена ҷазираи Малта, ҷазираи Сейлон ва мустамликаи Кап дар Африқои Ҷанубӣ ба ихтиёри Англия гузаштанд. Фаронса дар забтқории мустамлика ҳамчун рақиби асосии Англия сушт шуд. Ин муваффақияти асосии Англия буд. Русия шоҳигарии Лахистон (Польша)-ро соҳиб шуд.

То ин вақт дар Олмон дахҳо давлати хурду калон мавҷуд буданд. Қисме аз онҳо ба давлатҳои калонтари олмонӣ муттаҳид гардиданд ва бо ҳамин иттиҳоди давлатҳои Олмон ба вуҷуд омад, вале он хеле заиф буд. Вилоятҳои нисбатан бойи Рейн ва Вестфалияро Пруссия тобеи худ кард. Заминҳои ғарбии Лахистонро низ ғасб намуд.

Заминҳои Австрия аз ҳисоби мулкҳои шимолии Италия низ васеъ шуданд. Ҳокимияти сулолаи ҳукмрони аввала дар Пемонт аз нав барқарор гардид. Белгия бошад, бо Ҳолландия ҳамроҳ карда шуд. Дар харитаи сиёсии Аврупо тағйироти дигар низ ба амал омаданд.

Конгресси Вена

Конгресс Фаронсаро ба сарҳадҳои аввалааш баргардонид. Ба зиммаи Фаронса 700 миллион франк товори ҷанг бор карда шуд. Барои эҳтиёт қарор дода шуд, ки муваққатан, то адо кардани товори ҷанг лашкари иттифоқчиён дар шимоли Фаронса нигоҳ дошта шавад.

Шоҳи Русия таклиф пешниҳод намуд, ки барои пешгирии қардани ҳаракатҳои инқилобӣ ва ҳифзи мутлақияти мамлакатҳои Аврупо бо номи «Иттиҳоди муқаддас» иттиҳоди ҳарбӣ-сиёсӣ ташкил карда шавад. Дар ҳамин конгресс ба ҳуҷҷати ин иттиҳод намоёндагони Русия, Австрия, Пруссия ва давлатҳои дигари иштирокдори он имзо гузоштанд. Англия ба «Иттиҳоди муқаддас» дохил нашуда бошад ҳам, онро дастгирӣ мекард. Ормонҳои ин иттиҳод аллакай солҳои 20-уми асри XIX дар Неополитания, Пемонт ва Испания истифода шуданд. Он ҳокимияти подшоҳии ин давлатҳои феодалиро аз инқилоб муҳофизат кард. Роҳбари «Иттиҳоди муқаддас» дар амал Русия ба ҳисоб мерафт. Он баъди ғалаба бар Фаронса ба жандарми Аврупо табдил ёфта буд.

Фаронса, ки дар давраи ҳукмронии Бонапарт Наполеон дар ҷангҳои сершумор бар давлатҳои пурзӯри Аврупо ғалаба ба даст оварда, империяи калонеро ташкил карда буд, оқибат шикаст хӯрд. Дар натиҷа дар Фаронса ва мамлакатҳои истилошуда ҳокимияти подшоҳӣ аз нав барқарор карда шуд.

Дар ин давра инқилобҳои буржуазие, ки дар як қатор давлатҳои Аврупо пухта расида буданд, муваққатан таназзул карданд.

Савол ва супориш:

1. Директория мамлакатро чӣ тавр идора мекард?
2. Бо кадом роҳ Наполеон императори Фаронса шуд?
3. Дар бораи ҷангҳои истилогаронаи Наполеон дар солҳои 1799–1807 нақл кунед.
4. Конгресси байналмилалии Вена харитаи сиёсии Аврупоро чӣ тавр тағйир дод?
5. Тақдирӣ Наполеон чӣ хел ҳал шуд?
6. Бо кадом мақсад ҳокимони мутлақи Аврупо «Иттиҳоди муқаддас»-ро таъкил доданд?
7. Мақсади асосии Конгресси байналмилалии Вена аз чӣ иборат буд?
8. Кадом давлат жанбарми Аврупо шуд?

§ 10. РУСИЯ ДАР АҲДИ ПЁТРИ I

Ақибмонии Русия. Русия дар асри XVII назар ба Англия, Фаронса ва баъзе мамлакатҳои дигари Аврупо ақиб монда буд. Русия дар як вақт Аврупо аз истилои муғулҳо наҷот дода, худ зиёда аз 200 сол дар зери зулми хонҳои муғул монд. Ба мардум зарур буд, ки шаҳру деҳоти аз дасти муғулҳо ба ҳок яксоншударо барқарор карда, касбу хунарро аз нав эҳё ва ривочу раванқ диҳанд.

Русия ҳамчун мамлакатҳои дигар парокандагии феодалиро аз сар гузаронида, бо мушкилиҳои зиёде аз нав муттаҳид гардид.

Дар аввали асри XVII таҷовузкорони хориҷӣ ба Русия дохил шуда, беш аз даҳ сол онро талаву тороч намуданд.

Ақибмонии Русия сабабҳои дигар ҳам дошт. Русия бандарҳои баҳрии мувофиқ ва флот, саноати тараққикарда ва лашкари хуб мусаллаҳу таълимгирифта надошт. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар Русия барои тараққиёти иқтисодиву ҳарбӣ заминаю захираҳои калон мавҷуд буданд.

Дар ин давра чанде аз мамлакатҳои пуриқтидори Аврупои Ғарбӣ ба забти мустамликаҳо шурӯъ карда буданд. Дар чунин вазъият эҳтимоли ба мустамлика табдил ёфтани Русия аз тарафи давлатҳои пурзӯри Аврупои Ғарбӣ ба миён омад.

Русия мамлакати феодалӣ — крепостной буда, дар иқтисодиёти он бо мушкилиҳои зиёде муносибатҳои сармоядорӣ тавлид ва

ташаккул меёфтанд. Барои тараққиёти онҳо дар мамлакат ҳанӯз шароити зарурӣ муҳайё набуд.

Ба сари ҳокимият омадани Пётри I.
Пётри I (солҳои ҳукмронияш 1682–1725) дар синни дувоздаҳсолагӣ подшоҳ эълон карда шуд, вале бо сабаби хурдсол будан ба ҷойи ӯ мамлакатро хоҳарбузургаш София идора мекард. София шахси бахилу кӯҳнапараст буд. Аз ин рӯ, ба навовариҳое, ки ба ҳаёти мамлакат дохил мекарданд, зид мебаромад.

Пётри I соли 1689, вақте ки ба синни 19 қадам гузошт, хост, ки тахту тоҷи подшоҳии Русияро ба даст дарорад. Ба Пётри I лозим омад, ки ба тарафдорони худ таъя карда, Софиаро маҷбур кунад, ки ба истеъфо равад. Подшоҳи ҷавон фармон медиҳад, ки мӯйи сари Софиаро тарошида, ӯро ба дайр* фиристанд.

Дар назди Пётри I вазифаҳои хеле вазнипу масъулиятнок меистоданд. Тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат дигаргуниҳои куллиро талаб мекарданд, то ки Русия аз давлати ақибмондаи феодали ба яке аз мамлакатҳои пуриқтидори Аврупо табдил ёбад.

Русия ба соҳилҳои баҳри Эҳтиёҷи зиёд дошта, бе ташкили тичорати баҳри тараққи карда наметавонист. Ҳамаи давлатҳои тараққикардаи Аврупои Ғарбӣ аз қадим боз дорои бандарҳои мувофиқ ва (ба ёд оред Юнон, Рим, Фаронса, Ҳолландия, Испания, Англия ва ғайра) флоти пурқуввати харбию тичоратӣ буданд. Воқеан, флот яке аз воситаҳои бозғатимоди муҳофизати мамлакат ва лашкаркашиҳо зидди мамлакатҳои дигар низ буд. Русия фақат соҳилҳои аврупоии баҳри Сафедро дар ихтиёри худ дошт. Он дар як сол 6–7 моҳ ях карда, баста мешуд. Бе соҳилҳои баҳри (баҳри Балтика ва баҳри Сафед) Русия қоматашро рост карда наметавонист.

Пётри I

София

* Д а й р — ибодатхона ва хонаҳои насронӣ (христианиҳо).

Ба Пётри I лозим омад, ки аввал таҷрибаи давлатдории мамлакатҳои пешқадами Аврупои Фарбиро омӯзад. Ӯ ба касбу хунар, киштисозӣ, силоҳсозӣ, маърифат ва ғайра диққати зиёд меод. Дар ин қор зиракӣ, зеҳни баланд, ғайрат ва ҷуръат ба ӯ ёвар буданд.

Соли 1697 гурӯҳи калони сафирони рус ба мамлакатҳои Аврупо раҳсипор шуданд. Дар байни онҳо Пётри I чун «тўпчиҳои полки Преображенский» бо ному насаби Пётр Михайлов низ буд. Баробари ҳалли масъалаҳои зиёд ӯ меҳост, ки дар Аврупо бар зидди Туркия иттифоқчи ёбад. Пётри I дар Ҳолландия, Белгия ва Англия бисёр касбу хунархоро, аз он ҷумла санъати киштисозӣ, аслиҳасозӣ ва ғайраро омӯхта, имтиҳон ҳам супорида, ҳуҷҷати расмӣ гирифт. Ғайр аз ин, ба Пётри I муяссар шуд, ки Дания ва Лаҳистонро дар муборизаи оянда бар зидди Туркия ба тарафи Русия кашад.

Пётри I фоидаи сафари Аврупоро дарк карда, хост, ки дар он ҷо чанд муддати дигар бимонад, вале бо сабаби шӯриши стрелетсҳо маҷбур шуд, ки зуд ба ватан баргардад. Ӯ ба стрелетсҳо ҳазои саҳт дод.

Баъди ба Русия баргаштан Пётри I ба азнавсозии мамлакат камар баст. Дар баробари ин, ӯ барои ба даст даровардани баҳрҳои Балтика ва Сиёҳ ба ҷанги зидди Шветсияю Туркия омодагӣ мекунд.

Ҷанги Шимолӣ. Дар давраҳои қадим як қисми заминҳои назди баҳри Балтика ба Новгороди Русия тааллуқ дошт, вале баъдтар аксарии онҳоро Ордени Ливон ва шведҳо забт карданд. Иван Грозний ба муқобили Шветсия 25 сол ҷанг кард, вале ба ӯ муяссар нашуд, ки заминҳои назди Балтика ва ҳуди баҳри Балтикаро ба даст дарорад. Баръакс, мавқеи Шветсия дар ҳавзаи Балтика боз ҳам мустаҳкамтар гардид ва он ҳатто ният дошт, ки Новгород, Псков ва Архангелскро ҳам забт кунад. Чунин вазъият аз Пётри I талаб мекард, ки дар шимолӣ мамлакат хеле бо қатъият амал кунад.

Пётри I ба муқобили Шветсия бо Саксония, Лаҳистон ва Дания иттиҳод баста, тирамоҳи соли 1700 бар зидди Шветсия ҷанг эълон кард, ки он 21 сол (то соли 1721) давом карда, номи «*Ҷанги шимолӣ*»-ро гирифт.

Дар муқорибат, ки охириҳои тирамоҳи соли 1700 байни лашкарҳои Русия ва Шветсия дар наздикии қалъаи Нарва ба амал омад, лашкари русҳо саҳт шикаст хӯрд. Лашкари Шветсия ки зерин роҳбарии шоҳи ҷавон Карли XII нағз мусаллаҳ ва таълим гирифта буд, бар лашкари русҳо ба осонӣ дастболо шуд. Лашкари рус нағз мусаллаҳ набуд ва таҷрибаи кофии ҷангӣ ҳам надошт. Як қисми сарбозони лашкари русҳо аҷнабӣ буданд ва дар вақти муқорибат ба тарафи душман

гузаштанд. Шикасти назди Нарва ба русҳо ва хусусан ба Пётри I сабақи калон дод. ӯ ба хуб мусаллаҳ қардан ва таълим додани лашқар шурӯъ кард.

Карли XII гумон дошт, ки лашқари Пётри I бо ҳамин шикаст хӯрд. Бинобар ин, бо лашқараш ба Лаҳистон дохил шуд. Пётри I аз чунин мавриди мусоид истифода бурда, лашқари нав ҷамъ кард. Ба лашқар афсарони таҷрибадор таълим медоданд. Корхонаҳо (мануфактураҳо) ва заводҳои киштисозӣ сохта шуданд, вале филизот (металл) намерасид. Пётри I фармон дод, ки зангӯлаҳои калисоҳо ва дайрҳоро гудохта, аз онҳо тӯп созанд. Тӯпсозҳо аз зангӯлаҳо қариб 300 тӯпи нав сохтанд. Тирамоҳи соли 1702 лашқари рус дар сарғаҳи дарёи Нева қалъаи мустақкамеро ишғол намуда, шахди пирӯзии нахустинро ҷашид. Дар он ҷо шаҳри Орешк воқеъ буд, ки он ба сарзамини Новгород тааллуқ дошт. Пётри I баъди ишғоли он чунин гуфта буд: «Ин чормағзак аҷаб мустақкам буд, лекин Худоро шукр, ки онро шикастем». Баъд онро Пётр Шлисселбург (шаҳр-калид) номид. Ҳоло бошад, ин шаҳр Петрокрепост, яъне Қалъаи Пётр ном дорад.

Дар соҳили ҷанубии баҳри Балтика бандари баҳрӣ бунёд қардан лозим омад. Пётри I ба бинокорон супориш дод, ки дар ҷазираи Заячийи соҳили рости дарёи Нева таҳқурсии қалъаи Петропавловскро гузоранд. ӯ ният дошт, ки дар наздикии он бандари баҳрӣ бунёд кунад. Соли 1703 бунёди ин шаҳр оғоз ёфта, номи Петербург ва баъдтар Санкт-Петербург (шаҳри Пётри вали) -ро гирифт. Вай дар оянда яке аз шаҳрҳои ободу зебо ва пойтахти нави Русия гардид.

Муҳорибаи Полтава. Соли 1708 Чанги шимолӣ аз нав авҷ гирифт. Амалиёти он аввал дар Белоруссия ва баъд дар Украина идома ёфт. Карли XII бо гетмани* Украина Мазепа пинҳонӣ забон як кард. Моҳи сентябри соли 1708 дар наздикии деҳаи Лесная Белоруссия лашқари Русия дастаи пурзӯри лашқари шведҳоро торумор кард. Дар ин муҳориба русҳо 7 ҳазор аробаи пур аз бори чангиву хӯроквории шведҳоро ғанимат гирифтанд. Торумори пурраи шведҳо наздик мешуд. Пётри I ғалабаи русҳоро дар муҳорибаи назди Лесная «модари муҳорибаи Полтава» номид.

Русҳо ба муҳорибаи дарпешистода ҳаматарафа тайёрӣ диданд. Пагоҳии 27 июни соли 1709 муҳорибаи Полтава оғоз ёфт. Онро шведҳо сар қарданд. Аскарони рус дар ибтидо ақиб ништаста, дар паси истехкомҳо пинҳон шуданд. Карли XII гумон кард, ки русҳо

* Г е т м а н — сарвари казакҳо ва ҳамзамон ҳокими Украина.

ақибнишинӣ карда истодаанд. Шведҳо ба таъқиби лашкари русҳо сар карданд, вале баъд аз он ки онҳо ба истехкомҳо наздик шуданд, аскарони рус ба сари лашкари шведҳо борони тирро рехтанд. Шведҳо бетартибона ба сӯи ҷангал гурехтанд.

Дар чандин ҳучуми ин муҳориба Карли XII дастболо шуд, вале оқибат русҳо ғалаба ба даст оварданд. Дар ин муҳориба шведҳо зиёда аз 9 ҳазор аскару афсари худро талаф дода, қариб 3 ҳазор нафарашон асир афтоданд. Русҳо 1345 нафар афсару аскарони худро талаф дода, 3300 нафарашон захм бардоштанд.

Шведҳо рӯ ба гурез ниҳоданд. Ҳангоми аз дарёи Днепр гузаштан, қариб 16 ҳазор нафари онҳо асир афтоданд. Ҳамин тариқ, дар муҳорибаҳои хушкӣ шведҳо пурра шикаст хӯрданд.

Ғалабаи флоти Русия. Тобистони соли 1714 флоти Русия дар наздикии димоғи Гангут, ки дар нимҷазираи Ҳанкои Финландия воқеъ гардидааст, ба флоти шведҳо рӯбарӯ шуд. Пётри I қарор дод, ки душманро бо роҳи фиреб мағлуб кунад ва дар ҷойи танги нимҷазира ба сохтани пули ғўлаҷўбӣ шурӯъ кард. Шведҳо гумон карданд, ки Пётри I тавассути он киштиҳоро ба соҳили нимҷазира фуруварданист.

Муҳорибаи Полтава. Таслимшавии шведҳо

Карли XII як қисми флоташиро ба он чо равон кард. Бо ҳамин русҳо бар шведҳо бартарӣ пайдо намуданд. Дар натиҷа дар Гангут флоти русҳо бар флоти шведҳо ғалабаи бузург ба даст овард.

Флоти русҳо дар қазираи Гренгам низ бар флоти шведҳо ғалабаи қатъӣ ба даст овард. Соли 1721 дар шаҳрчаи Ништадти Финландия байни Русия ва Шветсия созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Русия заминҳои Латвия, Эстония, соҳилҳои дар назди Петербургбудаи халиҷи Фин ва як қисми Карелияро ба даст даровард. Бандарҳои Рига ва Ревел (Таллин) ҳам ба Русия гузаштанд.

Русия ба мақсади деринаи худ расид. Он дар шимол соҳиби роҳи баҳрӣ шуд. Ин афзалият мавқеи байналмилалии Русияро пурзӯр кард.

Пётри I ғалабаширо бар Шветсия дар пойтахти нави Русия-шаҳри Петербург бо тантана қайд кард. Ӯ Русияро империя ва худширо император эълон кард.

Ислоҳоти давлатии Пётри I. Пеш аз ҳукмронии Пётри I Русия лашкари доимӣ надошт. Вақте ки ягон давлат ба Русия ҳучум мекард, баъд лашкар ғун карда мешуд. Пётри I лашкари доимӣ ташкил кард. Қўшуни стрелетсҳо дар баробари хизмати ҳарбӣ ба корҳои қосибӣ ва тичорат низ машғул буд. Дар шароити нав чунин лашкар ба ғалаба қодир набуд. Пётри I полкҳои Преображенский ва Семёновскийро ташкил кард. Хидмат дар ин полкҳо қори пуршараф ҳисобида мешуд. Шумораи умумии лашкари Русияро (бо ҳамроҳии казакҳо) Пётри I то ба 300 ҳазор нафар расонид.

Пётри I дар он давра флоти пурзӯре ташкил кард. Он аз 439 киштии белдор, 207 киштии бодбондор, 80 киштии қалони ҳарбии бо тўпҳои пуриқтидор мусаллаҳ ва фрегатҳо (киштиҳои ҳарбии сабуқи тезгард) иборат буд. Дар флоти Русия он вақт то 28 ҳазор нафар баҳрнавард хидмат мекард.

Тарзи идораи давлати Русия ба талаботи замон ҷавоб дода наметавонист. Пётри I Думаи бояриро, ки он ҳеҷ самарае надошт, пароканда карда, ба ҷойи он Сенатро иборат аз 9 нафар ташкил намуд. Ба зиммаи Сенат қорҳои давлатӣ супорида шуданд. Масалан, вақте ки Пётри I ба қанг ва ё ба ҷойи дигар мерафт, тамоми вазифаҳои ӯро Сенат иҷро мекард.

Пётри I бо номи «Ҷадвали рутбаҳо» қонуни махсусе баровард. Онҳое, ки дар лашкар хизмат мекарданд, бояд 14 зинаи хизмати ҳарбиро таъмин намуданд: аз рӯйхатгирандагони қоллечҳо сар карда, то фелдмаршалу генерал-адмиралҳо. Ин ҷадвал сифати лашкари Русияро хеле хуб кард. Низомиён акнун барои соҳиб шудан ба рутбаи

навбати ҳарбӣ бояд хуб хизмат мекарданд ва маҳорати зарурии ҳарбӣ нишон медоданд.

Дар Русияи давраи Пётри I шумораи амалдорони давлатӣ хеле зиёд шуд. Мақсади он мустаҳкам кардани дастгоҳи давлатӣ буд. Ҳокимияти олии давлатӣ дар дасти император ва дворянҳо буд. Дар чоряки аввали асри XVIII дар Русия мутлақияти подшоҳи пурра барқарор гардид.

Савол ва супориш:

1. Пётри I бо кадом мақсад ба хориҷа сафар кард?
2. Чанги шимолӣ чаро сарзад?
3. Пётри I барои ғалаба бар шведҳо чӣ қорҳоро ба сомон расонид?
4. Шаҳри Санкт-Петербург кай бино ёфт ва он барои Русия чӣ аҳаммият дошт?
5. Ғалаба бар Шветсия ба русҳо чӣ фоида овард?
6. Ислоҳоти Пётри I барои Русия чӣ аҳаммият дошт?
7. Дар пешравиҳои фарҳанги Русия Пётри I чӣ хизматҳо кардааст?
8. Фикри худро дар бораи Русияи замони Пётри I баён намоед.

§ 11. РУСИЯ ДАР ЧОРЯКИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Сиёсати дохилии мутлақияти подшоҳӣ. Дар ибтидои асри XIX дар натиҷаи муборизаи гурӯҳҳои дворянӣ дар Русия табaddулотӣ дарборӣ ба амал омад. Дар арафаи шаби 12 март соли 1801 гурӯҳи суиқасдчиён, асосан афсарони горди императорӣ ва як қисми дарбориён дохили қаср гардида, шоҳи Русия Павел I-ро дар чойхобаш ба қатл расониданд. Ба тахти подшоҳӣ писари ӯ *Александр I* (1801–1825) нишаст.

Александр I монанди пешгузаштагони худ ҳокими мутлақ, чо-нибдори сохти крепостной, ифодакунанда ва дифоъгари манфиатҳои дворянҳо буд. Бо мақсади ба тарафи худ кашидани доираи васеи дворянҳо Александр I ваъда дод, ки «бо қонун ва таъби дили бибии худ Екатерина II», ки дар байни дворянҳо обрӯи ниҳоят баланд дошт, ҳукмронӣ хоҳад кард. Дворянҳои дар замони ҳукмронии Павел I аз дарбор рондашударо авф карда, қисмашонро ба дарбор баргардонид. Омадурафти хориҷиёро ба Русия осон ва сензураро сабук кард. Ин тадбирҳо ҳарчанд ба асоси сохти мутлақияти подшоҳӣ дахле надошта бошанд ҳам, вале ғамхории подшоҳи нав — Александр I-ро нисбати тобеонаш нишон медод.

Ислоҳот дар идораи давлат ва маориф зарур буд. Дастгоҳи марказии ҳокимияти давлатӣ аз нав сохта шуд. Ба ҷойи коллегияҳои аз тарафи Пётри I ҷоришуда вазоратҳо ташкил карда шуданд, ки вазир ҳамчун сардори ягона бевосита ба император итоат мекард. Вазоратҳо дар маҳалҳо муассисаҳои тобеи худро доштанд. Чунин сохтори ҳокимияти давлатӣ имкон медод, ки ба ин ва ё он соҳаи идораи давлатӣ беҳтар роҳбарӣ карда шавад. Вазоратҳои ҳарбӣ, баҳрӣ, қорҳои хориҷӣ, маориф, молия ва ғайра ташкил ёфтанд.

Сенат мақоми олии додгоҳии империя гардид. Ғайр аз ин, ба зиммаи Сенат вазифаи риоя намудани қонун дар мамлакат ва бурдани назорат аз болои фаъолияти мақомоти маъмурӣ гузошта шуда буд.

Шӯрои давлатӣ, ки соли 1810 ташкил ёфта буд, мақоми олии идораи империяи Русия гардид. Ба ҳайати он вазирон ва амалдорони калон дохил мешуданд, ки онҳоро император таъйин мекард. Дар Шӯрои давлатӣ (дар назди император мақоми машваратӣ дошт) лоиҳаҳои қонунҳои нав ва масъалаҳои муҳимтарини давлатӣ муҳокима мешуданд. Қарори Шӯро танҳо пас аз тасдиқи император ба ҳукми қонун мебаромад.

Сиёсати хориҷии Русия. Оғози асри XIX барои Русия давраи хеле мураккаб буд. Ҳанӯз дар охири асри XVIII мутлақияти подшоҳ ба муборизаи зидди Фаронсаи инқилобӣ кашида шуда буд. Ба ин мубориза Англия сарварӣ мекард, ки буржуазияи он рақиби буржуазияи Фаронса буд ва кӯшиши дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҳукмрон шуданро дошт. Русия ба ин мубориза дохил гардида, ҳадафҳои худро хифз намудан меҳост.

Соли 1804 Бонапарт Наполеон худро императори Фаронса эълон намуд. Вай ба манфиати буржуазияи калони мамлакати худ амал карда, сиёсати забткоронаи хориҷиро оғоз кард ва кӯшиши зиёд ба харҷ дод, ки тамоми Аврупо ба Фаронса тобеъ гардонад. Ташкил ёфтани империяи Фаронса боиси ғулом гардидани халқҳои зиёди Аврупо гардид. Сиёсати истилогаронаи Наполеон дар як қатор мамлакатҳо ҳаракати миллию озодихонро ба вучуд овард.

Дар ибтидои асри XIX Русия аввал бо ҳамроҳии Англияю Австрия ва баъд бо Англияю Пруссия ба муқобили Бонапарт Наполеон ба ҷанг даромад. Ин ҷангҳо барои иттифоқчиён бемуваффақият анҷом ёфтанд ва ҳукумати Русия маҷбур шуд, ки соли 1807 ба бастанӣ сулҳи Тилзит розӣ шавад: Ҳукумати Русия шартномаи сулҳи Тилзитро барои мустақкам намудани мавқеи худ дар соҳилҳои баҳри Балтика истифода мебард. Соли 1808 Русия бо Шветсия ворида ҷанг шуд, ки

он бо ишголи музофотхое, ки дар онҳо финҳо сокин буданд, анҷом ёфт. Дар он ҷо князии бузурги Финландия ташкил ёфт, ки он дар ҳайати Русия идоракунии мухторро соҳиб шуд. Ин ғалаба мавқеи байналхалқии Русияро мустаҳкамтар кард.

Ҷанги ватани соли 1812

Сабабҳои ҷанг. Баъди сулҳи Тилзит (солҳои 1807–1812) давраи ниҳоят пурзӯру тавоно шудани империяи Наполеон буд. Ҳамаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ғайр аз Англия, торумор карда шуданд. Баъзе мамлакатҳо ба ҳайати Фаронса дохил шуда, баъзеи дигар тобеи он гардиданд. Ба назар чунин менамуд, ки орзуи ҳукмрони ҷаҳон шудани Наполеон амалӣ мегардад. Дар қитъаи Аврупо танҳо Русия (сарфи назар аз шартномаи Тилзит) сиёсати берунаи худро давом медод ва барои пурра ғулом гардидани халқҳои Аврупо як дараҷа монеа мешуд. Барои ин Наполеон ба ҷанги нави зидди Русия тайёри медид.

Наполеон мехост, ки Русияро на фақат торумор кунад, балки онро ба қисмҳои алоҳида пора-пора карда, ба як давлати дуҷумдараҷа ва аз ин ҳам паस्तтар табдил диҳад ва агар муяссар гардад, онро пурра ишғол намояд.

Наполеон ба ташкил кардани лашкари бузурги 1 миллиону 200-ҳазорнафара муваффақ шуд. Ба он ҳамаи қувваҳои ҳарбии мамлакатҳои истилокардари низ ҳамроҳ намуд. Ин артиш аз лашкари 590-ҳазорнафараи русҳо ду баробар зиёд буд.

Вазъияти ҳарбии Русия. Фарқи артишҳо ин буд, ки дар Фаронса дар рафти инқилоби буржуазӣ артиши оммавӣ созмон ёфт ва уҳдадории умумии ҳарбӣ ҷорӣ гардид, яъне ҳамаи мардони синни даъватшаванда уҳдадор карда шуданд, ки дар артиш хидмат кунанд. Дар Русия бошад, тартиботи рекрутии ба артиш сафарбар кардани сарбозон вучуд дошт: аз 1000 нафар аҳолии ҷамоа аз 5 то 7 ва баъзан аз он ҳам зиёдтар мардонро ба хизмати ҳарбӣ сафарбар мекарданд. Муддати хизмат дар артиш 25 сол буд. Қисми боқимондаи аҳолии тайёрии ҳарбиро намегузашт, зеро сохибдавлатон аз даст додани қувваи кории худро намехостанд. Бинобар ин, дар вақти ҷанг зиёд кардани артиши кобилиятнок аз имкон берун буд.

Ғайр аз ин, вазъияти Русия боз аз он ҷиҳат вазнин буд, ки он дар як вақт дар Қафқоз бар зидди Эрон (солҳои 1804–1813) ва дар Балқан бар зидди Туркия (солҳои 1806–1812) ҷангҳои дурудароз мебард. Сарфармондеҳи артиши русҳо М. И. Кутузов тавонист, ки то ба Русия ҳучум кардани Наполеон бо Туркия ҷангро анҷом бидиҳад.

Хучуми Наполеон ба Русия. Моҳи июни соли 1812 лашкари Фаронса бе эълони ҷанг ва аҳдшиканона ба хоки Русия дохил шуд. Наполеон дар фармони худ дар арафаи ҳучум гуфта буд: «Аскарҳо, ҷанг сар шуд! Русия нигарони сарнавишти худ аст, тақдири он бояд ҳал шавад!».

Омодагии фармондеҳии лашкари рус. Лашкари Русия то саршавии ҷанг ба се артиш тақсим шуда, асосан қад-қади сарҳадҳои ғарбии мамлакат ҷойгир буд. Фармондеҳии артиши Рус дар бораи ба қадом самт равона намудани зарбаи асосии Наполеон маълумоти дақиқ надошт. Артиши 1-ум таҳти фармондеҳии вазири ҳарбӣ генерал Михаил Барклай де Толли дар Литва қад-қади дарёи Неман, дар ҷанубтари он артиши 3-юм дар сари роҳи Киев зери роҳбарии генерал Александр Тормасов ҷойгир шуда буданд.

М. И. Кутузов — сарфармондеҳи артиши рус. Барои ғалабаи артиши рус лашкаркаше лозим буд, ки ба ӯ ҷанговарон ва халқ боварӣ дошта бошанд. Чунин лашкаркаш дар Русия танҳо шогирд ва ҳамсафи А. В. Суворов *Михаил Илларионович Кутузов* (1745–1813) буд. Вай хидмати ҳарбиро аз афсари хурд сар карда, то ба рутбаи генерал ва фелдмаршал расид. Сарфармондеҳ таъйин шудани Кутузов артиши русро рӯҳбаланд кард. Баъди сарфармондеҳ таъйин гардидани М. И. Кутузов дарҳол рӯҳияи артиш дигар шуд. М. И. Кутузов фавран задухӯрди калон гузаронида наметавонист: лашкар дар ҷангҳои мудофиавии хунин ва ақибнишиниҳои дурудароз хеле хаста шуда буд. Зарур буд, ки лашкари эҳтиётиро ба хатти фронт наздик оранд. Ба артиши рус лозим омад, ки ақибнишинии худро давом диҳад.

Муҳорибаи Бородино. Артиши рус 120 км дуртар аз Маскав, дар деҳаи Бородино қарор гирифт. М. И. Кутузов қарор дод, ки дар ин

М. Б. Барклай де Толли

М. И. Кутузов

Муҳорибаи Бородино

деҳа муҳорибаи калон барпо кунад. Лашкари рус 120 ҳазор нафар ва 624 тўп, артиши Наполеон 155 ҳазор нафар ва 585 тўп доштанд.

Муҳорибаи Бородино субҳи 26 августи соли 1812 оғоз шуд. Наполеон аввал қувваҳои асосии худро ба қаноти чапи артиши русҳо, ба истехкоми *Багратион* равон кард. Маҳз дар ҳамин чо набарди шадид ба амал омад. Наполеон умед дошт, ки фронти русҳоро раҳна созад ва ба ақибгоҳи артиши 1-уми русҳо гузарад. Ба истехком сели оташ фуру рехт, ба ин чо қариб тамоми артиллерияи фаронсавиҳо оварда шуд. Муҳориба барои истехкомҳои Багратион қариб ҳафт соат давом кард, вале тарафе дастболо нашуд.

П. И. Багратион

Шикасти пурраи Наполеон. М. И. Кутузов қарор дод, ки ақиб нишинад ва ба муҳорибаи оянда хуб тайёри бинад. Подшоҳ Александри I ва аҳли дарбори ӯ аз Кутузов муҳорибаи навро талаб мекарданд. 2 сентябри соли 1812 дар машварати ҳарбие, ки дар деҳаи Филии назди Маскав баргузор гардид, Кутузов дар назди генералҳо чунин вазифа гузошт: ё муҳорибаи навро оғоз

намуда, артиш ва тамоми мамлакатро ба зери хавф мегузorem, ё худ Маскавро ба чанг ба душман монда меравем. Аксарияти генералҳо ба барор гирифтани муҳорибаи нав бовар надoшта бошанд ҳам, ба муҳориба розӣ шуданд. Кутузов баъди шунидани суханони афсарон гуфт, ки Маскавро ба душман гузошта ақиб менишинем. «Аз даст рафтани Маскав маънои аз даст додани Русияро надорад, вале агар артиш торумор шавад, Маскав ва Русия нобуд мегарданд» — таъкид намуд ӯ.

2 сентябр артиши Русия аз Маскав бароварда шуд. Аз паси вай қисми зиёди аҳоли низ Маскавро тарк кард. Наполеон ба шаҳри холи дохил гардид. Ватандӯстони маскавӣ гурӯҳ-гурӯҳ ва танҳо-танҳо дар кӯчаҳои шаҳр ба душман муқобилат нишон медоданд, вале душманон онҳоро дастгир карда мепарронданд.

Фаронсавиҳо Маскавро тороҷ карданд. Артиши Фаронса дар Маскав худро чун дар қалъаи муҳосирашуда ҳис мекард. Наполеон фаҳмид, ки чангро бо Русия бохтааст. Ӯ ҳангоми дар Маскав буданаш се маротиба кӯшиш кард, ки бо Кутузов ва Александри I дар бораи сулҳ гуфтушунид кунад, вале ҷавобе нагирифт. Наполеон қарор дод, ки Маскавро тарк кунад. Кӯшишҳои аз Тула ва Калуга гузаштани Наполеон тамоман барбод рафтанд. Лашкари Русия дар наздикии Тарутино дар Малоярославетс лашкари фаронсавиҳоро шикаст дода, пеши роҳи Калугаро баст. Ин задухӯрд фармондеҳони артиши фаронсавиҳоро мачбур кард, ки бо роҳи харобшудаи Смоленск ақиб нишинанд. Дар вақти ақибнишинӣ низ фаронсавиҳо талафоти калон доданд. Онҳо ҳангоми аз дарёи Барезина гузаштан, қариб 30 ҳазор аскарро афсари худро аз даст доданд.

Моҳи декабри соли 1812 Наполеон танҳо қисми артиши худро аз сарҳади Русия гузаронид. Артиши Русия бар артиши таҷовузкори Бонапарт Наполеон ғалаба кард.

Шӯриши декабристон

Сийёсати иртиҷоии мутлақият. Аракчеевчигӣ. Баъди Чанги ватании соли 1812 дар Русия давраи тираи иртиҷоии ҳукумати подшоҳӣ оғоз ёфт. Мутлақият меқӯшид, ки ғалаба бар Наполеонро ба рои манфиатҳои худ ва мустаҳкам кардани ҳокимияташ истифода барад. Зулму истибдоди пулис шадид ва бераҳмонатар мешуд, афкори пешқадами чамбиятӣ ва омӯзгорони пешқадами донишгоҳҳо таъкиб карда мешуданд, дар ҷомеа ғояҳои калисои православӣ бештар ҷорӣ мегардиданд. Ҳукумат шӯришҳои деҳқононро бераҳмона пахш

Павел Пестел

мекард. Ин сиёсат араќчевечигӣ номгузорӣ шудааст, ки он аз номи шахси наздики шох, сармушовири ӯ А. А. Араќчеве гирифта шудааст.

Генерал Араќчеве шахси дағалу бе раҳм, хушомадгӯи подшоҳ буда, барои иҷрои ҳар як фармони вай ҳозир буд. Ӯ ҳимоятгари асосии сиёсати иртиҷоии подшоҳ гардид.

Бо фармони Александри I Араќчеве бошишгоҳҳои ҳарбӣ ташкил кард. Бо мақсади камтар кардани хароҷоти артиш ҷузъе томи алоҳидаро ба деҳот кӯчонида, фармон баровард, ки онҳо на танҳо

ба хидмати ҳарбӣ, балки ба киштукори замин низ машғул шаванд. Аҳолии ин деҳаҳо ба қатори бошишгоҳҳои ҳарбӣ гузаронида шуданд. Деҳқонон маҷбур буданд, ки хидмати ҳарбиرو иҷро карда, дар айни замон ба кишоварзӣ низ машғул шаванд. Дар бошишгоҳҳои ҳарбӣ қору зиндагӣ бо фармони унтерофитсерону афсарон дар ҷараён буд.

Машқҳои беҳисоб, заҳмати вазнин, ҷазои саҳт, беҳуқуқии комил ҳаёти сокинони бошишгоҳҳои ҳарбиرو аз бадарға ҳам бадтар карда буд. Сокинони бошишгоҳҳои ҳарбӣ борҳо бар зидди зулму ситами араќчевечигӣ шӯриш бардоштанд.

Аввалин созмони махфии декабристон. Баъд аз ғалаба ва баргаштани артиш ба ватан дар байни афсарони ҷавони равшанфикр махфилҳои инқилобӣ ташкил ёфтанд. Соли 1816 гурӯҳи афсарони ҷавон созмони махфии «Иттиҳоди наҷот» ё худ «Ҷамъияти писарони содиқ ва вафодори Ватан»-ро ташкил карданд. «Иттиҳоди наҷот» дар назди худ вазифа гузошта буд, ки дар Русия ҳуқуқи раиятиро барҳам дода, мутлақияти подшоҳии мавҷударо бо мутлақияти конституционӣ иваз мекунад, вале созмон тарзи ба амал баровардани мақсадҳои дар назди худ гузоштаро равшан накарда буд. Як қисми аъзои созмон ҳангоми ивазшавии император ба вориси ӯ пешниҳод кардани талаботи худ, қисми дигар ба қатл расонидани подшоҳро таклиф мекарданд ва ҳатто нақшаи мушаххаси суиқасдро низ тайёр карда буданд.

Соли 1818 ба ҷойи «Иттиҳоди наҷот» декабристони оянда созмони нав «Иттиҳоди беҳбудӣ»-ро ташкил карданд. Ин созмони махфӣ қариб 200 нафар аъзо дошт. Он ҳамагӣ се сол фаъолият кард.

Аъзои «Иттиходи беҳбудӣ» дар баромадҳо ва асарҳояшон соҳти мутлақияти Русияро ба зерӣ танқид гирифта, худсарии помещикон ва ришвахӯрии амалдоронро ошкор намуда, вазнинии ҳаёти мардумро нишон медоданд.

Шӯриш дар Майдони Сенати Петербург. Моҳи ноябри соли 1825 ҳангоми саёҳат дар ҷануби Русия (дар Таганрог) император Александри I ногаҳон вафот кард. Азбаски ӯ фарзанд надошт, бародараш Константин мебоист вориси тахт мешуд. Аммо ӯ ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт будани Александри I ба Ҷоҳидаи бародари хурдӣ — Николай аз тахти подшоҳӣ даст кашида буд, вале аз тахт даст кашидани Константинро на ҳама медонист.

Баъди вафоти Александри I аз тахт даст кашидани Константин эълон нашуд. Қўшун ва аҳоли ба Константин савганд ёд карданд, вале ӯ аз тахт даст кашидани худро эълон кард. Аз ин рӯ 14 декабри соли 1825 дубора рӯзи савгандёдкуни ба Николай эълон карда шуд.

Дар Майдони Сенат декабристон фаъолият нишон надоданд, яъне ба ҳучум нагузаштанд; Қасри зимистона ва силоҳҳои оташфишонро ба даст надароварданд; ба халқи дар майдон ҷамъомада мурочиат низ накарданд. Онҳо шояд аз ҷалб кардани халқ ба шӯриш тарсиданд. Сарфи назар аз ин, мардум нисбати декабристон хайрхоҳ буданд.

Николаи I ба бартарии неруҳои худ бовар накарда, борҳо шӯришгаронро розӣ кардани мешуд, ки таслим шаванд. Вай барои

Шӯриши декабристон дар Майдони Сенати Петербург

гуфтушунид ба назди онҳо генералҳо, метрополит ва бародари худ Михаилро фиристод, лекин ин кор натиҷаи мусбат надод. Баъд ӯ генерал-губернатори Петербург М. А. Милорадовичро равон кард. Ҳангоми суҳбати ӯ бо аскарон декабрист П. Г. Каховский бо шоф вайро сахт маҷрӯҳ сохт.

Дар ин вақт Николаи I бо қўшунҳои ба худ содиқ Майдони Сенатро муҳосира намуд. Чанд маротиба саворагони горд ба шўришгарон ҳучум карданд, вале онҳо ҳучуми аскарони подшоҳро зада гардониданд. Николайи I умед дошт, ки шўришгарон таслим мешаванд, вале онҳо таслим нашуданд. Баъди ин подшоҳ фармон дод, ки шўришгарон аз тўпҳо тирборон карда шаванд. Тирборон дар байни шўришгарон дудилагири ба вучуд овард. Ин буд, ки аскарон пароканда шудан гирифтанд. М. А. Бестужев хост, ки аскаронро дар болои дарёи Неваи яхкарда саф кашонда, қалъаи Петропавловскро ишғол кунад, лекин ин кор ба ӯ муяссар нагардид. Дар ин лаҳза яхи дарё аз зарбаи тўпҳо шикаста шуд ва аскарҳои зиёд дар дарё ғарқ шуданд. Қарибҳои шом шўриш пурра фуру нишонда шуд.

Шўриши «Чамъияти чанубӣ». Аъзои «Чамъияти чанубӣ»-и декабристон дертар шўриш бардоштанд. Баъд аз он ки шўриш дар Петербург шикаст хўрд, дар охириҳои моҳи декабри соли 1825 дар наздикии маҳаллаи Василково, ки 80 км дуртар аз шаҳри Киев воқеъ гардидааст, полки пиёданизоми Чернигов шўриш бардошт. Ба шўриш аъзои «Чамъияти чанубӣ» Сергей Муравёв — Апостол ва Михаил Бастужев — Рюмин сардорӣ мекарданд. Пестел дар он ширкат варзида нагавонист, чунки ӯро ҳукуматдорон ҳанӯз 13 декабр ба зиндон партофта буданд.

Декабристони чануби мамлакат ҳам майли ба ҳучум гузаштанро надоштанд. Онҳо намехостанд, ки мақсадҳои худро тавассути силоҳ амалӣ созанд. Аъзои «Чамъияти чанубӣ» ҳам боварӣ доштанд, ки ҳукумат онҳоро мефаҳмад ва конституцияи пешниҳоднамудашонро қониқдорӣ мекунад ва бо ҳамин роҳ дар мамлакат сохти ҷумҳуриявии ҳокимият барпо мегардад.

Аз бефаъолиятии аъзои чамъият истифода бурда баъди якчанд рӯз ҳукумати Николайи I шўриши полки Черниговро низ фуру нишонд.

Савол ва супориш:

1. *Андешаатонро дар бораи сабабҳои ҷанги байни Русия ва Фаронсаи соли 1812 баён кунед.*

2. *Чаро артиши Русия дар аввали ҷанг ақибнишинӣ кард?*
3. *Нақшаи Наполеон чӣ тавр барбод рафт?*
4. *Чаро Шӯрои Ҳарбӣ қарор кард, ки Маскав ба душман дода шавад?*
5. *Чаро М. И. Кутузов ва Александри I таклифҳои Наполеонро оид ба гуфтушунид дар бораи сулҳ бечавоб монданд?*
6. *Лашқари Фаронса аз хоки Русия кай ва чӣ тавр ронда шуд?*
7. *Аракчеевчигӣ чист?*
8. *Дар бораи ташиклёбии «Ҷамъияти шимолӣ» ва «Ҷамъияти ҷанубӣ» ва мақсаду мароми онҳо нақл кунед.*
9. *Вафоти Александри I ба нақшаи декабристон чӣ тағйирот дохил намуд?*
10. *Дар бораи Шӯриши декабристон дар Петербург ва дар Василковои наздикии Киев (Украина) нақл кунед.*
11. *Аз мавзӯи хулоса бароред.*

§ 12. ТАРАҚҚИЁТИ САРМОЯДОРӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ АВРУПО

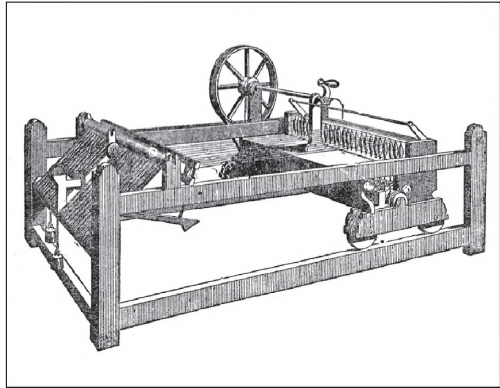
Ба вучуд омадани саноати калон дар Англия. Аз рӯйи ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ Англия аз мамлакатҳои дигар пеш гузашта буд. Флотҳои ҳарбӣ ва тичоратии он дар баҳру уқёнусҳо ҳукмронӣ мекарданд. Дар натиҷаи афзоиши босуръати саноати калон истеҳсолоти косибӣ охишта-охишта таназзул кард. Саноат талаботро ба филизот зиёд кард. Ноҳияҳои нави саноатӣ бунёд ёфта, ободу зебо гардиданд. Дар шимолу ғарб ва маркази мамлакат корхонаҳои зиёд қомат афрохтанд. Дар Уэлси Ҷанубӣ истеҳсоли ангиштсанг афзуд. Киштисозӣ босуръат тараққӣ кард. Шаҳри Лондон ба яке аз шаҳрҳои калонтарини тичоративу молиявӣ ҷаҳон табдил ёфт.

Ба тараққиёти саноати калон роҳи оҳан ёрии калон мерасонид. Соли 1825 дар Англия аввалин роҳи оҳан сохта шуд. Баъди ин сохтани роҳи оҳан дар як қатор мамлакатҳои дигари ҷаҳон суръат гирифта ба тараққиёти босуръати минбаъдаи сармоядорӣ шароити хуб фароҳам овард.

Дар ибтидои асри XIX дар Англия беш аз нисфи маҳсулоти саноатиро корхонаҳои калону миёна истеҳсол мекарданд. Ин корхонаҳо маснуоти аз ҳама муҳимтарин, ба монанди дастгоҳҳо, таҷҳизоти корхонаҳо, паровозҳо, киштиҳои бугӣ, мохуту матоъ ва ғайраро истеҳсол менамуданд. Дар байни корхонаҳо рақобат ба вучуд омад. Як қисми онҳо дар натиҷаи рақобат тамоман барҳам хӯрда, қисми дигар бо

Дастгоҳи ресандагии дастӣ

Дастгоҳи ресандагии механикӣ

корхонаҳои калон муттаҳид мегардиданд. Дар истехсолот акнун мақоми асосӣ аз кишоварзӣ ба саноат гузашт.

Табаддулоти саноатӣ дар Англия. Бухрони барзиёдистехсолкунӣ. Табаддулоти саноатӣ дар Англия нимаҳои дуҷуми асри XVIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIX ба авҷи тараққиёти худ расид. Як қисми саноат аз истехсолоти мануфактурӣ ба истехсолоти мошинӣ гузашт.

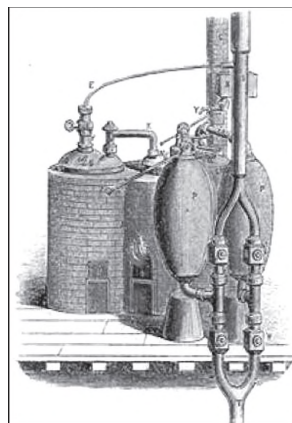
Яке аз муҳимтарин ихтироот, ки аслан ба табаддулоти саноатӣ ибтидо гузоштааст, дастгоҳи бофандагӣ мебошад. Ихтироъкор Чон Кей, ки аввал бофанда буд, соли 1733 мокуеро ихтироъ кард, ки дар натиҷа маҳсулнокии кори бофанда беш аз ду баробар афзуд.

Бофанда ва дуредгар Чеймс Харгривс аз Ланкшири Шимолӣ соли 1764 чархи ресмонресиро такмил дода, ба он номи духтараш «Ченни»-ро дод. Ин дастгоҳ дар як вақт ду корро иҷро мекард: 16–18 адад ришгаро ҳам мересид ва ҳам калоба мекард. Дар натиҷаи такмили ин дастгоҳ маҳсулнокии меҳнати ресанда қариб 20 маротиба афзуд.

Соҳибкор Ричард Аркрайт аз ихтирои Харгривс хуб истифода бурд. Ӯ соли 1771 корхонаи калоне сохта, онро бо мошини «Ченни» ва дастгоҳҳои дигари сермаҳсули бо чархи обӣ ҳаракаткунанда таҷхизонид. Бо ҳамин, аввалин маротиба корхонае сохта шуд, ки он фабрика ном гирифт. Истехсол дар он тавассути мошинҳо сурат мегирифт. Дар ин фабрика то 300 нафар одам кор мекард. Баъди сохтани фабрикаи Аркрайт дар Англия дар зарфи 20 сол зиёда аз 150 чунин фабрика сохта шуд, ки онҳо пайваста истехсолоти мануфактурии каммаҳсулро танг карда бароварданд.

Соли 1784 лаборанти Донишгоҳи Глазго Чеймс Уатт мошини муҳаррик (двигател)-ро ихтироъ кард. Баъди ин гузариш аз мануфактура ба истеҳсолоти фабриқӣ бо суръати тез аввал дар Англия ва баъд дар мамлакатҳои дигар оғоз шуд.

Соли 1807 Роберт Фултон ном механики амрикоӣ аввалин шуда киштии буғиро ихтироъ кард. Соли 1814 бошад, муҳандиси худомӯз Чорҷ Стефенсон аввалин паровозро сохт, ки он дар як соат то 10 км ҳаракат мекард. Паровоз аввал бе роҳи оҳан ба роҳ дароварда шуд. Баъд онро ба болои релсҳо гузоштан. Дар натиҷа он бори бисёрро аз як ҷой ба ҷойи дигар мекашонид.

Бузургболғаи буғӣ

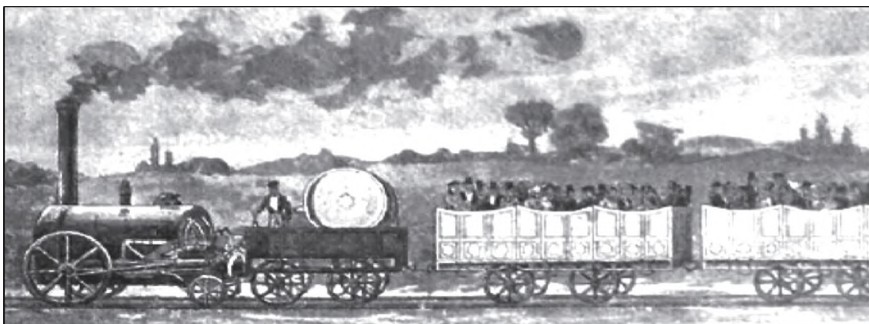
Табaddулоти саноатӣ ба пешрафти истеҳсолоти саноатӣ оварда расонид. Дар натиҷа як қисми мол харидор намеёфт, чунки истеҳсоли он зиёд шуда, бухрони барзиёдистеҳсолкунӣ ба амал меомад. Яке аз аввалин бухрони барзиёдистеҳсолкунӣ дар Англия соли 1825 ба амал омад, ки он қариб ҳамаи соҳаҳои саноат, аз он ҷумла саноати бофандагиро ҳам фаро гирифт.

Ҳаракати чартистӣ дар Англия. Соли 1836 дар Лондон созмони коргарон ташкил ёфт, ки ба он радикали майдабуржуазӣ Уилям Ловетт роҳбарӣ мекард. Ин созмон талаб кард, ки ба ҳама мардоне, ки синнашон ба 21 расидааст ва дар зарфи 6 моҳи охир сокини муқимӣ мебошанд, ҳуқуқи интихоботӣ дода, сатҳи дороии молумулқии номзадҳо ба вақилии парлумон бекор карда шавад. Солҳои 1836–1838 дар Англия бухрони нави иқтисодӣ ба амал омад. Ин вазъият дар Англия ҳаракати пурзӯри коргариро ба вучуд овард, ки он номи «ҳаракати чартистӣ»-ро гирифтааст.

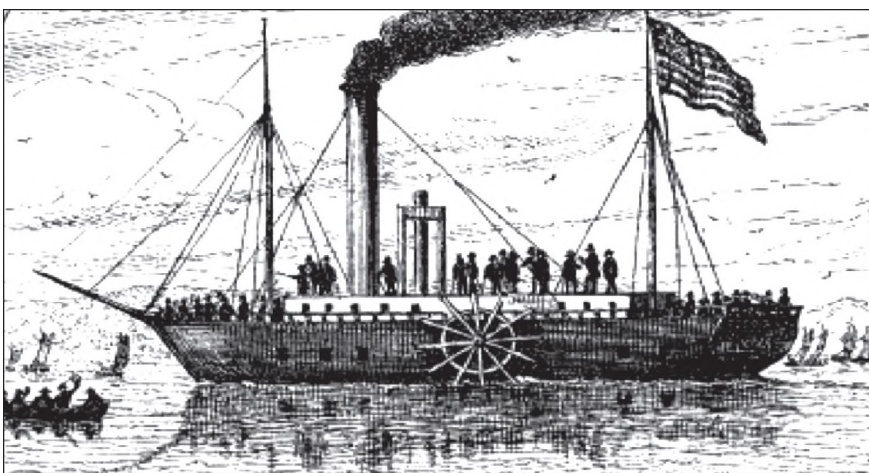
Соли 1838 *чартистон* талабномаи аввалини худ — *Хартиаи миллиро* таҳия карданд. Дар хартиа ҳукумати Англия барои он маҳкум карда мешуд, ки вай ба фоидаи ақаллият кор карда, манфиати аксарияти мардумро поймол мекард.

27 июни соли 1838 ҳазорон нафар коргар дар майдони Нью-Касл бо парчамҳои барафрошта сурудхонон ба Лондон рафтанд, то ки талабҳои худро ба парлумон пешниҳод кунанд, вале он натиҷае надод.

Чартистон дар Лондон дар анҷумани худ усулҳои муборизаи худро барои манфиати мардум муайян намуданд.

Қаторай Манчестер-Ливерпул

Киштии буғии Фултон. Соли 1807

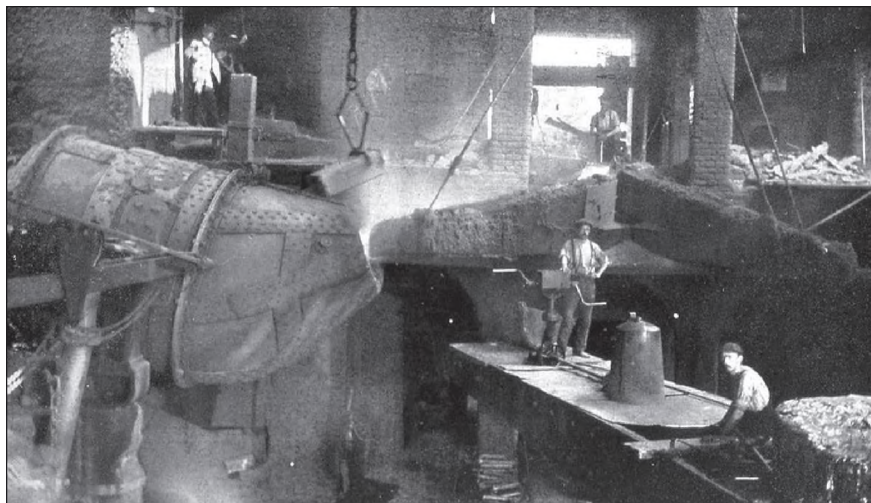
Моҳи иони соли 1839 чартистон Хартияи якуми миллиро му-
раттаб сохтанд, ки дар зери он 1 миллиону 280 ҳазор нафар имзо
гузошт ва онро дар вазъияти ботантана ба парламон супориданд.
Барои дастгирии хартия дар тамоми мамлакат чамъомаду гирдиҳамо-
иҳои бисёре барпо гардиданд. Дар шаҳри Бирмингем ҳатто ошӯбҳои
коргарон ба амал омаданд. Ҳукуматдорон 80 нафар коргарро ҳабс
карда, шаҳрро дар вазъияти муҳосира эълон намуданд. 12 июли
соли 1839 бо вучуди вазъияти ноором парламони Англия Хартияи
якуми миллиро рад кард.

Моҳи майи соли 1842 чартистон ба парламон Хартияи дуҷуми
миллиро пешниҳод намуданд, ки ба зери он 3 миллиону 300 ҳазор

нафар имзо гузошта буд. Дар ин хартия бар зидди нобаробарии иҷтимоӣ, хусусан музди меҳнати ночизи коргарон эътироз баён карда мешуд. Талаби дигари хартия бекор карда шудани қонун дар бораи камбағалони соли 1834 қабулшуда буд. Ин қонун коргаронро маҷбур мекард, ки барои музди меҳнати камтарин ҳам кор қунанд. Парлумон Хартияи дуҷуми миллиро ҳам рад кард.

Бо сабаби сар задани бухрони нави иқтисодӣ дар миёнаҳои солҳои 40-ум ҳаракати чартистии таназзулкарда аз нав авҷ гирифт. Соли 1845 «Чамъияти кишоварзии чартистон» ташкил ёфт. Мақсади он татбиқи нақшаи ислоҳоти замини аз тарафи О. Коннор пешниҳодкарда буд. Ин нақша дар назар дошт, ки давлат замини ленд-лордҳоро харида, ба қитъаҳои хурд-хурд тақсим карда, ба коргарон бидиҳад. Ҳарчанд аъзои «Чамъияти кишоварзии чартистон» ба 300 ҳазор нафар расида бошад ҳам, аз сабаби ҳаёли будани нақшаҳоаш зуд рӯ ба таназзул ниҳод ва ниҳоят соли 1848 барҳам хӯрд.

4 апрели соли 1848 Конгресси навбатии миллии чартистон баргузор шуд. Чартистон дар ин конгресси худ қарор қабул карданд, ки 10 апрели соли 1848 ба парлумон аз нав талабномаи Хартияи миллиро пешниҳод намоянд, вале ҳамон рӯз ҳукумат ба Лондон лашкар ворид намуд. Бинобар ин, чартистон танҳо гирдиҳамоӣ ташкил карданду халос. О. Коннор бошад, мавқеи таслимкоронаро ишғол намуда, маслиҳат дод, ки мардум пароканда шаванд.

Конвертори Бессмер

Яке аз ходимони
ҳаракати чартистӣ,
сотсиалист Гарни

Моҳи июли соли 1848 парлумон талабномаи сеюми Хартияи миллии чартистонро низ рад кард. Бо ҳамин ҳаракати чартистӣ ба шикаст дучор шуд. Сабаби асосии шикасти ҳаракати чартистӣ болоравии дурударози саноати Англия мебошад. Он дар солҳои 50-уми асри XIX оғоз ёфта, бекорию дар мамлакат хеле кам кард. Буржуазияи Англия аз ғорат кардани мустамликаҳо низ даромади ниҳоят калон мегирифт ва як қисми онро барои беҳбудии моддии коргарони баландихтисос истифода мебард.

Ҳаракати чартистӣ дар Англия аҳамияти бузурги таърихӣ дошт. Он барои ба мамлақати демократӣ мубаддал гардидани ин кишвар саҳми калон гузоштааст.

Ибтидои табаддулоти саноатӣ дар Фаронса ва Олмон. Фаро расидани давраи осоишта ба болоравии саноати калони корхонавии Фаронса сабаб шуд. Гудозиши ҷӯян ва истехсоли ангиштсанг аз соли 1815 то соли 1830 беш аз ду баробар афзуд. Дар корхонаҳои филизгудозӣ роҳҳои нави гудозиши пӯлод ба роҳ монда шуд. Саноати газворбарорӣ тадриҷан аз меҳнати дастӣ ба меҳнати мошинӣ гузашт. Коркарди нахи пахта дар ин давра се маротиба афзуд. Талабот ба дастгоҳҳо зиёд шуд. Мошинҳои буғӣ дар истехсолот зиёдтар истифода мешуданд. Дар болоравии табаддулоти саноатии Олмон сохта шудани роҳҳои оҳан нақши муҳим гузоштаанд. Соли 1824 роҳи оҳани аввалин дар байни шаҳрҳои Нюрнберг ва Фюрт ба кор даромад.

Дар ҳавзаҳои Рур ва Саар истехсоли ангишт ва маъдани оҳан афзуд. Охиста-оҳиста соҳаҳои дигари саноат ҳам тараққӣ мекарданд, вале табаддулоти саноатӣ дар Олмон нисбат ба Англия ва Фаронса ақиб мемонд. Яке аз сабабҳои асосии он парокандагии Олмон буд. Дар ин давра Олмон аз 36 давлату давлатча ва 4 шаҳри мустакил иборат буд.

Қувваҳои истехсолкунанда ва муносибатҳои истехсолии сармоядорӣ. Ҳар як ҷомеа тарзи истехсоли худро дорад. Он аз ду таркиб — қувваҳои истехсолкунанда ва муносибатҳои истехсоли иборат аст. Қувваҳои истехсолкунанда, дар навбати худ, аз предмети меҳнат

Чартистон талабномаро ба парлумон мебаранд

ва ологи меҳнат иборат мебошад. Маъданҳо, замин, дарёҳо, ҷангал, обанборҳо, пахта, найшакар ва ғайра предмети меҳнат мебошанд. Аз онҳо маҳсулоти истеъмолӣ тайёр карда мешавад. Ологи меҳнат бошад, чизест, ки тавассути он маҳсулот ё худ молро истехсол мекунад. Ба он неруи коргарӣ, дастгоҳҳои барқӣ, корхонаҳо, мошинҳо, дастгоҳҳо, роҳҳои оҳану қаторроҳо ва ғайра дохиланд.

Соли 1834 дар шаҳри Лион шӯриши дуҷуми коргарон ба амал омад. Аз 4 то 6 июни соли 1844 бофандагони музофоти Силезияи Олмон шӯриш бардоштанд. Баъди шӯриши июнии Олмон ошӯбҳо дар наздикии Прага, музофотҳои қӯҳии Чехия, Моравия ва шаҳру вилоятҳои дигари Олмон низ сар заданд.

Савол ва супориш:

1. Кадом далелҳо собит мекунад, ки дар Англия табaddулоти саноатӣ ба амал омадааст?
2. Бӯҳрони шадиди аввалини иқтисодӣ дар Англия кай ба амал омад?
3. Дар бораи ҳаракати чартистӣ дар Англия нақл кунед.
4. Чаро ҳаракати чартистӣ дар солҳои 40-уми асри XIX заиф шуда, оқибат барҳам хӯрд?
5. Дар Олмон табaddулоти саноатӣ кай оғоз ёфтааст?
6. Қувваҳои истехсолкунанда ва муносибатҳои истехсолии ҷомеаро шарҳ диҳед.

§ 13. ҲАРАКАТИ СОТСИАЛИСТӢ ВА КОММУНИСТӢ

Томас Мор. Яке аз асосгузори сотсиализми хаёли *Томас Мор* (1478–1535) мебошад. Ӯ гуманисти давраи Эҳёи Англия ба шумор меравад. Томас Мор дар солҳои 1529–1532 дар Англия дар мансабҳои баланди давлатӣ кор кардааст. Ақидаҳои сотсиалистии худро Томас Мор соли 1516 дар китоби «Утопия» инъикос намудааст. Дар ин асар оид ба сохти беҳтарини давлатӣ, ки дар он на шох хасту на гадо, ҳама неъматҳои моддиву маънавӣ фаровон, барои ҳама аъзои ҷомеа дастрас ва ҳама хушбахтанд, суҳан меравад.

Маънои калимаи «Утопия» — «вучуд надоштан», «чизи хаёли» мебошад. Яъне дар китоб суҳан дар бораи давлате меравад, ки дар ҳақиқат Утопия воқеъ будааст, аммо чунин ҳақиқат вучуд надорад. Ин сохти давлатии одилоноро Томас Мор хаёлан ба қалам додааст.

Сотсиалистони хаёли. Бенавоӣ ва қашшоқии коргарону касбҳои Фаронса барои ба вучуд омадани ғояҳои хаёли замина гузошт. Сотсиалистони хаёли эътирози заҳматкашонро бар зидди сармоядорон дар асарҳои худ хаёлан ифода намудаанд. Таълимоти сотсиалистони хаёли Фаронса Анри Сен-Симон, Шарл Фурьер ва сотсиалисти хаёли Англия Роберт Оуэн ва аз тарафи онҳо танқид шудани ҷиҳатҳои манфии ҷомеаи сармоядорӣ дар рӯпти тафаккури сотсиалистии мардум мақоми баланд пайдо намуд.

Ба вучуд омадани таълимоти сотсиалистони хаёли аз он шаходат медиҳад, ки зиёиён аз натиҷаҳои инқилоби буржуазии охири асри XVIII-и Фаронса норозӣ буданд. Сотсиалистони хаёли боварӣ доштанд, ки паҳн кардани ғояҳои судбахш метавонад ба маданияти ҷомеа таъсир расонад. Аз ин сабаб онҳо барои кор карда баромадан ва дар ҷомеа паҳн намудани чунин ғояҳо камар бастанд.

Анри Сен-Симон

Анри де Сен-Симон (1760–1825) яке аз шахсони бомаърифати замони худ буд. Вай дар оилаи ашроф таваллуд шудааст. Дар ҷавонӣ аз риёзишпнос ва файласуфи машҳур Даламбер таълим гирифтааст. Мақсади асосии ҳаёти худро Сен-Симон дар кор карда баромадани лоиҳаи чунин ҷомеае медид, ки ба мардум бахту саодат биеварад.

Сен-Симон боварӣ дошт, ки дар пешрафти ҷомеа ивазшавии шакли моликият дар рушди саноат мақоми калон дорад. Инкишофи маърифатро ӯ неруи ба пеш ҳаракатдиҳандаи ҷомеа меҳисобид. Сен-Симон қайд мекунад, ки инқилоби Фаронса қонунист, вале он аз роҳи дуруст берун баромадааст. Аз ин ҷост, ки ҳокимият ба дасти шахсони аз илму фарҳанг дур гузашт.

Ҷомеаи сармоядориро маҳкум намуда, Сен-Симон пешниҳод кард, ки чунин сохти давлатие бунёд карда шавад, ки дар он манфиатҳои шахсӣ ҷомеа ба ҳам баробар ва ҳамоҳанг бошанд.

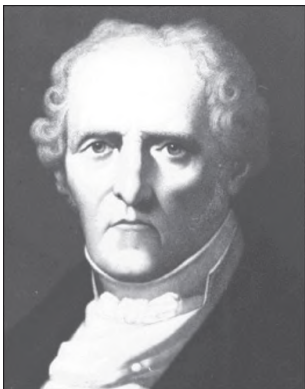
Ӯ ин гуна ҷомеаро «Низоми нави саноатӣ» номид. Дар «Низоми нави саноатӣ»-и Сен-Симон моликияти хусусии соҳибкорон вучуд дорад. Буржуазия ва коргаронро ӯ ба гурӯҳи «индустриалҳо» дохил кардааст. Сен-Симон боварии комил дошт, ки соҳибкорон муҳофизоти манфиатҳои коргарон хоҳанд буд.

Сен-Симон ва шогирдони ӯ зидди бо роҳи инқилобӣ — хунрезӣ дигаргун кардани ҷомеа буданд. Баъди вафоти Сен-Симон шогирдони ӯ Анфантэн ва Базар ақидаҳои устоди худро бо роҳи воситаҳои гуногун ба мардум тарғибу ташвиқ мекарданд. Онҳо ақидаҳои Сен-Симонро гирд оварда, соли 1830 бо номи «Баёни таълимоти Сен-Симон» китобро ҷоп ва дастраси мардум карданд.

Шарл Фурйе (1772–1837) дар оилаи тоҷир таваллуд шудааст. Солҳои инқилоби буржуазии Фаронса оилаи онҳо муфлис шуд. Баъд Шарл дар яке аз ширкатҳои калони тиҷоратӣ чун хидматчии хурд ба кор мебарояд.

Дар рисолаҳои худ Шарл Фурйе тамаддуни буржуазиро ба зери танқиди саҳт гирифтааст. Махсусан дар рисолаи «Ҷаҳони нави саноатӣ ва ҷомеа» ӯ ақидаҳои худро хеле возеҳу равшан баён намудааст. Мувофиқи нақшаи Фурйе асоси ҷомеаи баробарро бояд фаланга ташкил диҳад. Фаланга иттиҳоди истехсоливу меҳнатиест, ки дар он одамон якҷоя бо меҳнати саноативу кишоварзӣ машғул мебошанд. Шарл Фурйе дар назар дошт, ки аъзои ин иттиҳод дар қасрҳо — фалангиҳо зиндагӣ хоҳанд кард. Дар он ҷо барои онҳо тамоми шароити моддӣ маънавӣ муҳайё карда мешавад. Дар фаланга ҳар кас ба касби дӯстдоштаи худ машғул шуда метавонад; зиддияти байни меҳнати ҷисмонӣ фикрӣ ва фарқи байни шахрӯ дехот дар ҷомеа дида намешавад.

Шарл Фурйе ба мисли Сен-Симон дар назар дошт, ки гузариш ба ҷомеаи нав бе хунрезӣ, ба таври осоишта ба амал меояд. Ин кор бо ёрии баъзе сармоядорони ташаббускор амалӣ хоҳад гашт. Онҳо маблағ

Роберт Оуэн

чудо мекупаид, ки фалангаҳои памунавии аввалин ташкил карда шаванд. Баъд тачрибаи онҳоро барои бунёди «Чомеаи баробар» дигарон низ қабул хоҳанд кард. Барои он ки сармоядорон ба ин кори наҷиб хавасманд шаванд, як миқдор даромади ин фалангаҳо бояд ба онҳо дода шавад. Хамаи даромади фалангаҳо ва аъзои онҳо мувофиқи меҳнату қобилиятшон тақсим карда мешавад.

Роберт Оуэн (1771–1858) намоёндаи машхури сотсиалистони хаёлии англис мебошад. Ӯ ҳамчун соҳиби корхонаи бофандагӣ аз меҳнати пурмашаққати коргарон ва қашшоқии онҳо хуб огоҳ буд. Оуэн хост, ки

аҳволи коргаронро беҳтар кунад. Барои ин ӯ рӯзи кории онҳоро дар корхонааш 10 соату 30 дақиқа карда, музди меҳнаташонро баланд намуд. Барои коргарони корхона дуқонҳои хӯроквориию ошхонаҳо кушод. Нафақаи беморӣ ва пиронсолагиро ҷорӣ намуд ва истифодаи меҳнати кӯдаконро манъ кард.

Оуэн сармоядоронро ба зери танкиди саҳт мегирад. Мавҷудияти моликияти хусусиро сабабгори асосии қашшоқии мардум медонист. Оуэн орзу мекард, ки чунин чомеа бунёд карда шавад, ки дар он моликияти хусусӣ ба воситаҳои истехсолот, фарқ дар байни меҳнати ҷисмонӣ фикрӣ ва қашшоқии мардум вучуд надошта бошад. Аз рӯйи ақидаи Оуэн чомеаи ояндаи бесинф федератсияи худидорашаванда хоҳад буд. Тақсимооти неъматҳои моддӣ дар ин чомеа аз рӯйи талаботи аъзои он ба амал бароварда мешавад.

Дар миёнаи солҳои 20-ум Оуэн ба ИМА рафта, бо ҳамроҳии тарафдоронаш дар иёлати Индиана колонияи «Гармонияи нав»-ро ташкил кард, вале дар мамлакате, ки сармоядорӣ бо суръати баланд тараққӣ мекунад ва музди меҳнати коргарон баланд аст, чунин чомеа дурудароз умр дида наметавонист. Дар охири солҳои 20-ум «Гармонияи нав» барҳам хӯрд ва Оуэн ноумед ба Англия баргашт.

Ҳаракати коммунистӣ. Солҳои 40-уми асри XIX коргарони мамлакатҳои Аврупо бо баромадҳои сершумори инқилобии худ ба майдони мубориза қадам ниҳоданд. Онҳо ба муқобили истисмори сармоядорӣ ба мубориза бархостанд. Дар Англияи солҳои 30-юм ва 40-ум муборизаи пролетариат бо номи «*чартизм*» машхур аст. Дар Фаронса солҳои 30-юм шӯриши коргарони корхонаҳои бофандагии

шаҳри Лион ба амал омад. Дар Олмон бошад, соли 1844 шӯриши бофандагони музофоти Силезия сар зад. Баромадҳои инқилобии коргарони Англия, Фаронса ва Олмон дар байни халқ таъсири зиёд гузошта, барои ба вучуд омадани назарияи коммунизм замина гузоштанд.

Таълимот дар бораи роҳҳои озодқунии пролетариат ва сохтмони ҷомеаи коммунистиро Карл Маркс ва Фридрих Энгелс дар пимаи дуҷоми солҳои 40-уми асри XIX кор карда баромаданд.

Карл Маркс (1818–1883) дар шаҳри Трири музофоти Рейни Олмон таваллуд шудааст. Падари ӯ Генрих Маркс адвокат ва шахси бомаърифат буд. Ба ғояҳои инқилоби буржуазии Фаронса баҳои баланд меод. Ӯ аз қобилияти фавқулодаи писараш барвақт огоҳ шуда, вайро барои таҳсил ба яке аз гимназияҳои беҳтарини Трир дод. Баъди хатми он Карл Маркс ба факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи Бонн дохил шуда, баъди як сол барои давом додани таҳсил ба Донишгоҳи Берлин гузашт. Дар ин донишгоҳ ӯ ба омӯзиши амиқи таърих, назарияи ҳуқуқ, фалсафа, таърихи сағъат ва адабиёт пардохт. Дар давраи донишҷӯӣ К. Маркс фалсафаи Гегелро азхуд карда, ба маҳфили гегелчиёни чап дохил мешавад.

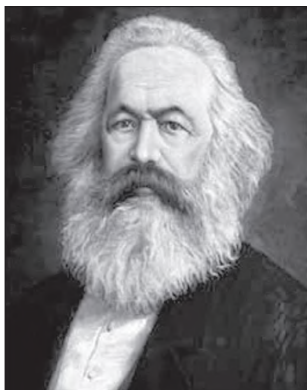
Баъди хатми донишгоҳ К. Маркс дар мавзӯи «Фарқи байни натурфалсафаи Демокрит ва натурфалсафаи Эпикур» рисолаи докторӣ навишта, онро бомуваффақият дифоъ намуд.

Солҳои 1842–1843 К. Маркс дар «Рӯзномаи Рейн» кор кардааст. Фаъолияти инқилобии ӯ аз ҳамин рӯзнома оғоз ёфтааст.

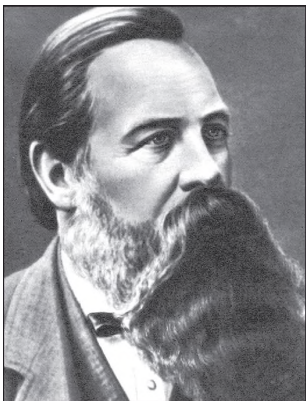
Фридрих Энгелс (1820–1895) дар оилаи фабрикадори шаҳри Бармени музофоти Рейни Олмон таваллуд шудааст. Фридрихи ҷавон истеъдоди фавқулода дошт. Дар овони ҷавонӣ ӯ илмҳои бисёреро азхуд кардааст.

Қашшоқиву гурӯснагӣ ва бенавоии мардум дар қалби Фридрихи ҷавон раҳму шафқати зиёдеро нисбати мардуми захматкаш бедор карда, дар матбуот ҳамчун инқилобгари демократ баромад мекард.

Ф. Энгелс соли 1841 хангоми дар Берлин хидмати ҳарбиро адо кардан ба донишгоҳи он ҷо ҳамчун шунавандаи озод дохил мешавад. Ӯ низ бо гегелчиёни чап алоқа пайдо мекунад.

Карл Маркс

Фридрих Энгелс

Аз охирҳои соли 1842 Фридрих Энгелс муддате дар шаҳри Лондон зиндагӣ мекунад. Дар Англия падараш корхонае дошт, ки ба ӯ мерос монда буд. Энгелс бо чашмони худ дид, ки вазъияти зиндагии коргарони саноатӣ чӣ тавр вазнин аст. Аз ин рӯ, барои аз истисмор озод кардани онҳо камар мебандад.

Иттифоқи коммунистон. К. Маркс ва Ф. Энгелсро бо ҳам ақидахоҷашон наздик карданд. Соли 1842 вохӯрии аввалини онҳо дар идораи «Рӯзномаи Рейн» сурат гирифт. Соли 1844 Энгелс барои боздиди Маркс ба Париж рафт ва аз ҳамон вақт сар карда,

дӯстии якумраи ғоявии онҳо оғоз ёфт.

Дар аввали соли 1847 аз тарафи роҳбарияти ҳамонвақтаи «Иттиҳоди одилон» таклиф карда шуд, ки Маркс ва Энгелс барои ин созмон ойиннома мураттаб созанд, инчунин роҳбарии созмонро ба зимма гиранд. Онҳо ойинномаи «Иттиҳоди одилон»-ро мураттаб сохтанд ва барои аз нав ба низом даровардани ин созмон шурӯъ карданд. Дар Конгресси лондонии соли 1847 созмон қарор дод, ки «Иттиҳоди одилон» ба «Иттиҳоди коммунистон» табдил дода шавад. Дар охирҳои соли 1847 Конгресси дуҷуми «Иттиҳоди коммунистон» баргузор гардид. Коргарон ва сотсиалистоне, ки дар конгресс ширкат доштанд, ба Маркс ва Энгелс супориш доданд, ки барномаи «Иттиҳоди коммунистон»-ро мураттаб созанд. Ин барнома «*Манифести Ҳизби коммунистӣ*» номида шуд.

Манифести Ҳизби коммунистӣ. Мураттибони барномаи «Иттиҳоди коммунистон» К. Маркс ва Ф. Энгелс таъкид карданд, ки асоси ҷамъиятии инсониро тараққиёти иқтисодии вай ташкил медеҳад. Асосгузори марксизм алоқамандии қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолиро дар «Манифести Ҳизби коммунистӣ» кушода, оқибати зиддияти байни онҳоро пешгӯӣ ҳам кардаанд.

Маркс ва Энгелс дар «Манифести Ҳизби коммунистӣ» нишон доданд, ки таърихи инсоният таърихи муборизаи синфҳо мебошад.

Дар «Манифест...» К. Маркс ва Ф. Энгелс пешгӯӣ кардаанд, ки дар оянда пролетариат бар буржуазия ғалаба хоҳад кард.

«Манифести Ҳизби коммунистӣ» бо шиори зерин хотима меёбад: «*Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо, як шавед!*».

Асосгузори марксизм дар ин санади барномавии ҳаракати коммунистӣ принципҳои муҳимтарини назарияи коммунистӣ — муборизаи синфӣ, ногузирии инқилоби сотсиалистӣ, барпо шудани диктатураи пролетариат ва сохтмони ҷомеаи коммунистиро аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардаанд.

Вале раванди таърихӣ дар нимаи дуюми асри XIX ҷараёни ҳаракати коммунистӣ дар ҷаҳон ва таҷрибаи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ дар асри XX дар як қатор давлатҳои ҷаҳон исбот намуданд, ки назарияи коммунистии К. Маркс ва Ф. Энгелс аз бисёр ҷиҳат ифротӣ ва ҳаёلى мебошад. Маълум аст, ки барои дар ҷомеа ҷорӣ намудани адолат як диктатураро бо диктатураи дигар иваз кардан мумкин нест. Чунин шароите муҳайё кардан лозим аст, ки ҳуқуқшиканӣ ва беадолатӣ аз байн бардошта шавад.

Савол ва сунорши:

1. *Томас Мор кист? Ибораҳои «сотсиализми ҳаёلى» ва ё «сотсиалистони ҳаёلى» бо номи ӯ чӣ муносибат доранд?*
2. *Кихоро сотсиалистони ҳаёلى номидаанд?*
3. *Дар бораи Сен-Симон чӣ медонед?*
4. *Кадом ақидаҳои Шарл Фурйе ба шумо маъқул шуданд?*
5. *Дар бораи фаъолияти сотсиалисти ҳаёлии англис Роберт Оуэн нақл кунед.*
6. *Чаро дар солҳои 40-уми асри XIX дар Аврупо назарияи коммунизм ба вуҷуд омад?*
7. *Дар бораи Карл Маркс ва Фридрих Энгелс нақл кунед.*
8. *Дар бораи «Иттиҳоди одилон» ва «Иттиҳоди коммунистон» чиро медонед?*
9. *Дар бораи барномаи «Манифести Ҳизби коммунистӣ» маълумот диҳед.*
10. *Аз мавзӯ ҳулоса бароред.*

§ 14. ТАШКИЛҶБИ ДАВЛАТҶОИ СОҶИБИСТИҚЛОЛ ДАР АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

То ибтидои давраи нав тақрибан тамоми Амазонкаи Ҷанубӣ мустамликаи Испания буд. Бразилия, ки мустамликаи Португалия буд, нисфи ин қитъаро ташкил меод. Ҷазираи Гаити, ки дар баҳри Кариб воқеъ аст (галачазираҳои Вест-Индия), то соли 1804 ба Фаронса тааллуқ дошт.

Инқилоби ғуломон дар Гаити соли 1791. Чазираи Гаитиро Христофор Колумб кашф карда, дар он ҷо аввалин мустамликаи аврупоиҳоро таъсис дода буд. Баъд аз ин чазира ба дасти роҳзано-ни баҳрии фаронсавӣ гузашт, ки онҳо аз ин ҷо ба киштиҳои тичо-ратӣ ҳамла мекарданд. Минбаъд чазираи Гаити ба ихтиёри Фаронса мегузарад.

Қисми зиёди ҳиндуёни маҳаллӣ аз беморӣ мурданд ё қир карда шуданд. Аз ин рӯ, барои истехсолоти найшакар ба Гаити аз Африко ғуломони зиёди сиёхпӯстро меоварданд.

То охири асри XVIII дар Гаитии Фаронса зиёда аз 400 ҳазор ғуломи сиёхпӯст ва даҳҳо ҳазор дураға (насли сафедпӯстону сиёхпӯстон) зин-дагӣ мекарданд. Аз ҳисоби заҳмати онҳо сафедпӯстон бой мешуданд. Дар чазира инчунин бисёр фермерҳои сафедпӯст ва хунармандон сокин буданд.

Дар натиҷаи меҳнати тоқатфарсо ғуломон тез-тез шӯриш ме-бардоштанд. Шӯрише, ки соли 1791 ба амал омад, дар таърих ягона шӯриши муваффақи ғуломон буд, ки ҳокимиятро ба даст оварда, давлати начандон қалон, вале мустақили худро ташкил карданд. Ин муваффақият тавассути ҷидду ҷаҳди якҷояи ғуломон, камбағалон ва сафедпӯстони тобеъ ба даст омад. Роҳбари инқилоби ғуломон дар Гаити Туссен Лувертюр буд.

Туссен Лувертюр. Туссен Лувертюр дар оилаи ғулом таваллуд шудааст. Туссен марди часуру далер буд ва қобилияти баланди роҳ-барӣ карданро дошт. «Шиори мо — ғалаба ё марг, марг ё озодӣ!» — мегуфт ӯ. Туссен Лувертюр ғуломонро озод ва заминҳоро ба онҳо тақсим кард.

Баъди якҷанд сол лашқари Наполеон Бонапарт Гаитиро забт кард. Туссен Лувертюр асир афтод. Ӯро мустамликадорони нави Гаити ба Фаронса фиристоданд. Туссен дар маҳбас вафот кард. Мардуми Гаити аз фурсат истифода бурда, лашқари Фаронсаро, ки ба ҷангҳои Аврупо машғул буд, аз он ҷо пеш карда, Гаитиро аз нав соҳибистиқлол эълон намуд.

Дар чазира Ҷумҳурии Гаити ташкил карда шуд. Заминҳои беҳта-рин оҳиста-оҳиста ба дасти мулкдорон гузашт. Минбаъд қисми шарқии чазира аз Гаити ҷудо шуда, давлати мустақил шуд.

Ҷанги истиқлолҳои дар Мексика. Соли 1810 дар мустамликаҳои испании Америкаи Лотинӣ шӯришҳои оммавӣ сар заданд. Дар на-тиҷаи муборизаи озодихонаи халқҳои Америка бисёр ватандӯстон ба майдон омаданд. Халқи Мексика ҳоло ҳам номҳои қаҳрамонони

Туссен Лувертюр ва сарбозони артиши ӯ

шухратманди озодихоҳи халқи худ, пешвоёни шӯриши дехқонони камбағал Мигел Идалго ва Хосе Морелосро бо эҳтиром ба забон мегиранд ва ёдоварӣ мекунанд.

Рӯҳони дехотӣ Идалго дар байни сокинони маҳаллӣ, махсусан дар байни ҳиндуён, ки забони онҳоро медонист, обрӯи зиёд дошт. Соли 1810 Идалго ҳиндуён ва дурагаҳоро, ки ба табақаи камбағалтарини дехқонон тааллуқ доштанд, даъват кард, ки барои истиқлолият мубориза баранд ва заминҳои аз онҳо гирифтаро ба худ баргардонанд.

Аз ҳиндуён ва дурагаҳои шӯришбардошта як лашкари том ташкил шуд. Шӯриш қисми зиёди мамлакатро фаро гирифт. Идалго ба ғуломдорон фармон дод, ки дар муддати даҳ рӯз тамоми ғуломони худро озод кунанд ва андозеро, ки ҷамоаҳои ҳиндуҳо ба ҳокимони мустамлика медиханд, бекор кунанд. Ҳокимони испанӣ ба Идалго таклиф карданд, ки агар таслим шавад, гуноҳашро мебахшанд. «Бахшиш ба худи ҷинойткорон лозим аст, на ба муҳофизатгарони Ватан!» — гуфт Идалго. Лашкари Испания аскарони ихтиёрии Идалгоро

Мигел Идалго

Хосе Морелос

шикаст дода, соли 1811 худи Идалгоро асир гирифта, ба қатл расониданд.

Муборизаи Идалгоро ҳамсафи наздиктарини ӯ, писари дуредгар *Хосе Морелос* давом дод. Морелос хачирбон ва баъд рӯҳонии камбағали деха буд. Морелос кӯшиш мекард, ки заминҳои ҳиндуёнро ба соҳибонашон баргардонад. Морелос заминҳоро аз заминдорони калон мусодира карда, барҳам додани ғуломдориро тасдиқ ва шиканчаро бекор кард. Вақте ки ба Морелос унвони «аълоҳазрат»-ро таклиф намуданд, ӯ рад кард ва ба худ унвони «хизматгори миллат»-ро раво донист. Ӯ меҳост, ки аҳволи

камбағалонро беҳтар кунад. Морелосро 40 ҳазор нафар ҳинду дастгирӣ мекард. Дар лашкари ӯ якчанд ҳазор нафар зангӣ ҳам буд, вале дастаҳои артиши доимии испаниҳо заминдорони калонро ба тарафи худ ҷалб карда, шӯришгаронро шикаст дода, Морелосро парронданд.

Минбаъд роҳбарии ҳаракати озодихоҳиро заминдорони калон ба даст гирифтанд. Мубориза барои истиқлолият дар Мексика давом мекард. Соли 1821 Мексика давлати мустақил эълон карда шуд. Дар рафти инқилоб ғуломдорӣ барҳам дода шуд, вале деҳқонон аз зулми соҳибону судхӯрон озод нашуданд. Баъди якчанд сол Мексика низ ҷумҳурӣ эълон карда шуд.

Ҷангҳои истиқлолхоҳӣ дар Америкаи Ҷанубӣ. Қаҳрамони машҳури халқҳои Америкаи Ҷанубӣ, ки ба муқобили зулми мустамликавӣ мубориза бурдааст, *Симон Боливар* мебошад.

Симон Боливар дар оилаи заминдор ва тоҷири калони креоли Венесуэла таваллуд ёфтааст. Ӯ маълумоти хуб гирифта, сар то сари Аврупоро саёҳат карда, асарҳои Волтер ва Руссо ро мутолиа намудааст. «Ман то занҷирҳои Испанияро, ки Ватанамро печонида гирифтаанд, пора накунам, ором нахоҳам шуд», — гуфта буд ӯ.

Боливар артиши озодихоҳонаи Венесуэлари ташкил дод ва 21 июни соли 1821 артиши Испанияро торумор ва Венесуэлари соҳибистиқлол эълон кард. Барои ҷангҳои бомуваффақият муқобили лашкари Испания рутбаи генерал ва унвони фахрии «озодкунанда»-ро гирифт.

Ӯ на танҳо ба креолҳои заминдор тақия мекард, балки зангиҳову ҳиндуёнро низ ба мубориза бархезонд. Барҳам задани ғуломдориро

эълон намуда, бо ҳамин як қисми ғуломони зангиро ба тарафи худ чалб кард. Ба кишоварзони ҳинду ваъда дод, ки дар баробари тамои шудани чаи ба онҳо замин хоҳад дод, вале аз сабаби муқобилати соҳибони киштзорҳо ғуломдорӣ дар Венесуэла танҳо дар миёнаҳои асри XIX барҳам дода шуд.

Вақте ки С. Боливар барои ёрӣ ба мардуми пешқадами Аврупо муроҷиат кард, ба ӯ ихтиёриёни зиёде ҳамовозӣ карданд. Онҳо мехостанд ба муборизаи халқҳои Америкаи Лотинӣ ба муқобили мустамликадорони истилогар ёрӣ диҳанд. Ба ёрии Боливар ирландӣҳо, англисҳо, олмонӣҳо, италиянӣҳо, лаҳҳо ва русҳо омаданд.

24 декабри соли 1824 дар шимоли Перу артиши испанӣ торумор карда шуд ва дар ин чо ба шарафи Симон Боливар бо номи Боливия давлати нави соҳибистиклол таъсис дода шуд. Боливар қарор дод, ки аз қўҳҳои барфпўши Анд гузашта, аз испаниҳо вилояти Гренадаи Навро озод кунад. Лашкари ӯ қаҳрамониҳои бемислу

Симон Боливар

Симон Боливар бо артиши худ қўҳҳои Анд ро фатҳ карда, Америкаи Чанубиро аз мустамликадорон озод мекунад.

Сан Мартин

монанд нишон дода ба лашкари испаниҳо ғолиб омад. Гренадаи Пав бо Венесуэла муттаҳид гардида, Боливар президенти Ҷумҳурии Муттаҳидаи Колумбияи Кабир гардид.

Симон Боливар хиндуёнро аз андоз озод карда, лоиҳаи қонун дар бораи мусодира кардани заминҳои заминдоронро тартиб дод, вале ин чорабинии охирон ба муқобилати саҳти давлатмандон дучор омад ва татбиқ нагардид. Боливар орзу дошт, ки тамоми ҷумҳуриҳои озодшудаи Америкаро муттаҳид созад. Ӯ аз ниятҳои ғораггаронаи ИМА дар Америкаи Лотинӣ

огоҳ шуда навишта буд: «Америқоиҳои шимолӣ... барои мо бегонаанд. Барои ҳамин ҳам ман ҳеҷ гоҳ розӣ намешавам, ки онҳо барои ба роҳ мондани корҳои америқоиҳои мо даъват карда шаванд».

Баъди ғалаба бар испаниҳо заминдорони креол ва буржуазияи афзудаистодаи Колумбияи Кабир ба муқобили оммаи халқ мубориза сар карданд. Бо рӯҳониёни католикӣ иттифоқ баста, ба барҳам додани ғуломдорӣ ҳалал расонида, нагузоштанд, ки заминҳои заминдорони бой ба камбағалон тақсим карда шаванд.

Боливар дар давраи вазнинтарин ва ҳалқунандаи инқилоб бо халқ буд ва ба вай содиқона хизмат мекард. Барои ҳамин ӯ ба заминдорон писанд набуд. Сарфи назар аз муваффақиятҳои бадастовардааш, Боливар маҷбур шуд ба истеъфо равад.

Соли 1822 Бразилия аз Португалия ҷудо шуд, вале дар давлати нав соҳти ғуломдорӣ нигоҳ дошта шуд.

Дар бисёр шаҳрҳои Америкаи Лотинӣ ҳайкали ёдгории ӯ гузошта шудааст, ки ин худ аз шухрати Симон Боливар дар Америкаи Лотинӣ дарок медеҳад.

Хотима ёфтани ҷангҳои истиқлолҳои. Лашкари инқилобӣ таҳти фармондеҳии генерал Хосе Сан Мартин Аргентинаро озод кард. Баъди Аргентина ӯ бо лашкараш бо азоби зиёде аз кӯҳҳои Анд гузашта, дар озод кардани Чили ва Перу ёрӣ расонид.

Дар Уругвай мубориза барои озодӣ на танҳо ба муқобили ҳокимони испанӣ, балки ба муқобили заминдорони бразилӣ, ки мехостанд мамлақатро ғасб кунанд, низ бурда мешуд. Дар натиҷа Уругвай истиқлолият ба даст овард.

Тавассути ҷангҳои истиқлолҳои дар Америкаи Лотинӣ зулми мутлақияти испанӣ барҳам хӯрда, якҷанд давлати тозаистиқлоли миллӣ ташкил карда шуд. Аксари ин давлатҳо ҷумҳурӣ эълон карда шуданд. Дар баъзе аз ин давлатҳо ғуломдорӣ барҳам хӯрд. Аз ин далелҳо бармеояд, ки ҷангҳои истиқлолҳои дар Америкаи Лотинӣ ҷангҳои зидди мустамликадорӣ, инқилобӣ, милливу озодихоҳиву буржуазӣ буданд.

Савол ва супориш:

1. Дар қитъаи Америка кадом давлатҳо мустамлика доштанд?
2. Дар ҷазираи Гаити инқилоби озодихоҳонаи ғуломон кай ва зери роҳбарии кӣ натиҷа дод?
3. Инқилоби ғуломони Гаити чӣ натиҷа дод?
4. Туссен Лувертюр аз кадом давлат шикаст хӯрд?
5. Испаниҳо ва португалиҳо мустамликаҳои худро чӣ тавр идора мекарданд?
6. Дар бораи инқилоби буржуазии озодихоҳонаи халқи Мексика бар зидди мустамликадорони испанӣ нақл кунед.
7. Чаро дар Мексика номҳои Мигел Идалго ва Хосе Морелосро азизу муътабар медонанд?
8. Дар бораи қаҳрамониҳои Симон Боливар нақл кунед?
9. Номи Боливар дар Америкаи Ҷанубӣ барои чӣ абадӣ гардонанда шудааст?
10. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 15. АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ БАӢД АЗ ҶАНГИ ИСТИҚЛОЛӢ

Вазъи Мексикаи соҳибистиқлол. Ба даст овардани истиқлол ба таърихи минбаъдаи Мексика таъсири мусбат расонид. Барҳам задани режими мустамликадорӣ ба бекор карда шудани меҳнати маҷбурии ҳиндуён ва андози сарикасӣ мусоидат кард. Заҳмати зангиёни ғулом дар Мексика нисбатан кам истифода мешуд. Баъди ҷанги истиқлолҳои дар ин мамлакат ғуломдорӣ бекор карда шуд. Соли 1824 дар Мексика сохти ҷумҳуриявӣ муқаррар гардид. Табақаи болоии аҳоли — креолҳо, косибон ва хидматчиён, соҳибони хоҷагиҳои хурд бештар дураға буданд. Қисми асосии аҳолии мамлакатро ҳиндуёни кишоварз ташкил мекарданд. Ҷанги истиқлолҳои барои ваҳдати миллии Мексика ва тараққиёти сармоядорӣ мамлакат аҳаммияти ҳалқунанда дошт.

Чанги ИМА бар зидди Мексика (1846–1848). Дар байни 31 президент генерал Санта Анна аз ҳама бештар ҳукмронӣ кардааст. Ӯ соли 1834 президенти мамлакат интихоб шудааст. Дар мубориза бар зидди таҷовузи ИМА Санта Анна худро ҳамчун хоини манфиатҳои миллии мамлакат нишон дод. Фуломдорони ИМА кӯшиш мекарданд, ки вилоятҳои шимолии Мексикаро забт намоянд. Артиши ИМА ба Техас ҳучум карда, дар он ҷо ҷумҳурии сохибистиклорро ташкил кард. Соли 1836 Санта Анна бо 6000 нафар аскар ба муқобили таҷовузкорони амрикоӣ ҳучум кард, вале аз онҳо саҳт шикаст хӯрд. Худи Санта Анна асир афтод ва шармандавор ба ваъданоме, ки қаламрави бузурги Мексикаро ба ИМА месупорад, имзо гузошт.

Ӯ баъди ба Мехико баргаштан маҷбур мешавад, ки мансаби президентиро тарк намояд, вале баъди чанд сол ба ин мансаб аз нав соҳиб мешавад.

Соли 1846 ИМА ба Мексика аз нав ҳамла мекунад. Санта Анна ба ҷойи он ки дифоӣ мамлакатро ташкил намояд, ба хуб мусаллаҳшавии артиш ҳалал мерасонад. 22 март соли 1847 — 72 киштии ИМА Веракрусро бомбаборон ва ишғол карданд. Санта Анна сиёсати таслимкоронаро пеш гирифт. Нерӯҳои ватандӯст аз ҷунин рафтори ӯ ба ғазаб омада, ӯро аз ҳокимият дур карданд. Мардуми одӣ ва аскарон қаҳрамонона меҷангиданд. Халқи Мексика хотираи шаш ҷавони артиллеристро, ки дар наздикии Чапултпека алайҳи душман мубориза бурда, қаҳрамонона ҳалок гардиданд, то ҳол пос медорад.

Чанги ИМА бар зидди Мексика

14 сентябри соли 1847 лашкари ИМА ба Мехико дохил шуд. Аҳолии шаҳр ба муборизаи зидди истилогарон бархостанд. Дар шаҳр ҳаракати партизанӣ вусъат ёфт. Истилогарон бар зидди онҳо то 20 ҳазор нафар аскари худро сафарбар намуданд. Дар натиҷаи ҷангҳои пуршиддаг ба лашкари ИМА муяссар шуд, ки шаҳрро пурра ба даст дарорад. Соли 1848 дар байни ИМА ва Мексика созишномаи сулҳ ба имзо расид, ки мувофиқи он Техас, Калифорния ва Мексикаи Нав ба тобеияти ИМА дохил шуданд. Қаламрави ин се музофоти Мексика аз панҷ се ҳиссаи Мексикаро ташкил мекард. Президенти ояндаи ИМА У. Грант ба ин ҷанг чунин баҳо додааст: «Ин ҷанг яке аз ҷангҳои беадолаттарин буда, дар ягон давра замон миллати зӯр бар зидди миллати камқувват чунин мубориза набурдааст».

Соли 1850 ИМА ва Англия барои назорати якҷояи гарданаи Панама (он ҷое, ки баъд канал кофта шуд) созишнома бастанд. Соли 1853 ИМА Мексикаро маҷбур кард, ки ба ивази пули ночизе як қисми дигари қаламрави худро бидиҳад.

Инқилоби Мексика (1854–1860). Сиёсати хиёнаткоронаи Санта Анна қаҳру ғазаби аҳолии мамлакатро ба вучуд овард. Қарзи хоричӣ ба гардани мардум сол то сол бори гарон мешуд. Пардохти ҳарсолаи фоизи ин қарз аз даромади давлатӣ қариб ду баробар зиёдтар буд. Афзудани андозҳо, кашида гирифтани заминҳои хиндуён ва бад шудани аҳолии кишоварзон — пеонҳо (деҳқонони нимғулом) ошубҳои мардумро ба вучуд меоварданд.

Моҳи март соли 1854 дар ҷанубу ғарбии Мексика шӯриш ба амал омад, ки он баъдан тамоми ғушаю қанори мамлакатро фаро гирифт. Ин шӯриш моҳияти инқилобӣ дошт. Санта Анна аз мамлакат фирор кард ва моҳи ноябри соли 1855 шӯришгарон пойтахтро ишғол намуданд. Дар Мексика инқилоби буржуазӣ ғалаба кард. Конститутсияи соли 1857 Мексикаро ҷумҳурии демократии иборат аз 4 иёлати озод эълон намуд.

Ба муборизаи зидди иртиҷоъпешагон инқилобгар, ватанпарвари машҳури мексикой, писари кишоварзи ҳинду *Бенито Хуарес* роҳбарӣ мекард. Дар гузашта ӯ подабон ва муқовабанд буд. Дар семинарияти динӣ таҳсил карда, баъд адвокат шуда фаъолият кардааст. Дар вазифаи вазирӣ низ кор кардааст. Соли 1858 ӯро халқ Президенти Мексика интихоб кард. Хуарес дар байни мардум обрӯ ва эътибори бузург дошт.

Чили дар солҳои 1818–1870. Ҷумҳурии Чили баъди озод шудан аз истисмори мустамликавии Испания мисли аксарияти давлатҳои

дигари Америкаи Лотинӣ давлати ақибмондаи аграрӣ ба шумор мерафт. Дар мамлакат ҳокимият дар дасти заминдорон буд. Аҳоли аз кишоварзони озод иборат бошад ҳам, бо сабаби қарздор будан ба ғоидаи помешикон қор мекард. Мустамликадорони испанӣ ба муқобили ватандӯстони Чили амалиётҳои ҳарбӣ ташкил намуда, ҳазорон нафарро аз дами тег гузаронида, сарвати мамлакатро ғорат мекарданд.

Ҳукумати Чили маҷбур шуд, ки аз бонқдорони англис ва давлатҳои дигар қарзи ғоизноки асоратовар бигирад. Баъд аз ҷанги истиқлолҳои дар Чили сохти ҷумҳуриявӣ муқаррар гардид. Имтиёзҳо ва унвонҳои дворянӣ бекор карда шуданд, вале заминдорони иртиқӣ ба татбиқи ислоҳоти пешқадам монеъ мешуданд. Конститутсияи соли 1873 воқеан иртиқӣ буд. Он ғайри мазҳаби католиқӣ ғаъолияти ҳамаи динҳои дигарро манъ кард. Ин конститутсия ҳуқуқи меросхӯриро мустаҳкам карда, ба президент ҳуқуқҳои васеъ дод.

Аргентина баъд аз эълони истиқлолият. Соли 1818 дар музофотҳои Муттаҳидаи Ла-Плата сохти ҷумҳуриявӣ барпо карда шуд. Лашкари испаниро аз мамлакат бароварданд. Ҳокимияти заминдорони маҳаллӣ муқаррар гардид. Ҳиндуён ва дурағаҳо дар мақоми пеонҳо (деҳқонони батраки нимғулом) буданд. Соли 1826 Музофотҳои Муттаҳидаи Ла-Плата ба Ҷумҳурии Муттаҳидаи Аргентина табдил дода шуд. Номи ин давлат аз калимаҳои «аргентум» ва «ла-плата», ки маънои нуқраро доранд, пайдо шудааст.

Дар Аргентина байни заминдорони қорводор муборизаи ҳуни қараён дошт. Он дар байни қонибдорони федератсия (ки барои ба шаҳри Буэнос-Айрес додани имтиёзҳо мубориза мебарданд) ва қонибдорони давлати яктаркибаи Аргентина (ки барои музофотҳои дигар низ тичорати озодро тақозо мекарданд) сурат мегирифт. Роҳбари «яктаркибачиён»-и озодандеш (либерал) Ривадавия мамлакатро тарқ кард. Баъди муборизаи мусаллаҳона ҳокимиятро федералгаро ва иртиқӣпешаи гузаро генерал Хуан Мануэл Росас ба даст дароварда, баъд президент интиҳоб мешавад.

Хуан Мануэл Росас (1829–1851) президентиро аз барқарор кардани имтиёзҳои қалисо ва заминдорон, ки ҳукумати Ривадавия бекор карда буд, оғоз намуда, барои забти заминҳои ҳиндуён сафарҳои ғоратгарона ташкил кард. Бо фармони ӯ ҳукуматдорон ҳиндуёнро бераҳмона қир мекарданд ва ё ба заминҳои ғарбӣ пеш мекарданд. Танҳо дар солҳои 1839–1843 бо амри Росас зиёда аз 20 ҳазор нафар

одамро куштанду шиканча доданд. Зиёиёни зиёде аз мамлакат фирор карда, ҷон ба саломат бурданд. Диктатор барои шуҳратманд кардани номи хеш аз тамоми имкониятҳо истифода мебард. Рӯзи таваллуди вай иди миллӣ эълон карда шуд ва моҳи октябр номи Росасро гирифт. Кушторҳо мардумро ба даҳшат меоварданд. Ӯ ба мамлакат омадани муҳочиронро манъ ва назоратро аз болои мактабҳо аввал ба иезуитҳо ва баъд ба ихтиёри пулис супорид. Шумораи мактабҳо ва хонандагон муттасил кам мешуд. Сиккаи пул аз назорати давлат берун монд, ки ин ба беқурбшавии он оварда расонид. Мақсади асосии сиёсати хориҷии Росас забт кардани Ҷумҳурии Уругвай буд.

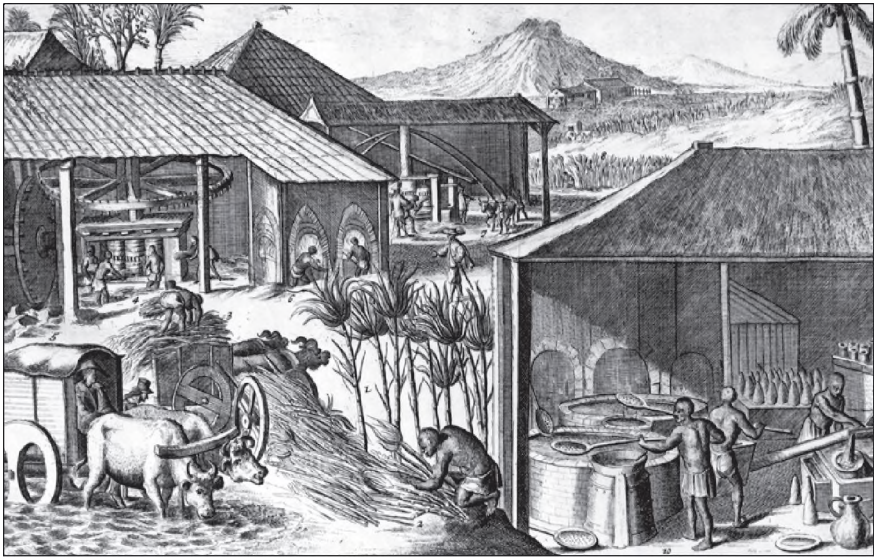
Ҷангҳои Уругвай бо Аргентина. Соли 1811 Уругвай аз тарафи Португалия забт карда шуд ва соли 1828 баъди муборизаи дурудароз ба муқобили Бразилия истиқлол ба даст даровард. Дар Уругвай конституцияи либералии ҷумҳуриявӣ қабул карда шуд. Акнун хавфи асосӣ барои Уругвай таҷовузи Аргентина буд. Соли 1839 лашкари Росас ба Уругвай ҳучум кард. Шаҳри калонтарин ва асосии мамлакат Монтевидео дар муҳосираи душман монд. Дар ҷанги нави озодихоҳии халқи Уругвай инқилобгари ҷавони италияӣ Ҷузеппе Гарибалди ҳам иштирок кард. Баъди муборизаи тӯлонӣ ба Уругвай муяссар гардид, ки истиқлолияти худро ҳимоя кунад. Дар муборизаи озодихоҳона ба Уругвай флоти Фаронса ва Англия ёрӣ расониданд. Сабаби асосии ба Уругвай ёрӣ додани Фаронса ва Англия аз сиёсати ғумрукии Росас норозӣ будани онҳо буд.

Ҳукумати Уругвай барои пешрафти иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакат чораҳои судманд меандешид. Барҳам додани ғуломдорӣ яке аз онҳо буд.

Империяи Бразилия. Бразилия соли 1822 истиқлолият ба даст овард. 7 сентябр рӯзи расман эълон гардидани истиқлолияти Бразилия ҳисобида мешавад. Дар ин рӯз қарор карда шуд, ки Бразилия аз Португалия пурра ҷудо мебошад. Португалия ба истиқлолияти Бразилия монеъ шуда наметавонист, чунки ин вақт дар ҳуди Португалия инқилоб ба амал омада буд.

Баъди истиқлол дар Бразилия монархия боқӣ монд. Императори Бразилия Педруи I — писари шоҳи Португалия эълон шуд.

Киштзорҳои бузург дар ихтиёри заминдорони Бразилия буданд. Дарбориёни португалӣ ба Педруи I содиқу ниҳоят кӯхнапа-раст (консервативӣ) буданд. Аз ин сабаб арзишҳои демократие, ки дар давлатҳои Америкаи Лотинӣ ҷорӣ мегардиданд, ба Бразилия роҳ намеёфтанд. Бинобар ин аҳолии мамлакат аз ин норозӣ буд. Бо

Ҳиндуёни Бразилия аз найшакар қанд истехсол мекунанд

хамин сабаб дар музофоти Пернамбукуи воқеъ дар шимоли мамлакат шӯриш ба амал омад, вале он шикаст хӯрд.

Соли 1824 Конституцияи Бразилия қабул карда шуд, ки мувофиқи он тамоми ҳокимият дар дасти император буд. Ғуломдорӣ ва меросхурӣ нигоҳ дошта шуд. Император ҳуқуқ дошт, ки Маҷлиси миллии аз тарафи Конституция муқаррарнамударо манъ ва ё пароканда кунад.

Мамлакат дар дасти ҳокимияти заминдорон ва тоҷирони ғуломфурӯш буд.

Ҳаракати озодихоҳӣ дар Куба. Ҳангоми ҷанги истиқлолхоҳӣ дар Америкаи Лотинӣ дар қалъаҳои Гавана ва Сантягои Куба гарнизонҳои пурзӯри испанӣ ҷойгир буданд. Флоти Испания ҷазираро дифоъ мекард. Дар Куба мустамликадорон ҳокимияти худро аз ҷанги истиқлолхоҳӣ дифоъ карда тавонистанд. Аксарияти кулли заминдорон ва тоҷирони Кубаро креолҳо ташкил мекарданд. Бедодгарии ҳукуматдорони испанӣ, болоравии ҳаҷми андозҳо ва ба мансабҳои баланд роҳ надодани креолҳо норозигии мардуми Кубаро ба вучуд меовард.

Дар оғози асри XIX ҷонибдорони ислоҳоти либералӣ дар Куба хеле зиёд шуданд. Маорифпарвари машҳур Феликс Варела ва шоири

барӯманд Хосе Мария Эредиа ваҳшонияти мустамликадорони испаниро фош намуда, озодии Кубаро орзу мекарданд.

Чанги озодихоҳӣ дар мустамликаҳои америкоии Испания ба баромадҳои инқилобӣ дар Куба низ такон дод. Ду нафар ҷавони кубагӣ — Франсиско Агуеро ва Мануэл Санчес дар соҳилҳои ҷанубии ҷазира меҳостанд барои истиқлоли Куба мардумро ба шӯриш бархезонанд. Онҳо дар ин кор ба ёрии Симон Боливар умед доштанд, вале ҳукуматдорони мустамлика ин ҷавонони часурро дастгир карда, ба дор овехтанд.

Соли 1821 полковник Хосе-Франсиско Ломус дар Куба ҷамъияти махфии «Офтоб ва шуълаҳои Боливар»-ро созмон дод. Ин созмон дар зери шиори «истиқлол ва ё марг» шӯриш тайёр мекард, вале ҳабскуниҳо ба ин моневъ шуданд. Суиқасдчиён меҳостанд, ки ба истиқлолияти Куба ноил шуда, ғуломдориро дар ватанашон барҳам диҳанд.

Асоси иқтисодии Кубаро киштзорҳои найшакар ва тамоку ташкил меод. Дар онҳо асосан ғуломон кор мекарданд. Соли 1817 ҷазираи Куба тахминан 440 ҳазор нафар сокин дошт, ки беш аз 199 ҳазорашро ғуломони зангӣ ташкил мекарданд. Ғуломонро дар кулбаҳои дарҳояшон оҳанин ва дар таҳхонаҳои ифлосу намнок нигоҳ медоштанд. Заҳмати тоқатфарсо, шиканча ва худкушӣ ба камшавии шумораи ғуломон оварда расонид. Саводнок кардани ғуломон қатъиян манъ буд. Дар ҷазира зангиёни «озод», мулатҳо ва дурагаҳои бехуқуқ низ кам набуданд. Соли 1811 зангӣ Хосе Антонио Апонте созмони махфии инқилобииро ташкил дод, ки мақсади он озод кардани ғуломон буд, вале ӯ ва ҳамсафонаш ба даст афтода, ба дор овехта шуданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи чанги ИМА бар зидди Мексика (солҳои 1846–1848) нақл кунед.
2. Дар бораи хусусиятҳои иқтисодии Чили чӣ гуфта метавонед?
3. Росас Аргентинаро чӣ тавр идора мекард?
4. Уругвай баъд аз истиқлолият ба даст даровардан бар зидди кадом давлатҳо мубориза бурд ва он чӣ натиҷа дод?
5. Дар бораи моҳияти Конститутсияи соли 1824-и Бразилия чӣ гуфта метавонед?
6. Педруи I Бразилияро чӣ тавр идора мекард?
7. Вазъи сиёсии Кубаро баъд аз чанги истиқлолҳои халқҳои Америкаи Лотинӣ шарҳ диҳед.
8. Аз мавзӯи хулоса бароред.

Боби II. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848–1849 ДАР МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО

§ 16. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛИ 1848 ДАР ФАРОНСА

Сабабҳои инқилоби феврал. Дар охири соли 1847 дар Фаронса вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Дар мамлакатҳои тараққикарда, аз он ҷумла дар Фаронса ҳам бӯхрони шадидаи иқтисодӣ ба амал омад, ки он аҳволи бе ин ҳам вазнини оммаи заҳматкашро боз ҳам вазнинтар кард. Музди меҳнати коргарон кам шуд. Ҳазорон нафар коргарон бекор монданд. Ҳукумат барои баргараф кардани бӯхрони иқтисодӣ чораҳои намеандешид. Бинобар ин, коргарон маҷбур шуданд, ки ба мубориза бархезанд. Қисми аз ҳукумат норозии коргарон ва буржуазия маҷлису гирдиҳамоиҳо доир намуда, аз ҳукуматдорон талаб карданд, ки сатҳи молумулкии интиҳоботӣ кам карда шавад.

Шоҳ ва қисме аз буржуазияи калон — соҳибони бонкҳо, роҳҳои оҳан, қонҳои маъдан ва қорхонаҳои дигари калони саноатӣ манфиати ақаллияти аҳолии Фаронсаро ифода мекарданд. Аз рӯйи низоми ҷадиди интиҳоботӣ тақрибан як дарсади одамон дорои ҳуқуқи интиҳоботӣ шуданд. Коргарон, кишоварзон, қосибон, буржуазияи майда ва миёна имконият надоштанд, ки ба парлумон вакилони худро интиҳоб кунанд. Сарфи назар аз ин, иттифоқи буржуазияи майда ва миёна бо коргарон ба амал наомад, чунки буржуазия талабҳои худро бо роҳи осоишта ба даст овардани буд, роҳбарони ҳаракати коргарӣ бошанд — бо роҳи инқилоб.

Эълон карда шудани ҷумҳурӣ. 22 феввали соли 1848 даҳҳо ҳазор сокинони Париж ба кӯчаю майдонҳои шаҳр бароманданд. Дар байни шӯришгарон аксариятро коргарон ва донишҷӯён ташкил мекарданд. Дар бисёр ҷойҳои шаҳр дар байни шӯришгарон ва пулис задухӯрдҳо ба амал омаданд. Шӯришгарон сангарҳо сохта, мағозаҳои силоҳфурӯширо тороч карда, мусаллаҳ мешуданд.

Бегоҳии 23 феврал дар гулгашти Капутсинон лашкари ҳукуматӣ ба шӯришгарони бесилоҳ ҳучум кард. Дар натиҷа садҳо нафар куштаю

захмдор шуданд. Ин хабар дар тамоми шаҳр паҳн шуд. Даъвати «Ба даст силоҳ гиред! Бародарони моро кушта истодаанд!» баланд садо дод. Ҳазорон коргар, хунарманд ва донишҷӯ — қариб ҳамаи заҳматкашони Париж ба по хестанд. Шӯришгарон дар мухорибаҳо ғалаба ба даст меоварданд ва дере нагузашта қисми шаҳрро ба зери назорати худ гирифтанд.

Шӯриши июнӣ. Аз 4 май ба ҷойи Ҳукумати муваққатӣ Маҷлиси муассисон ба кор шурӯъ кард. Ин маҷлис аз рӯзи аввали фаъолиятро барои торумори шӯришгарон пинҳонӣ ба тайёри сар кард. Коргарон аз Маҷлиси муассисон талаб карданд, ки вазорати меҳнат ва рушдро ташкил намояд, вале он қатъиян ба муқобили ташкил кардани чунин вазорат баромад. Маҷлиси муассисон чанд қарори зиддихалқӣ қабул кард, ки он қаҳру ғазаби заҳматкашони Парижро ба вучуд овард. 15 май беш аз 100 ҳазор нафар коргар ба намоиши эътирозӣ баромада, сӯйи қасри Бурбонҳо, ки қароргоҳи Маҷлиси муассисон буд, ҳаракат карданд. Намоишгарон пароканда кардани Маҷлиси муассисонро талаб карданд. Вакилон хавфро ҳис карда, ба ҳар тараф пароканда шуданд. Намоишгарон аз ин рӯҳбаланд шуда, ба сӯйи бинои Ратушаи шаҳр равон шуданд, вале ҳукумат бар зидди онҳо лашкарро истифода кард. Намоишгарон пароканда карда шуданд. Бо ҳамин ҳукумат бар зидди инқилоб ба ҳучуми қатъӣ гузашт.

22 июн парлумон қарор қабул кард, ки «устохонаҳои миллӣ» баста шаванд. Мувофиқи ин қарор ҳамаи шахсони муҷарради аз 18 то 25-сола бояд ба лашкар сафарбар мегардиданд. Боқимондаи онҳоро ба корҳои маҷбурии заминкани равона мекарданд.

Дар натиҷаи баста шудани «устохонаҳои миллӣ» 113 ҳазор коргар бекор монд. Коргарон ин вазъиятро дида, 23 июн шӯриш бардоштанд. Дар Париж қариб 600 барикада сохта шуд. Беш аз 100 ҳазор нафар коргар мусаллаҳ шуда, ба кӯчаҳо баромаданд.

Дар шӯриш коргарони «устохонаҳои миллӣ» аз ҳама фаъолтар буданд. Онҳое, ки дар «устохонаҳои миллӣ» сардори бригада, бахш, даста ва ғайра буданд, роҳбарии шӯришгаронро ба уҳда гирифтанд. Ҳукумати буржуазии Фаронса дар ихтиёри худ лашкари пиёдагарди 80-ҳазорнафара, ҷузъу томҳои савора ва боз зиёда аз 2 ҳазор аскарро афсари ҷусту чолок дошт.

Дар натиҷаи задухӯрдҳои шадид қариб 11 ҳазор шӯришгар кушта, зиёда аз 25 ҳазор нафар ба ҳабс гирифта, 3,5 ҳазор нафари онҳо ба дарға карда шуданд.

Барқарор гардидани мутлақият. 2 декабри соли 1851 набераи Наполеони I шоҳзода Луи Наполеон тавассути табаддулот ба тахти президентии Фаронса нишаст. Барои ҷомаи амал пӯшидани ин нақша Луи Наполеон қиддан тайёри дида буд. Пеш аз табаддулот ӯ дар тамоми гарнизонҳои шаҳр одамони худро ба қор таъйин карда, фармон дод, ки шахсони хавфноку беэътимод ба ҳабс гирифта шаванд.

Хабари табаддулоти давлатиро фаҳмида, қариб 10 ҳазор нафар ҷумхурихоҳ ба кӯчаҳои шаҳр баромаданд. Онҳо сангарҳо сохтанд ва ба муборизаи мусаллаҳона омода шуданд, вале қувваи Луи Наполеон бузург буд. Ӯ тавонист, ки шӯришро ба тезӣ пахш кунад.

Баъд аз як соли президентӣ Луи Наполеон Бонапарт Ҷумҳурии Дуюмро барҳам зада, худро Наполеони III ва императори Фаронса эълон намуд. Фаронса империя эълон карда шуд. Он ба худ номи *Империяи Дуюмро* гирифт.

Наполеони III мардумро фиреб меод. Вақте ки ӯ ба сари қудрат омад, эълон кард, ки «империя сулҳ аст», вале дере нагузашта ӯ ҷангҳои ғоратгаронаю ноодилонро оғоз намуд. Империяи Дуюм бо ҳамроҳии Англия бар зидди Чин ҷанг эълон кард. Инчунин лашкари

Халқ тахти шоҳро вожгун месозад. 24 феввали соли 1848

Фаронса Кохинхин ва Камбоҷа (чануби Хиндучин)-ро ишғол карда, ба мустамликаҳои Фаронса табдил дод.

Аҳаммияти инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса. Инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса аҳаммияти калони таърихӣ дорад. Коргарон ва буржуазияи Фаронса барои расидан ба мақсадҳои худ мубориза бурданд. Ҳар кадоми онҳо роҳи ба мақсад ноил шудан — коргарон бо роҳи зӯрӣ ва буржуазия роҳи осоиштаро дуруст ҳисоб мекарданд.

Савол ва супориш:

1. *Сабабҳои инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронсаро баён кунед.*
2. *Дар бораи рафти инқилоби феврالی соли 1848-и Париж нақл кунед.*
3. *Буржуазияи Фаронса дар инқилоби февралӣ чӣ нақш бозид?*
4. *Барои чӣ «устоҳонаҳои миллӣ»-ро ташиқ карданд?*
5. *Дар бораи рафти шӯриши июни соли 1848 нақл кунед ва аз он хулоса бароред.*
6. *Империяи Дуюм чӣ таърих ташиқ ёфт? Дар бораи ба сари қудрат омадани Наполеони III маълумот диҳед.*
7. *Инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса чӣ аҳаммият дошт?*
8. *Дар бораи инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса ва воқеаҳои ба он алоқаманд фикри худро баён кунед.*

§ 17. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848–1849 ДАР ОЛМОН ВА ИТАЛИЯ

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби буржуазӣ дар Олмон. Дар давлатҳои Олмон сармоядорӣ рӯ ба болоравӣ ниҳод, вале ду омили парокандагии сиёсии Олмон ва мавҷудияти тарғиботи феодалӣ пеши роҳи тараққиёти онро мегирифт.

Дар арафаи инқилоб дар Олмон дахҳо давлати хурду нисбатан бузург вучуд дошта сарҳаду бочхонаҳои мавҷудаи дохилӣ робитаҳои иқтисодию сиёсии онҳоро суст менамуданд. Роҳбарии давлатҳои Олмонро ҳокимони мутлақ — шоҳҳо иҷро мекарданд. Мутлақият бошад, ба рушди саноат ва тичорат халал мерасонид.

Бухрони иқтисодӣ дар Олмон аҳволи оммаи халқро вазнинтар кард ва ба инқилоби буржуазӣ замина фароҳам овард. Барои ба амал омадани инқилоби буржуазӣ дар Пруссия бештар шароит муҳаё гардида буд.

Инқилоб дар Пруссия. Бухрони иқтисодии соли 1847 дар мамлакат сафи бекорон ва гуруснагонро зиёд кард. Хабарӣ эълон карда шудани Ҷумҳурии Фаронса дар моҳи феввали соли 1848 дар Олмон инқилобро тезонид. 27 феврал дар Баден намоишҳои оммавӣ оғоз ёфтанд. Мардум аз ҳукумат талаб мекарданд, ки барои озодии матбуот, ақида ва маҷлиси ҷамъомадҳо шароити ҳуқуқӣ муҳайё карда шавад. Халқ инчунин ташкили додгоҳи қасамӣён, милитсияи халқӣ ва даъвати маҷлиси муассисони умумиолмониро талаб мекард.

Моҳи мартӣ соли 1848. Шӯриш дар Берлин

Герсог Леополд аз шӯриш тарсида, ҳамаи дархостҳои дар талабномаи мардум зикршударо қонеъ гардонид. Ғайр аз ин, ӯ ба дафтари вазирон якҷанд намоёндаи буржуазияи озодандеш (либерал)-ро дохил кард. Дар давлатҳои дигари Олмон низ ғояҳои инқилобӣ ба миёна меомаданд. Шоҳҳо барои Ҳимояи тахту тоҷи худ талабҳои шӯришгаронро қабул мекарданд. Пешвоёни мухолифони ба ҳайати ҳукумат дохил карда, бо ҳамин шӯълаи инқилобро паст кардани мешуданд.

Моҳи март инқилоб дар Пруссия оғоз ёфт. Он музофоти аз ҳама пешқадами ин давлат — Рейнро фаро гирифт. 3 март коргарон ва қосибон ба кӯчаҳои Кёльн баромада, бинои ратушаро ихота карда, талаб намуданд, ки дар мамлакат бе таъхир ислоҳоти демократӣ гузаронида шавад. 7 март инқилоб пойтахти Пруссия — шаҳри Берлинро ҳам фаро гирифт. Аз ҳамон рӯз сар карда, намоишу гирдиҳамоиҳо ягон рӯз ҳам қатъ нагардиданд ва 13 март он ба хунрезӣ оварда расонид.

Шоҳи Пруссия Фридрих Вилгелми IV талабҳои буржуазияи озодихоро қонеъ гардонидани набуд, вале дар натиҷаи тезтунд шудани вазъият ӯ маҷбур шуд, ки 18 март ба фармон дар бораи ҷорӣ кардани конституцияи нав имзо гузорад. Фармони шоҳро шӯришгарон бо хурсандӣ пешвоз гирифтанд.

Буржуазияи Пруссия аввал хост, ки дар мамлакат бо ёрии халқ конституция ҷорӣ кунад, вале баъди 19 март аз мавҷи шӯриш тарсида, бо шоҳ наздик шудан хост. Фридрих Вилгелми IV ва дворянҳои дарбори ӯ низ аз инқилоб тарсида, маҷбур шуданд муваққатан бо буржуазияи озодихо наздик шаванд. Ин тасмим имкон дод, ки шӯриш паҳш карда шавад. 29 март шоҳ бонқдор Кампагаузенро сардори ҳукумати нав таъин кард. Пас аз ин буржуазия аз шоҳ талаб кард, ки ба шаҳр аз нав лашкар дароварда шавад.

Инқилоби буржуазӣ муваққатан ҳам бошад, дар баъзе давлатҳои олмонӣ ғалаба кард. Ин иқдом ҳаракати миллиро барои муттаҳид кардани давлатҳои Олмон ба вучуд овард. Зарурати ҳар чи тезтар муттаҳид кардани Олмонро буржуазия ва оммаи халқ хуб эҳсос мекарданд. Аз ин рӯ, аз ҳокимони мутлақи давлатҳои Олмон талаб мекарданд, ки Маҷлиси Муассисони умумиолмонӣ даъват карда шавад. Аз 31 март то 3 апрели соли 1848 дар шаҳри Франкфурти лаби Майн анҷумане бо номи «Пеш аз парлумон» ба қор шурӯъ кард, ки ба он аз тамоми Олмон ходимони ҷамъиятӣ ҷамъ омада буданд. Дар

Чузеппе Мадзини

анчуман қарор қарданд, ки ба Маҷлиси Муассисони умумиолмонӣ интиҳобот гузаронида шавад.

Моҳи май дар Франкфурти лаби Майн интиҳобот гузаронида шуд. Чаласаи аввалини он 18 майи соли 1848 дар вазъияти ботантана дар Калисои ҷомеи Павели Муқаддас баргузор гардид. Масъалаи аз ҳама муҳимми он ташкил кардани Ҳукумати марказии Олмон буд. Маҷлис дар ҳайати худ Ҳукумати Муваққатиро ташкил қард, вале баъд аз ташкил кардани ҳукумат низ дар Олмон чизе тағйир наёфт.

Ақсулинқилобиён тобистони соли 1848 муқобили инқилоб ба ҳучум гузашта, онро шикаст доданд.

Таҷрибаи инқилоби Олмон нишон дод, ки буржуазия дар мамлакат ҳанӯз аз уҳдаи роҳбарӣ ба инқилоб баромада наметавонад. Он аз коргарон ҷудо амал мекард. Мавҷуд набудани иттиҳоди буржуазия ва оммаи заҳматкашон сабаби асосии шикасти инқилоб гардид.

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби буржуазии Италия. Италия ҳам мисли Олмон аз давлатҳои зиёди пароканда иборат буд. Ба ин нигоҳ нақарда, дар он ҷо солҳои 30 ва 40-уми асри XIX муносибатҳои сармоядорӣ, махсусан, дар Италияи Шимолӣ, босуръат пеш мерафтанд. Саноат тараққӣ мекард. Ақсари заминдорон хоҷагии худро ба таври сармоядорӣ пеш мебурданд. Мардуми вилоятҳои ҷанубӣ асосан ба кишоварзӣ машғул буданд.

Ба пешравии иқтисодиёт асосан ҳукмронии феодалӣ ва мутлақият ҳалал мерасониданд. Заминдорон ва калисо майдонҳои ҳосилхези зиёдеро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд.

Италия аз ҷиҳати иқтисодӣ аз Англия, Фаронса ва Олмон ақиб монда буд, зеро аз панҷ чор ҳиссаи аҳолии мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Музофотҳои нисбатан тараққиқардаи мамлакат (аз он ҷумла, Пемонт дар ҳайати шоҳигарии Сардиния ва Ломбардия) ба империяи Австрия дохил буданд.

Инқилоби буржуазии Италия сабабҳои дохилӣ ва хориҷӣ дошт. Ду давлат — Фаронса ва Австрия барои муттаҳид шудани давлатҳои Италия ҳалал мерасониданд. Мардуми заҳматкаш ва қисми пешқадами буржуазии Италия мамлакатро муттаҳид қардани буданд.

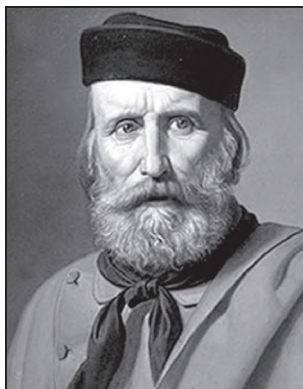
Се сабаби асосии инқилоби Италияро қайд кардан зарур аст: мавҷуд будани ҳоқимияти мутлақ, муносибатҳои феодали ва зарурати муттаҳид сохтани давлатҳои парокандаи феодали. Ин инқилоб бо моҳияти миллию озодихоҳӣ аз инқилоби буржуазии Олмон фарқ мекард.

Оғоз ва рафти инқилоби Италия. Дар рафти муборизаи зиддифеодали ду тамоюли сиёсӣ мушоҳида мешавад: тамоюли инқилобӣ-демократӣ, ки он ба табақаҳои хурд ва миёнаи буржуазия ва зиёиёни буржуазӣ таъяс мекард ва тамоюли либерали, ки ба буржуазияи қалони саноатӣ ва дворянҳои соҳибватан таъяс мекард. Ба тамоюли инқилобӣ — демократӣ яке аз шахсони шинохтаи Италия Чезеппе Мадзини роҳбарӣ мекард. Ӯ ҷамъияти махфии «Италияи ҷавон»-ро ташкил кард. Шиори асосии ин ҷамъият «Иттиҳод ва ҷумҳурӣ» буд. Он маънои муттаҳидшавии милли ва дигаргунсозиҳои демократии Италияро дар назар дошт.

Чезеппе Гарибалди (1807–1882) зодаи Нитса буда, соли 1833 ба шӯриши ташкилкардаи «Италияи ҷавон» роҳбарӣ кард. Барои ин суд ӯро гоибона ба қатл ҳукм кард. Гарибалди ба Америкаи Чанубӣ гурехта, дар ҳаракатҳои миллию озодихоҳии зидди ҳукмронии Испания фаъолона иштирок кард.

Дар Италия солҳои 1847–1848 вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Дар Рим мардум баромадҳо ва корпартоиҳо ташкил карданд. Чунин баромадҳо дар Тоскана ва Пемонт ва махсусан дар Ломбардияю Венетсия ва Шохии ҳар ду Ситилия ва дар шаҳрҳои Мессина Речио ба амал омаданд.

Баромадҳои нахустини инқилобӣ дар Италия 12 январи соли 1848 дар шаҳри Палермои Ҷазираи Ситилия оғоз ёфтанд. Дар охириҳои моҳ аввал аҳолии чануби ҷазира ва баъд шаҳри Неапол ба инқилоб ҳамроҳ шуданд. Халқ шоҳро маҷбур кард, ки ҳукумати либерали ташкил кунад ва барои ҷорӣ намудани конститутсия ҳам ваъда бидиҳад. Ҳаракати инқилобӣ шаҳри Пемонт ва вилояти Римро ҳам фаро гирифт. Дар зери фишори буржуазия ва оммаи халқ ҳукумати либерали ташкил карда шуд. Даре нагузашта Конститутсияи Пемонт эълон карда шуд, ки мувофиқи он парламент

Чезеппе Гарибалди

аз ду палата — Сенат ва Палатаи вакилон иборат буд. Ин конститутсия асосан барои буржуазия хидмат мекард. Дар вилоятҳои дигари Италия ҳам ҳаракатҳои инқилобӣ ба амал омаданд. Дар ин ҷойҳо ҳам ҳукумат маҷбур шуд, ки ба буржуазия ва омма гузаштҳо кунад.

Аз 18 то 22 март дар шаҳри Милан байни инқилобчиён ва лашкари фелдмаршали Австрия — Редетски задухӯрди калон ба амал омад. Халқи Милан австриягӣҳоро аз шаҳр пеш карданд. Ҳокимият дар Ломбардия ба дасти Ҳукумати Муваққатӣ гузашт. 22 март дар Венетсия низ шӯриш сар зад. Шӯришгарон дар ин ҷо ҳам ҳокимиятро ба даст гирифта, Венетсияро ҷумҳурии эълон намуданд.

Дар зери фишори оммаи халқи шӯришбардошта шоҳи Сардиния — Карл Алберт маҷбур шуд, ки робитаашро аз Австрия биканад. Ӯ баъди озод кардани Милан лашкари худро ба тарафи қалъаҳои австриягии Пескера ва Мандун равон кард, вале бо ин қувва аз Италия пеш кардани қўшуни Австрия кори осон набуд. Ҷузеппе Гарибалди хост, ки аз Америка баргашта, ба шӯришгарон ёри расонад, вале Карл Алберт таклифи ӯро рад кард. Баъди чандин муҳориба лашкари Сардиния қобилияти ҷангии худро гум кард. Редетски аз ин истифода бурда, бар зидди қувваҳои Карл Алберт ба ҳучум гузашт.

Мавқеи Папаи Рим ба инқилоб. Вақте ки архиепископ Пийи IX ба тахти попӣ нишаст, аввал барои иҷрои талабҳои буржуазияи либералӣ майл кард. Ӯ сензураро заифтар кард, махбусони сиёсиро авф намуд, аз ҳисоби намояндагони баъзе музофотҳои Шӯрои давлатӣ таъсис дод. Ин ислоҳоти Папаро либералҳои вилояти Рим ва берун аз он бо хушнудӣ пешвоз гирифтанд, вале Карл Алберт аз халқи мусаллаҳ метарсид. Бинобар ин, вай зидди инқилоб буд. Қариб ҳамаи ҳокимони муғлақи Италия дар ҳамин мавқеъ қарор доштанд.

Агар дар аввали инқилоб онҳо ба буржуазияи либералӣ гузашт карда бошанд, акнун аз ҷанги зидди Австрия даст кашида, муборизаро ба муқобили инқилоб оғоз карданд.

Папа Пийи IX ошкоро ба халқ хиёнат кард. Тавассути «Мурочиатнома»-и махсус ӯ эълон кард, ки зидди Австрия ҷанг намекунад. 15 майи соли 1848 Фердинанди II дар Неапол табаддулоти аксулинқилобӣ гузаронида, палатаи вакилонро пароканда кард. Дастаҳои неаполӣ, ки муқобили австриягӣҳо равон карда шуда буданд, бо фармони ӯ аз Ломбардия фавран фаро хонданд.

Шикаст хӯрдани инқилоби буржуазии Италия. 24–25 июли соли 1848 қўшунҳои Австрия ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта, дар назди

Кустосса лашкари Сардинияро торумор ва Карл Албертро маҷбур карданд, ки сулҳ бандад. Мувофиқи ин созишнома Ломбардия аз нав ба Австрия баргардонида шуд. Герсогиҳои сулолаи Габсбургҳоро боз ба Моден ва Парма баргардониданд.

Дар тамоми Италия аксулинкилоб ба ҳуҷуми қатъӣ гузашт, вале халқ бар зидди душманони инқилоб ва муттаҳидшавии Италия ба мубориза бархост. Моҳи ноябр дар Рим шӯриш ба амал омад. Шаби 25 ноябри соли 1848 Папа Пийи IX аз Рим гурехт. Мардум даъват шудани маҷлиси муассисонро талаб кард. Бо таклифи Чузеппе Гарибалди ин маҷлис қарор кард, ки Папа Пийи IX аз вазифааш сабукдӯш ва Рим ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Ин воқеа ҳаракати демократиро дар вилоятҳои Италия, аз он ҷумла дар Тоскана пурзӯр кард. 31 январи соли 1849 герсоги вилоят Леополди II аз Флоренсия фирор кард.

Аз тезутунд шудани воқеаҳо Карл Алберт тарсида, созишномаи сулҳи Кустоссаро аз эътибор соқит кард ва ба муқобили Австрия ҷангро аз нав оғоз намуд, вале дере нагузашта шикаст хӯрд ва ба ғайри писараш аз тоҷу тахт даст кашида, ба хорича гурехт. Шоҳи Сардиния Виктор Имануили II бо Австрия сулҳ баста, дар Пемонт бар зидди ҳаракати инқилобӣ ба мубориза оғоз кард. Даре нагузашта аксулинкилоб дар Ситилияю Тоскана, Риму Венетсия ва музофоту вилоятҳои дигари Италия ғалаба кард. Инқилоби буржуазии Италия бо ҳамин шикаст хӯрд.

Сабабҳои шикаст хӯрдани инқилоби буржуазии Италия.

Сабабҳои шикастхӯрии инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849-и Италия низ ба шикасти инқилоби буржуазии Олмон монанд аст. Буржуазияи миллӣ аз халқ истифода бурда, аз мутлақият барои худ гузаштҳо талаб мекард ва дар бисёр маврид ба мақсад мерасид, вале баъди чанд вақт ҳокимони мутлақ буржуазияро аз музаффариятҳояш маҳрум мекарданд. Буржуазияи Италия дар мубориза собитқадам набуд. Бар замми ин, коргарон ва дастаҳои инқилобии мардуми Италия ҳанӯз камқувват буданд. Дар ин ҷо низ буржуазия мехост ба мақсадҳои худ бо роҳи муборизаи осоишта расад. Ҳокимони мутлақи Италия метарсиданд, ки дар баробари барҳам задани мустамликадорӣ, халқ ҳокимияти онҳоро низ сарнагун месозад. Аз ин сабаб бо Папаи Рим Пийи IX ҳамфикр буда, аз озод карда шудани Италия дида, бо Австрия бастанӣ сулҳ ва дар зери зулми империя монденро афзалтар медонистанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи сабабҳо ва рафти инқилоби буржуазии Олмон нақл кунед.
2. Инқилоби буржуазии Олмон бояд кадом вазифаҳоро иҷро мекард?
3. Чаро инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849-и Олмон шикаст хурд?
4. Бо кадом мақсад солҳои 1848–1849 дар Италия инқилоби буржуазӣ ба амал омад?
5. Чаро инқилоби буржуазии Италия дар аввал ба муваффақият ноил шуда, вале баъд ба нокомӣ дучор гардид?
6. Мавқеи Папаи Рим Пийи IX нисбати инқилоби буржуазии Италия ва нисбати муборизаи милливу озодихонаи зидди империяи Австрия чӣ тавр сурат гирифт?
7. Чаро ҳокимони Италия ва Папаи Рим ба муқобили Австрия ҷанг кардани Италияро намехостанд?
8. Оё инқилоби буржуазии Италия аз инқилоби буржуазии Олмон фарқ дошт?
9. Аз инқилобҳои буржуазии Олмон ва Италияи солҳои 1848–1849 хулоса бароред.

§ 18. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848–1849 ДАР ИМПЕРИЯИ АВСТРИЯ

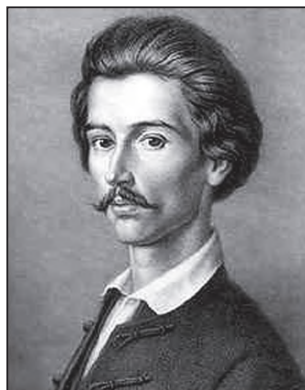
Сабабҳои инқилоб. Австрия империяи сермиллат буд. Ба он чандин қаламрави миллӣ, ба монанди Маҷористон, Чехия, Хорватия, Словакия, Воеводина, Украинаи Закарпат, Трансилвания дохил буданд. Империя 34 миллион нафар аҳоли дошта, 16 миллион нафарро славянҳо, 11 миллион нафарро маҷорҳо, итолиёиҳо, руминҳо, валахҳо ва танҳо 7 миллион нафарро немисҳо ташкил мекарданд. Аҳолии дигари империя орзуи аз зери асорати мустамликавии Австрия озод шуданро доштанд.

Ҳокимият дар Австрия пурра дар дасти сулолаи Габсбургҳо буд. Ба пешравии муносибатҳои сармоядорӣ тартиботи феодали халал мерасонид. Шоҳ муҳофизатгари тартиботи феодали буд. Вай намехост, ки дар империя дигаргуниҳои буржуазиро демократӣ ба амал оянд.

Дар мамлакат ду табақаи нави иҷтимоӣ — буржуазия ва коргарон тавлид ёфт. Пайваста байни онҳо ва тартиботи феодали зиддиятҳо ба амал меомаданд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1847–1848 зиддиятҳои мавҷударо боз ҳам тезутунд кард. Мардум сабаби инро дар сохти мавҷудаи давлатӣ — империя ва мутлақияти Австрия медиданд. Ҳамаи ин боиси инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849-и империяи Австрия шуданд.

Инқилоб дар Вена. 18 март соли 1848 дар пойтахти империя шаҳри Вена шӯриш оғоз ёфт. Аз пагоҳии барвақт мардум бинои Сеймро ихота карда, қорӣ намудани конститутсия ва истеъфои сарвазир Меттернихро талаб кард. Император Фердинанд ба фелдмаршал Виндишгрес

Шандор Петефи

ваколатҳои зиёде дод, то ки шӯриширо пахш кунад. Дар натиҷа намоишгарони зиёде куштаву захмдор шуданд. Ин фочеа мардумро маҷбур кард, ки ба мубориза бархезанд. Шӯришгарон ба силоҳхона ҳучум карда, мусаллаҳ шуданд. Гурӯҳе аз онҳо қасри ҳукуматро забт карданд. Меттерних аз вазифааш истеъфо дода, ба Англия фирор кард.

Аҳолии Вена ба бекор кардани сензура, ташкили горди бюргерию донишҷӯён ноил шуданд. Император ваъда дод, ки барои тайёр кардани лоиҳаи конститутсия дар Вена маҷлиси сеймҳои музофотҳоро бо ҳамроҳии намояндагони буржуазия даъват мекунад. Вай баъди чанд рӯз ҳукуматро аз нав ташкил карда, ба ҳайати он ғайр аз аъёну ашроф намояндагони буржуазияи либералӣ низ дохил шуданд.

Инқилоб дар Маҷористон. Муваффақиятҳои шӯришгарони Вена тарқиши инқилобиро дар дигар қисмҳои империяи Австрия тезонид. Халқи маҷор барои ба даст овардани истиқлолият ва озодӣ ба мубориза бархест.

15 март соли 1848 коргарон, косибон, донишҷӯён ва намояндагони табақаҳои дигари Пешт дар зери роҳбарии демократи инқилобӣ, шоир Шандор Петефи ба кӯчаҳои шаҳр баромаданд. Онҳо матбааро ба даст дароварда, дар он ҷо барномаи сиёсии шӯришгаронро чоп карданд. Дар ин барнома, ки бо номи «Дувоздах талаб» машҳур аст, ташкил кардани ҳукумате, ки дар назди Сейм масъул бошад, барҳам додани баршина ва ғайра инъикос ёфта буд. Дар барнома инчунин «Суруди миллӣ», ки онро Шандор Петефи навишта буд ва ба мисраи «Бархез, маҷор, ватан даъват мекунад» оғоз меёфт, дохил гардид:

Дар доди Ватан, маҷор, бархез,
Бархез, ту хуни душманон рез!
Аз қисмати бандагӣ раҳо шав,
Озод ту тоири ҳаво шав!

Ҳукумат аз шӯришгарон тарсида, маҳбусони сиёсиро озод кард. Сейми Маҷористон (дар шаҳри Братислава фаёолият мекард) аз инқилоб ба ҳарос афтада, барои ба амал баровардани дигаргун-созиҳои буржуазӣ — дар бораи мустақилияти шоҳии Маҷористон, мустақилият дар қорҳои молиявӣ ва ҳарбӣ, дар бораи барҳам додани сохти крепостной, доир ба қорӣ намудани сохти парлумонӣ ва ғайра якҷанд қонун қабул кард. Император Фердинанд инчунин, барои дар Маҷористон ташкил кардани ҳукумати мустақил фармон баровард.

Инқилоб дар Чехия. 11 март соли 1848 дар Прага маҷлиси шаҳрӣ баргузор гардид, ки он аз ҳукумат таъмини озодии шахрвандӣ, барҳам додани уҳдадорҳои феодалӣ, баробарҳуқуқии забонҳои олмонию чехӣ барои Чехия, Хорватия ва Силезия, даъват кардани сейми қонунгузори ягона ва додани ҳуқуқҳои сиёсӣ ба онҳо ва ғайраро талаб намуд. Маркази ҳаракатҳои милливу озодихоҳӣ дар шаҳри Прага буд.

Дар ин ҷо Кумитаи Святослав ташкил карда шуд. Кумита ба номи император талабнома фиристода, муттаҳид кардани Чехия, Хорватия ва Силезияро талаб кард. Нуфузи Кумитаи Святослав дар байни халқ рӯз то рӯз баланд мешуд. Ҳукуматдорони Австрия маҷбур шуданд, ки барои тайёр кардани ислоҳот аъзои ин кумитаро ба ҳайати ҳукумат дохил намоянд.

Шикаст хӯрдани император. Гузаштҳои император танҳо як қисми буржуазияро қонеъ карда тавонист. Лоиҳаи конститутсияи дар матбуот чопшудаи Австрия комилан зидди демократия буд. Мувофиқи он император ҳуқуқи радкунии (ветои) мутлақро дошт. Лоиҳаи конститутсияи болоравии нави ҳаракати инқилобиро ба вучуд овард. Император кӯшиш намуд, ки ба болоравии ҳаракати инқилобӣ монеъ шавад. Аз ин рӯ, барои пароканда кардани Кумитаи марказии горди миллии фармон баровард, вале халқ 15 май дар Вена аз нав ба мубориза бархост. Ҳукумати император аз фишори пурзӯри мардум тарсида, маҷбур шуд, ки фармонро дар бораи пароканда кардани Кумитаи марказии горди миллии бекор кунад. Император Фердинанд эълон кард, ки лоиҳаи конститутсияи империя аз нав баррасӣ мешавад.

Хукумати Австрия чанд маротиба кӯшиш кард, ки ба инкилоб зарба занад, вале он бенатиҷа анҷом ёфтанд. Буржуазия дар Вена кумитаи бехатарӣ ташкил карда, ба ҳифзи инкилоб шурӯъ намуд. Хукумат маҷбур шуд, ки аз Вена қўшунҳояшро барорад.

Шўриш дар Прага. 2 июни соли 1848 бо ташаббуси либералҳои Чехия дар Прага Конгресси славянӣ кушода шуд. Конгресси славяниро ҳукуматдорони Габсбургҳо барои ҳокимияти худ хавфнок шуморида, бо сардории фелдмаршал Виндишгрес ба Прага лашкар дароварданд. Дар Прага ҷойгиркунии лашкарро зўрварӣ ҳисобида, аҳолии шаҳр талаб кард, ки он аз шаҳр бароварда шавад, вале ин талаб рад карда шуд. Дар ҷавоб 12 июн мардум ба намоиши чанд-ҳазорнафараи эътирозӣ баромаданд. Қўшунҳои Австрия коргарон ва донишҷўёни Прагаро тирборон карданд. Деҳқонони гирду атрофи шаҳр ҳам ба ёрии шахриён омаданд. Задухўрдҳои хунин то 17 июн давом карданд, вале қувваҳо баробар набуданд ва ба ҳукумат муяссар шуд, ки шўриши Прагаро ба хун оғушта кунад.

Конгресси славянӣ дар оғози шўриш кори худро қатъ кард. Вай худро аз шўриш дар канор гирифт.

Шўриши Прага аҳаммияти калони таърихӣ дошт. Он нуқтаи баландтарин барои озод шудан аз зери зулми мустамликавии империяи Австрия буд.

Шўриш дар Вена. Император ба муқобили Маҷористон аз Вена лашкар фиристод, вале 6 октябри соли 1848 коргарон ва донишҷўёни мусаллаҳи Вена сари роҳи лашкарро гирифтанд. Шўришгарон вазири ҳарбӣ — Латураро, ки дар бораи ба Маҷористон равон кардани лашкар фармон дода буд, дар фонуси кўчагӣ овехтанд. Дарбориёни император аз ғзаби халқ тарсида, Венаро тарк карданд. Дар ин вақт лашкаркаши австриягӣ Елачич аз лашкари Маҷористон шикаст хўрда, қувваҳои боқимондаи худро ба Вена равон кард. Дар охириҳои моҳи октябр Вена муҳосира карда шуд.

Шўришгарон ба қадри зарурӣ тиру туфанг надоштанд. Ба онҳо бояд маҷориҳо ёрӣ мерасониданд, вале онҳо ба тарафи Вена хеле суст ва бо қувваи ночизе ҳаракат мекарданд.

Фелдмаршал Виндишгрес аз шўришгарон талаб кард, ки таслим шаванд. Баъди ҷавоби рад гирифтган ӯ дар бораи гулулаборонкунии ваҳшиёнаи шаҳри Вена фармон дод.

1 ноябри соли 1848 лашкари ҳукумати маркази Венаро ба даст даровард. Ҳазорон нафар шўришгаронро бо аҳли оилашон парронданд ва ё ба ҳабсхонаҳо партофтанд.

Фердинанди I

Чанги истиқлолхоҳӣ дар Маҷористон.

Торумори шӯриши Вена ба ҳукумати императории Австрия рӯхи тоза бахшид ва онҳоро водор намуд, ки ба муқобили инқилобчиён ба ҳучуми қатъӣ гузаранд, вале пеш аз ин воқеа император Фердинанди I ба ғоидаи ҷияни 18-солааш Франс Иосиф аз тоҷу тахт даст кашид. Қўшунҳои Австрия соли 1849 пойтахти Маҷористон — шаҳри Будапештро ишғол карданд.

4 март дар Вена қабули конститутсияи нав эълон карда шуд. Он музаффариятҳои инқилоби мартиро дар қаламрави империяи Австрия барбод дод. Инчунин, мухторияти Маҷористонро бекор карда, идораи ягонаи мутамаркази империяро ташкил намуд. Маҷористон қисми таркибии мулкҳои Габсбургҳо эълон шуд. Аз Маҷористон Хорватия, Словения, Воеводина ва Трансилвания ҷудо карда шуданд.

Дар Маҷористон ба ҷойи ҳукумати ватанӣ, ки аз уҳдаи мудодифаи кишвар баромада нагавонист, тобистони соли 1848 Ҳукумати Кумитаи мудодифа бо роҳбарии Лайош Кошут ташкил карда шуд. Кошут лашкари миллиро ташкил кард, ки он то баҳори соли 1849 ба 170 ҳазор нафар расид.

Дар ҷангҳои инқилобии истиқлолхоҳӣ лашкари Кошут бар артиши австриягӣҳо ғалаба ба даст овард. 14 апрели соли 1849 Сейми Маҷористон ҷавобан ба Конститутсияи Австрия дар бораи истиқлолияти Маҷористон эълomia қабул кард.

Франс Иосиф

Моҳи апрели соли 1849 император Франс Иосиф аз шоҳи Русия Николаи I ёрии ҷарбӣ пурсид. Моҳи май шоҳи Русия бо императори Австрия дар Варшава вохӯрда, нақшаи ҳучум ба Маҷористонро кашиданд. Моҳи июл лашкари Русия бо сардорӣ княз Паскевич ба Маҷористон ҳаракат кард. Лашкари Маҷористон аз қувваҳои ҷарбии Русия ва Австрия шикаст хӯрда, оқибат дар наздикии Вилагош таслим шуд.

Баъди шикаст хӯрдани лашкар Лайош Кошут ва роҳбарони дигари инқилоб ба Туркия фирор карданд. Паскевич 13 нафар генерали таслимшударо ба австриягиҳо супорид. Ҳукуматдорони Австрия онҳоро ба қатл расониданд.

Натиҷаҳои инқилоби буржуазии империяи Австрия. Инқилоб дар империяи Австрия чун дар давлатҳои Олмон ва Италия инқилоби анҷомёфтаи буржуазӣ-демократӣ буд.

Инқилоби буржуазӣ мутлақияти Австрияро сарнагун накард ва зулми миллиро низ барҳам надовд. Вай барои он мағлуб шуд, ки табақаҳои нави ҷамъиятӣ — буржуазия ва коргарон барои ин кор ҳанӯз таҷриба надоштанд. Буржуазияи либералӣ дар инқилоб собитқадамона иштирок накард. Қувваҳои беруна ба натиҷаҳои инқилоб таъсири манфӣ расониданд.

Инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849-и Австрия натиҷаҳои мусбат ҳам дод. Ба ҳукуматдорони Австрия, пеш аз ҳама, лозим омад, ки конституция ҷорӣ кунанд, ҳарчанде ки он дорои арзишҳои ниҳоят ками демократӣ буд; парламент аз ду палата иборат буда, интихобот сатҳи дороии баланди молумулкӣ дошт; дар бораи маҳдуд кардани баъзе уҳдадорӣҳои феодалӣ қонун бароварда шуд; ҳокимияти судӣ ва пулис барҳам хӯрданд.

Инқилоби солҳои 1848–1849 ҳарчанде ки ба шикаст дучор омад, муборизаи милливу озодихоҳиро дар империяи сермиллати Австрия тезонид.

Савол ва супоришҳо:

1. *Сабабҳои асосии инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849-и империяи Австрия кадомҳоянд?*
2. *Дар бораи инқилоби мартӣ дар Вена чиро медонед?*
3. *Дар Маҷористон инқилоб чӣ тавр оғоз ёфт?*
4. *Дар бораи оғози инқилоб дар Чехия нақл кунед.*
5. *Дар Прага чӣ тавр шӯриш ба амал омад ва он чӣ натиҷа дод?*
6. *Дар бораи оғоз ва рафти шӯриш дар Вена (моҳи октябри соли 1848) нақл кунед.*
7. *Дар бораи ҷанги истиқлолҳои халқи маҷор бар зидди мустамликадорони австриягӣ маълумот диҳед. Он чӣ натиҷа дод?*
8. *Чаро императори Австрия Франс Йосиф бо подшоҳи Русия Николай I вохӯрд?*
9. *Дар шикасти инқилоби империяи Австрия Русия чӣ саҳм дорад?*
10. *Доир ба мавзӯи хулосаи худро баён кунед.*

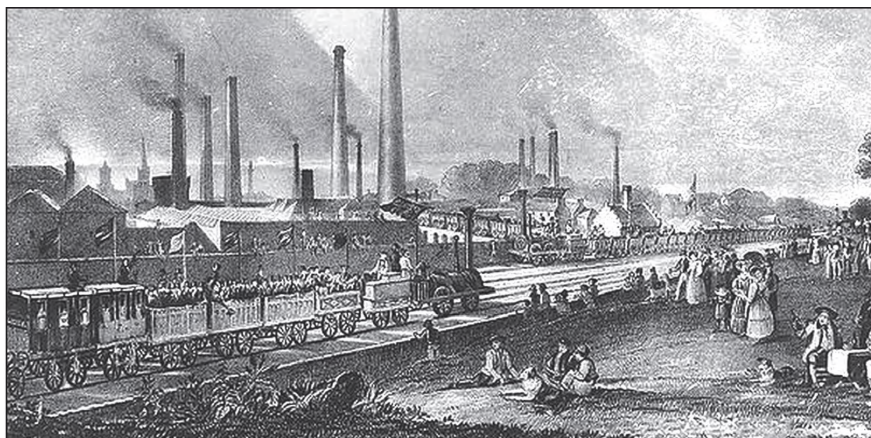
Боби III. МАДАНИЯТИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ

§ 19. ТАМАДДУНИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР АСРИ XVIII — НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Тараққиёти техника. Дар асри XVIII ва нимаи асри XIX дар Аврупо ва Америкаи Шимоли техника қадами бузург ба пеш гузошт. Охири асри XVIII дар Англия аллакай мошинҳои механикии бофандагӣ ва бӯғӣ васеъ истифода мешуданд. Дар як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА аз ибтидои асри XIX сар карда табaddулоти саноатӣ оғоз ёфт. Истеҳсолоти тавассути он пайваста аз мануфактура ба фабрика ва заводҳо мегузашт.

Мухандиси фаронсавӣ Жаккард дастгоҳи бофандагӣ сохт, ки тавассути он аз ресмонҳои ҳарранга ва газворҳои рангоранг баровардан мумкин буд.

Коркарди филизот (металлҳо) низ такмил ёфт. Дар нимаи дуюми асри XVIII дар Англия тавассути кокс ва ангишт дар печҳои домнагӣ чӯйни моеъ мегудохтанд. Дар он ҷо барои ҳаво пуф кардан насосҳои пуриқтидорро ба кор мебарданд.

Фабрикаҳо ва заводҳои Англия дар асри XIX

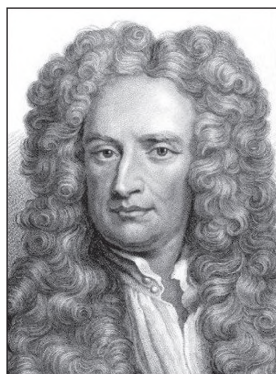
Муҳандиси фаронсавӣ Мартен кӯраи маъдангудозие сохт, ки он нисбат ба конверторҳои бессемерӣ пӯлоди хушсифаттар меод.

Тайёр кардани қисмҳои мошинҳо — винтҳо, гайкаҳои печдор, маводу дигари техникӣ оғоз шуд. Дастгоҳҳои винтбурӣ ҳам ихтироъ карда шуданд.

Дар соҳаи кишоварзӣ низ истифода аз техника назаррас буд, вале нисбат ба саноат — камтар. Мошинҳои ғалладаравӣ, алафдаравӣ ва ғаллакӯбии бугӣ ихтироъ карда шуданд.

Пешрафти илм. Риёзиёт. Пешрафти техника инкишофи илмҳои дақиқро тақозо мекард. Замина барои инкишофи риёзиёт мавҷуд буд. Дар асрҳои XVII ва XVIII олими англис И. Нютон ва олими немис Г. Лейбнитс ба риёзиёти муосир асос гузоштанд. Нютон қонунҳои ҳаракати механикӣ ва рӯшноиро кашф карда, барои ҳалли бисёр масъалаҳои илм ва техника роҳ кушод. Ӯ қонуни қозибан умумичаҳониро низ кашф кард.

Дар илми риёзиёт низ дастовардҳо хеле зиёд буданд, махсусан дар соҳаи геометрия. Геометрияи евклидӣ ё худ геометрияи элементарӣ назарияи геометрӣ буда, ба низомии

Исаак Нютон

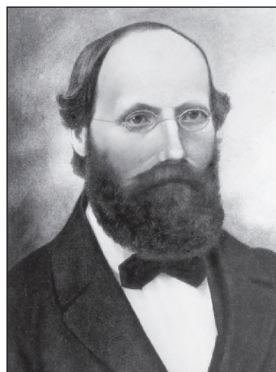
Г. Лейбнитс

М. В. Ломоносов

Н. И. Лобачевский

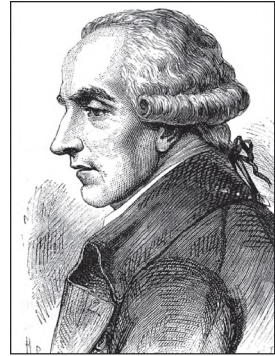
Б. Риман

Чеймс Чоул

Юлиус Роберт Майер

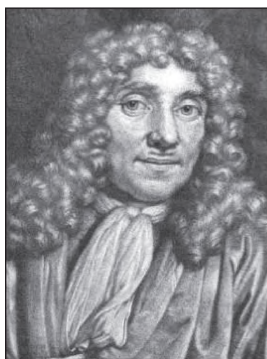
Пйер Симон Лаплас

аксиомаҳо асос ёфта, бори нахуст дар «Ибтидо»-и Евклид (асри III то милод) инъикос гардидааст. Вале баъди муддати дурударози таърихӣ — дар асри XIX геометрияи ғайриевклидӣ дар фаҳмиши маънии то маш ҳар кадом низоми геометриеро меноманд, ки аз геометрияи Евклид фарқ дошта бошад. Вале он дар маънии маҳдудтари мафҳуми «геометрияи ғайриевклидӣ» истифода бурда мешавад ва он танҳо нисбати ду низоми геометрӣ дахл дорад: геометрияи Н. И. Лобачевский (профессори Донишгоҳи Қазон аз Россия) ва геометрияи фазоӣ ва ё ба он монанди геометрияи Б. Риман (риёзишинос аз Ганновери Олмон).

Ситорашиносӣ, физика, кимиё, тиб. Тараққиёти илми риёзиёт ба пешравии илмҳои дигар ёрӣ расонид. Телескоп такмил дода шуд. Баъди такмили он ҳазорон ситораи пештар номаълум кашф карда шуданд. Ситорашиносон тамоюлҳои ҳаракати сайёраи Уранро дуруст муайян карда, аз рӯи он соли 1846 мавҷудияти яке аз сайёраҳои системаи офтобӣ — Нептунро исбот карданд.

Ҳанӯз дар солҳои 50-уми асри XVIII файласуфи олмонӣ И. Кант дар бораи аз туманнокӣ ҷанг пайдо шудани сайёраҳои системаи офтобӣ фикр баён карда буд. Риёзидони фаронсаӣ П. Лаплас дар охири асри XVIII ақидаи дигарро дар ин бора пешниҳод кард, ки Офтоб ва сайёраҳо аз анбӯҳи газҳои даврзанандаи тафсон пайдо шудаанд. Олимон сохти планетарии атомро низ кашф карданд.

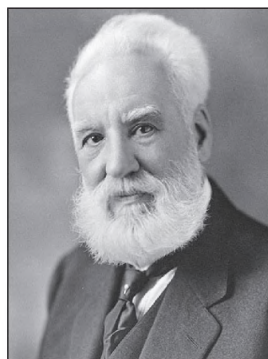
Физикҳои англис Ч. Чоул ва олмонӣ Р. Майер соли 1842 бо роҳи таҷриба эквиваленти механикӣ гармиро ҳисоб карданд. Онҳо исбот намуданд, ки миқдори гармӣ нест намешавад. Он ба энергияи механикӣ табдил меёбад.

Антони ван Левенгук

Эдвард Ченнер

Александр Белл

Табаддулоти саноатӣ талаб мекард, ки хусусиятҳои кимиёвии моддаҳо омӯхта шаванд. Усулҳои тайёр кардани рангҳо, воситаҳои рангубори матоъҳо ва ғайра ёфта шуданд. Дар ин давра олимон дар самтҳои гуногуни илми кимиё ба муваффақиятҳои қалон ноил гардиданд.

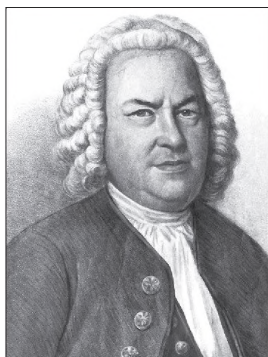
Илми тиб ҳам тараққӣ мекард. Олими ҳолландӣ А. Левенгук ҳанӯз дар асри XVII микроскопро ихтироъ кард, ки он заррачаҳоро чандин маротиба қалон нишон меод. Баъдтар микроскопи А. Левенгук такмил дода шуд.

Олими англис Э. Ченнер дар асри XVIII иммунитетӣ муқовимати баданро ба заррачаҳои бемории нағзак исбот кард. Ин кашфиёт имкон дод, ки пеши роҳи бемориҳои зиёде гирифта шавад.

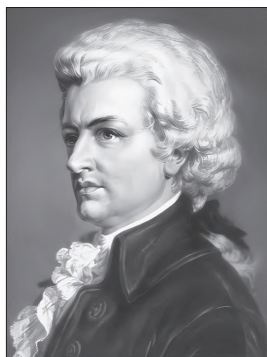
Нақлиёт ва алоқа. Дар асри XVIII ва то солҳои 50-уми асри XIX дар Аврупо ва Америкаи Шимолӣ нақлиёт ва алоқа ҳам бо суръати тез тараққӣ карданд. Дар соли 1870 дарозии роҳҳои оҳан дар ҷаҳон ба 200 ҳазор км расид.

Аз чоряки якуми асри XIX сар карда, киштиҳои ҷарҳдор дар уқёнусҳо ба Ҳиндустону Америка рафтуомадро оғоз карданд. Баъд ҷарҳҳо бо винтҳои обӣ иваз карда шуданд. Ин кор истифодаи қори киштиҳоро беҳтар намуд. Дар солҳои 50–60-уми асри XIX флоти бодбондор қариб пурра бо флоти буғӣ иваз карда шуд.

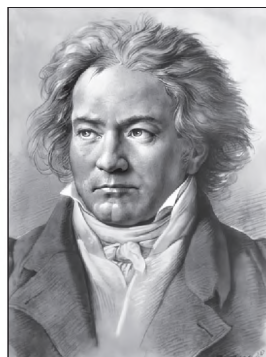
Аз тарафи бародарони фаронсавӣ Монголфҳо ихтироъ карда шудани қураи ҳавоӣ имконият фароҳам овард, ки аэростатҳо сохта шаванд. Дар Фаронса ҳангоми инқилоби буржуазии охири асри XVIII аэростатҳо бо мақсади ҳарбӣ истифода мешуданд. Барои аз ҳаво ба замин фурумадан парашют ҳам ихтироъ карда шуд, ки ин парвозро дар аэростатҳо беҳавф гардонид.

Иоҳан Себастьян Бах

Волфганг А. Мотсарт

Людвиг ван Бетховен

Дар миёнаҳои асри XIX ба ҷойи телеграфи оптикӣ (тавассути оташ сигнал дода мешуд) А. Белл телеграфи симӣ ихтироъ кард. Баъди ин алифбои Морзе ва дастгоҳи ҳарфчопкунӣ ҳам ихтироъ карда шуданд. Чунин ихтироот дар алоқа инқилоб ба вуҷуд овард.

Санъат. Бастакорон. Мусиқӣ яке аз санъатҳои қадимтарин буда, ба инсон хурсандӣ ва илҳом мебахшад. Одамон тавассути мусиқӣ хурсандӣ ва андуҳи худро ифода мекарданд. Дар замонавӣ, ки ҳанӯз нота вуҷуд надошт, мусиқичиён онро аз насл ба насл мерос мегузоштанд. Пайдо шудани нота кори мусиқичиёну оҳангсозонро хеле осон кард. Минбаъд мусиқиро барои наслҳои оянда дар қоғаз сабт менамуданд. Мусиқичиён оҳангҳои аз тарафи бастакорон офаридашударо аз рӯи нота иҷро мекарданд.

Дар асрҳои XVIII–XIX дар Аврупо як қатор оҳангсозони барҷаста эҷод мекарданд. Онҳо ба оламиён аз худ мероси пурқимати мусиқӣ боқӣ гузоштаанд. Дар байни онҳо *Иоҳан Себастьян Бах* (1685–1750) аз Тюрингияи Олмон, *Волфганг Амадей Мотсарт* австриягӣ, *Людвиг ван Бетховен* олмонӣ ва *Фридрих Шопени* лаҳистонӣ машҳур буданд. Дар байни онҳо Мотсарт ва Бетховен мақоми хосса доранд.

Волфганг Амадей Мотсарт (1756–1791) дар 4-солагиаш бо клавиесин* оҳанг менавохт. Дар 6-солагиаш концерт нишон дода, дар 11-солагиаш операи аввалини худро навиштааст. Дар 14-солагӣ узви Академияи мусиқии Болонйеи Италия интиҳоб шуд. Мотсарт соли 1791 дар синни 35-солагӣ вафот кардааст. Бо вуҷуди ҷавон будан, ӯ асарҳои зиёди баландғоя эҷод кардааст. Операҳои ӯ «Дон Жуан»,

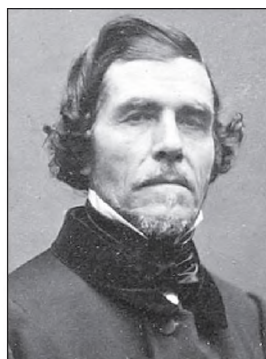
* Клавиесин — асбоби мусиқии клавишдор, як намуди фортепиано.

Франсиско Гойя

Жак Луи Давид

Эжен Делакруа

«Зангирии Фигаро» ва ғайра ханӯз ҳам дар қатори беҳтарин асарҳои классикии ҷаҳонӣ буда, барномаҳои бисёр театрҳои мамлакатҳои ҷаҳонро оро медиҳанд.

Людвиг ван Бетховен (1770–1827) асарҳои мусиқии зиёде навиштааст. Онҳо аз демократ ва ҷумхуриҳоҳ буданаш гувоҳӣ медиҳанд. Вай дар асарҳоиаш гоҳҳои инқилоби буржуазии Ҳолланд ва Фаронсаро бо эҳсосоти баланди инсонӣ ва равоӣ инъикос намудааст. Ҳангоми инқилоби буржуазии Фаронса Бетховен ҷавони 16-сола буд. Вақте ки хабари инқилобро шунид, ӯ суруди «Кӣ одами озод»-ро навишт.

Рассомӣ. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX санъати рассомӣ дар Аврупо қадами бузург ба пеш гузоштааст. Рассомон Франсиско Гойя (Испания), Ж. Л. Давид, Эжен Делакруа, Домье, Курбье (Фаронса) ва дигарон аз машхуртарин намояндагони ҳунари рассомии ин давра мебошанд.

Расмҳои Ж. Л. Давид «Савганди Горатсийҳо» ва «Марги Марат» дар вучуди кас ҳаяҷонро ба вучуд меоваранд.

Эҷодиёти Милле ва Курбье бештар ба ҳаёти дехот бахшида шудааст. Асарҳои Ч. Констебл «Шом» ва «Намуди Хайгет», И. Энгр «Расми хонум Ривер», Л. Б. Коро «Субҳи Венетсия», О. Домье «Ҷомашӯйзан» аз ҷиҳати интиҳоби мавзӯ, тарзи тасвир, истифодаи бамавриди рангҳои гуногун ва ҳақиқатнигӯӣ касро мафтун мекунад.

Меъморӣ. Дар асри XVIII биноҳо бо усули меъмории класситсизм ва барокко сохта мешуданд. Бо ин усул бештар биноҳои идораҳои давлатию ҷамъиятӣ ва динӣ сохта шудаанд.

Ҳарчанд биноҳоро мувофиқи талаби замон месохтанд, вале дар онҳо тарзи биносозии қадимаи Рум бештар эҳсос мешуд. Масалан,

Ж. Л. Давид. «Марги Марат»

Опера, Версал, соли 1889

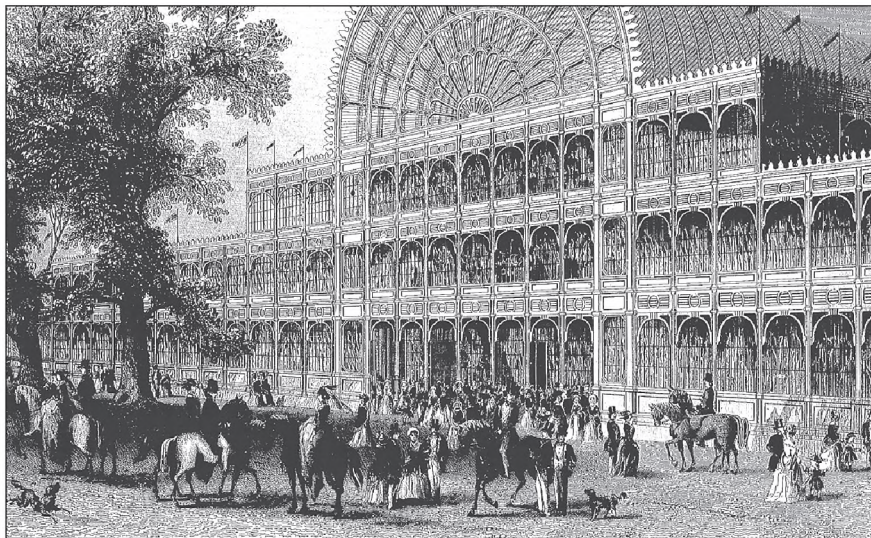
қасрҳои Версал шакли биноҳои қадимаи Римро, ки сутунҳои бохашамат доштанд, ба хотир меоваранд. Ин услуби биносозӣ дар Фаронса ва баъзе мамлакатҳои дигар умри зиёд дид.

Дар Ҳолланд, Олмон, Лаҳистон ва як қатор мамлакатҳои дигари Аврупо ва Америкаи Шимолӣ тарзи дигари соختани қасрҳо ва калисоҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Чунин биноҳоро ниҳоят пушукӯҳ, гумбаздор ва бо нақшу нигори зебо сохта, зебу зинат меоданд. Вале дар ин мамлакатҳо ва мамлакатҳои дигари Аврупо ва Америкаи Шимолӣ усули меъмории бароккоӣ бештар маъмул гардид.

Дар меъмории миёнаҳои асри XIX дар Фаронса усули империяи Дуом ва дар Англия усули викториявӣ (аз номи малика Виктория) мушоҳида карда мешуд. Моҳияти он дур шудан аз класситизм ва омехташавии усулҳои гуногуни давраҳои гузашта, яъне нақшу нигоҳи зиёди дуруст ва хатҳои рости шикастаи меъморӣ мебошад.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи тараққиёти техника дар Аврупо ва Америкаи Шимолии асри XVIII ва нимаи асри XIX маълумот диҳед.
2. Кадом навъи техника дар саноат ва кадом навъи техника дар нақлиёт қорӣ карда шуд?
3. Дар бораи вазъи илм чиҳо гуфта метавонед?
4. Дар илмҳои ситорашиносӣ, физика ва кимиё кадом кашфиёт ва ихтироғҳои муҳим ба даст оварда шуданд.
5. Дар алоқа ва нақлиёт кадом кашфиёт дастраси мардум гардиданд?
6. Дар бораи намоёндагони адабиёти асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед?
7. Оё асарҳои мусиқии Мотсарт, Бетховен, Шопен ва дигаронро шундаед? Онҳо дар асарҳои худ чиро инъикос кардаанд?
8. Асарҳои кадом рассомони асрҳои XVIII–XIX ба шумо маъқул аст?
9. Меъморӣ ин давра бо кадом усул пеш мерафт?
10. Фикри худро доир ба мавзӯ баён намоед.

Намоишгоҳи умумиҷаҳонии саноатӣ дар Лондон. Соли 1851

Фасли II. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР АСРИ XVI — НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Боби IV. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§ 20. ЧИН

Чин дар арафаи истилои манчурҳо. Солҳои 30-юм ва 40-уми асри XVII Чин вазъияти бухронро аз сар мегузаронид. Иқтисодиёт дар ҳолати таназзул қарор дошт. Дар мамлакат гуруснагӣ ҳукмронӣ мекард. Ҳаҷми андозро зиёд карданд. Бинобар ин, соли 1628 дар Чин шӯриши калони аҳли меҳнат оғоз ёфт, ки он то соли 1644 давом кард. Ба ин шӯриш дар музофоти Хубэй-Шанси Ли Тзичэн ва дар музофоти Сичуан — Чжан Сянчун роҳбарӣ мекарданд. Ба шӯришгарон муяс-сар гардид, ки на танҳо музофотҳои номбурда, балки қариб тамоми мамлакатро ишғол намоянд. Онҳо баҳори соли 1644 бе монеа шаҳри Пекинро ишғол карданд. Ҳамин тариқ, дар Чин ба сари қудрат сулолаи нав омад, ки сардораш Ли Тзичэн буд.

Баъди ишғоли шаҳри Пекин шӯришгарон барои чорӣ намудани тартибот ва ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии Чин чораҳои таъҷили андешиданд, вале Ли Тзичэн бе ситонидани андозе, ки қаблан бекор карда буд, наметавонист лашкар ва дастгоҳи давлатиро бо маблағи зарурӣ таъмин кунад. Аз ин рӯ, андози вазнини қаблӣ аз нав чорӣ карда мешавад.

Қабилаҳои манчурӣ дар охири асри XVI ва ибтидои асри XVII зери роҳбарии Нурхатси давлати худро ташкил мекунанд. Дар замони ҳукмронии писари Нурхатси хон Абахай ин давлат Тсин (тоза) эълон гардида, Абахай шоҳи нахустини он мешавад.

Тсин аз ҷиҳати сохтори давлатӣ ва ҳарбӣ ниҳоят пурзӯр буд. Сохти давлатии ин мамлакат ба сохти давлатии сулолаи Мини Чин шабоҳат дошт. Он, пеш аз ҳама, ба артиши пурқувват таъя мекард.

Артиши Тсин 8 парчам (қўшун) дошт. Бинобар ин онро «ҳашт-парчама» меномиданд. Дар арафаи ҳучум ба Чин манчурҳо артиши 200-ҳазорнафара доштанд.

Чинро истило кардани манчурҳо. Баҳори соли 1644 лашкари муттаҳидаи манчурҳо ва У. Сангуй ба забти Чин оғоз карданд. Муҳорибаи калони лашкари муттаҳидаи манчурҳо ва У. Сангуй дар гузаргоҳи Садди Бузурги Чин — Шанхайгуан ба амал омад. Лашкари савораи манчурҳо нисбат ба артиши Ли Тзичэн аз ҳар ҷиҳат афзалият дошт. Аз ин рӯ, артиши Чин маҷбур шуд, ки ақибнишинӣ карда, ҳатто шаҳри Пекинро ҳам ба душман супорад. Манчурҳо Пекинро ба даст дароварда, яке аз писарони хон Абахайро ҳокими Чин эълон карданд. Бо ҳамин, аз соли 1644 сар карда, сулолаи манчурии Тсин Чинро дар тӯли 267 сол (1644–1911) идора кард.

Дастаҳои Ли Тзичен ақибнишинӣ карда, паси ҳам шикаст меҳӯрданд. Баҳори соли 1645 нерӯҳои асосии шӯришгарон дар шимолу ғарбии Чин шикаст хӯрданд. Дера нагузашта пешвои онҳо Ли Тзичен ҳалок гардид. Қисми шӯришгарон дар зери роҳбарии Чжан Сянчжун дар ноҳияҳои марказии Чин хост бар зидди манчурҳо муқобилат

Манзараи даромадгоҳи яке аз шаҳрҳои Чин

нишон диҳад, вале ин натиҷаи мусбат надод. Зимистони соли 1647 Чжан Сянчжун шикаст хӯрда, аз тарафи манчурҳо қатл карда мешавад. Баъди ҳалок гардидани роҳбарони дастаҳои калонгарини шӯришгарон кори онҳоро ватандӯстони дигари Чин-Ши Кэф, Ли Динго ва Чжен Чэнгун давом доданд, ки онҳо ҳам ба шикаст дучор шуданд. Ши Кэф ва Ли Динго қаҳрамонона ҳалок гардиданд. Чжэн Чэнгун бошад, баъди шикаст хӯрдан бо лашқари боқимондаи худ ба қазираи Тайван фирор карда, давлати худро ташкил мекунад.

Баъд аз он ки У. Сангуй ба мақсади худ нарасид, маҷбур шуд, ки дар ноҳияҳои ҷанубии Чин бар зидди манчурҳо ба мубориза оғоз кунад. Муборизаи ӯ дар ин минтақа то соли 1691 идома ёфт ва ӯ дар ин роҳ ба мақсаде ноил нашуда, ба ҳалокат мерасад. Баъди ин Тайван низ аз тарафи манчурҳо забт карда шуд.

Сиёсати хориҷии Чин. Баъди ишғоли Чин Ҳукумати манчурӣ ба забти давлатҳои ҳамсоя шурӯъ карда, дере нагузашта, он Корея ва Муғулистони Шарқиро ба даст даровард. Баъди ишғоли Тайван ҳукумати Тсин ба ишғоли заминҳои ғарбӣ шурӯъ намуд. Дар он чо аз қадимулайём кӯчманчиён зиндагонӣ мекарданд. Соли 1691 Халха, ки он дар шимоли Муғулистон воқеъ гардида буд, ба ҳайати давлати Тсин ҳамроҳ карда мешавад. Соли 1757 лашқари Тсин Кошғарро ишғол намуда, онро ба ҳайати Чин ҳамроҳ мекунад.

Забткорихои Чин дар самти ҷанубу ғарбӣ босуръат идома меёбад. Соли 1720 артиши Чин аввал қисми шарқии Тибетро забт кард. Манчурҳо дар пойтахти Тибет — шаҳри Лхас гарнизони 1500-нафараи худро ҷойгир карданд. Соли 1750 бо ширкати ин гарнизон дар суиқасд ҳокими Тибет қушта шуд. Дар охириҳои асри XVIII Тибет аз тарафи Чин пурра ишғол карда шуд.

Забткорихои Чин дар самти ҷануб — Ҳинду Чин нисбатан бомуваффақият буданд. Соли 1768 он ба муқобили Бирма лашқари 40-ҳазорнафараи худро равон кард, лекин ин лашқар саҳт шикаст хӯрд. Ҳамон сол ба Бирма лашқари 60-ҳазорнафараи Чин бори дуюм ҳучум кард, вале ин ҳучум низ бо нокомӣ анҷом ёфт. Барои начоти тоҷу тахт ва мамлакатро аз ғорат эмин нигоҳ доштан ҳокимони Бирма бо Чин созишнома мебанданд. Мувофиқи ин созишнома харчанд нуфузи Чин дар Бирма эътироф гардида бошад ҳам, он дар ин чо лашқар ва маъмурияти идории худро надошт.

Дар охириҳои асри XVIII Чин хост, ки Ветнамро ба худ тобеъ кунад. Бо ин мақсад ӯ ба ин чо лашқар фиристод. Лашқари чиниҳо пойтахти Ветнамро ишғол карданд, вале аз шӯришгарони Ветнам саҳт шикаст

хӯрданд. Сарфи назар аз ин, баъди муборизаи тӯлонӣ Ветнам мачбур мешавад, ки нуфузу манфиатҳои Тсинро эътироф намояд, вале он чун нуфузи Тсин дар Бирма моҳияти зоҳирӣ дошт. Ин нуфуз бо фиристодани тухфаҳои ҳарсола маҳдуд мешуд.

Барои дар самти шимол васеъ кардани қаламрави Чин Русия ҳалал мерасонид. Дар байни ин ду давлат мубориза қариб 150 сол давом кард. Ин мубориза ба он оварда расонид, ки соли 1727 созишномаи Кяхта баста шуд. Ин созишнома сарҳадҳои Чин ва Русияро дар Шарқи Дур муайян кард.

Робитаҳои давлатҳои Ғарб бо Чин. Бо Чин аввалин шуда португалиҳо дар асри XVI робита барқарор намуданд. Онҳо соли 1587 аз ҳукуматдорони Чин барои сохтани анбору корвонсаройҳо дар қазираҳои Сяншони ҷануби Чин иҷозат гирифтанд. Хамин тариқ, дар ин қазира бо номи Макао (Асмэн) мустамликаи португалиҳо пайдо мешавад. Макао дере нагузашта ба маркази калонтарини тичоратӣ (бо Ғарб) табдил меёбад.

Аз нимаи дуюми асри XVII дар натиҷаи ба ин ҷо сар даровардани ҳолландиҳо ва англисҳо Макао мақоми худро аз даст медиҳад. Аз оғози асри XVII ширкати Ост-Индияи ҳолландӣ бо Чин робита пайдо мекунад. Дар нимаи аввали асри XVIII ин ширкат дар Тайван ҷойгир мешавад. Даре нагузашта, дар тичорат бо Чин Англия мавқеи Португалияро танг мекунад. Дар охири асри XVII англисҳо дар наздикии Гуанҷжоу аввалин корвонсаройҳои худро сохтанд, вале ҳукумати Чин соли 1757 барои гирифтани пеши роҳи ба Чин даромадани тоҷирони хориҷӣ тичорати назди соҳили шарқии Чинро манъ мекунад.

Англия ду маротиба бо Чин ҷанг кардааст, ки онҳо бо номи «Ҷангҳои афюнӣ» машҳуранд. Ҷанги якум солҳои 1840–1842 сурат гирифтааст, ки он бо созишномаи «Сулҳи Нанкин» ба ғоидаи Англия анҷом ёфт. Баъди ин ИМА ва Фаронса низ бо ин давлат созишномаи барои худ ғоидаоварро имзо карданд. Ҷанги якуми афюнӣ оғози давраи ба давлати ниммустамлика табдил ёфтани Чин буд.

Шӯриши Тайпинҳо. Созишномаи Нанкин ва қарордодҳои давлатҳои Ғарб бо Чин вазъияти иқтисодию иҷтимоии Чинро боз ҳам вазнинтар кард. Қурби асъори чинӣ — лин афтид. Молҳои чинӣ харидор намеёфтанд. Кишоварзон ва косибон қашшоқ мешуданд. Норозигии мардум сол то сол меафзуд. Охиста-охиста аҳли заҳмат ва табақаҳои дигари ба онҳо наздик ба мубориза бармехестанд. Солҳои 1841–1849 дар мамлакат чандин ҷамъияти маҳфӣ, ба монанди «Санхехуэй» (Сегона), «Тянди хуэй» (Замин ва осмон) ва «Сандхуэй»

Дастаи мусаллаҳи Тайпинҳо

(Се нуқта) ташкил меёбанд. Ин созмонҳои махфӣ бо роҳи пинҳонӣ шӯриш тайёр менамуданд.

Задухӯрдҳои нахустини байни ҳукумат ва созмонҳои пинҳонкор соли 1648 ба амал омаданд. Соли 1850 Хун Сютсюан шароитро барои муборизаи ошкорои зидди ҳукуматдорон мувофиқ шуморида, шӯришро оғоз кард. Шӯришгарон қариб 20 ҳазор нафар буданд. Дар сафи онҳо деҳқонон, косибон, тоҷирон ва намояндагони касбу кори гуногун меҷангиданд.

Ҳукуматдорон кӯшиш намуданд, ки шӯришро паҳш кунанд, вале ба мақсад нарасиданд. 11 январи соли 1851 дар Тсинтян ба муқобили сулолаи Тсин шӯриши музаффаронаи Тайпинҳо ба амал омад. Ғолибони шӯриш ба Чин номи «Тайпии Тяngo», яъне «Давлати Осмони беҳбудии бузург»-ро доданд.

Дар солҳои 1850–1853 ба тайпинҳо муяссар шуд, ки дар зери роҳбарии Хун Сютсюан шахрҳои Юнъан, Ухан, Гуйлин ва Чаншаро ишғол намоянд. Баъди ин тайпинҳо ба Шарқ ҳаракат карда, дар ҳавзаи дарёи Янтсзи музофотҳои Тянси, Анхуэй ва Тзянсуро ишғол карданд. 19 марти соли 1853 шаҳри Нанкинро ишғол карда, онро ба номи Тянзин пойтахти давлати худ эълон намуданд.

Барои мустақкам кардани ҳокимияти худ ҳукумати Тайпин ҷораҳои зарурӣ андешид. Тайпинҳо баъди забти Нанкин ба шимол ва

гарби мамлакат лашкар кашиданд. Онҳо дар шимол шикаст хӯрда, дар гарб муваффақият ба даст оварданд.

Соли 1856 дар ҳайати роҳбарии Тайпинҳо ҷудой ба амал омад. Бо ризояти Хун Сютсюан Вей Ченхуэй суиқасд ташкил намуда, Ян Сютсин ва ҳазорҳо нафар ҷонибдори ўро қатл мекунад. Вей Чанхуэй дар Нанкин ҳокимиятро ба даст мегирад, вале ў низ дере нагузашта ба қатл расонида мешавад. Куштор дар байни Тейпинҳо то соли 1860 давом кард. Ба давлат акнун хавфи истилои хориҷӣ таҳдид мекард.

Дар муқобили Тайпинҳо Англия, Фаронса, ИМА ва Русия меистоданд. Дар солҳои 1856–1860 ба муқобили Чин (Тайпин) ҷанги дуҷониба афюнӣ ба амал меояд. Хонадони Тсин зидди Тайпинҳо бо аҷнабиён забон як кард. Дар натиҷа иттифоқиён ғалаба ба даст оварда, бо ин давлат шартномаи нобарор бастанд.

То баҳори соли 1864 Тайпинҳо аксари қаламрави давлати худро аз даст доданд. Лашкари Тайпинҳо бо сардории Хун Сютсюан дар муҳосираи лашкари душман монд. Ли Сючан ба Хун Сютсюан пешниҳод кард, ки муҳосираи душманро раҳна кунад, вале ў ин нақшаро қабул накард ва 1 июни соли 1864 «Шоҳи Осмон» (Хун Сютсюан) заҳр меҳӯрад. Ли Сючен муборизаро бар зидди истилогарон давом дода, Нанкинро мудофия мекунад. Лашкари муттаҳиди аҷнабиён ба шаҳри Нанкин дохил шуда, куштори бе мисли монанди Тайпинҳоро ташкил мекунад. Ли Сючан ба қатл расонида мешавад. Ҳамин тавр, шӯриши Тайпинҳо шикаст хӯрда, давлати онҳо аз байн меравад. Ҳокимияти сулолаи Тсин аз нав барқарор мегардад, вале он ба мамлакатҳои Ғарб тобеъ мешавад.

Савол ва супоришҳо:

1. *Вазъияти Чинро дар арафаи ҳуҷуми манчурҳо шарҳ диҳед.*
2. *Манчурҳо дар кучо сокин шуданд?*
3. *Чаро У. Сангуй бо манчурҳо ҳамкорӣ кард?*
4. *Чӣ тавр манчурҳо Чинро истило карданд?*
5. *Дар бораи сохти давлатии хонадони Тсин маълумот диҳед.*
6. *Манчурҳо Чинро чӣ тавр идора мекарданд?*
7. *Хонадони Тсин кадом давлатҳоро ба худ тобеъ кард?*
8. *Чаро Англия кӯшиши шиғоли Чинро мекард?*
9. *Чаро ҷанги Англия бар зидди Чин дар солҳои 1839–1842 ва 1856–1860 «Ҷангҳои афюнӣ» ном гирифтаанд?*
10. *Дар бораи шӯриши Тайпинҳо ва пирӯзии онҳо нақл кунед.*
11. *Баъди барҳам хӯрдани давлати Тайпинҳо вазъияти сиёсӣ дар Чин чӣ хел буд?*

§ 21. КОРЕЯ

Соҳти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ. То миёнаҳои асри XIX Корея давлати феодалӣ буд. Тамоми заминро давлат, заминдорони калон, ашрофон ва баъзе табақаҳои дигари бонуфузи чомеа дар ихтиёри худ доштанд. Шаклҳои заминдорӣ давлатӣ, дарборӣ ва хусусӣ буданд. Дехқонон барои истифодаи замин андози пулӣ ва ё натуралӣ мепардохтанд. Хоҷагии дехқонон натуралӣ буд, яъне он ба бозор робитаи қавӣ надошта, асоси иқтисодии чомеаи феодалии асри XVII ва нимаи аввали асри XIX-и Кореяро ташкил меод.

Дар ин давра иқтисодиёти Корея пеш рафт. Олоти кор такмил ёфт ва маҳсулнокии меҳнат афзуд. Дар кишоварзӣ зироатҳои нав, ба монанди қаланфур, помидор, картошкаи ширин ва тамоку пайдо шуданд. Зироаткорӣ низ такмил ёфт. Майдони кишт васеъ шуд. Парвариши тамоку ва меҳриғеҳ (женшен) афзуд, чунки талабот ба онҳо дар бозор зиёд буд. Давлат ба бунёди иншооти обёрӣ диққати ҷиддӣ меод, чунки ин восита ҳосилнокии заминро зиёд мекард ва ба хазинаи давлат даромади зарурӣ ворид месохт.

Мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар марказ Шӯрои давлатӣ ва муассисаҳои ба он тобеъ ба ҳисоб мерафтанд, ки онҳо мансабҳо, молия, маросим, ҳарбӣ, корҳои ҷиноӣ ва ҷамъиятӣ ном доштанд. Аз назари маъмури Корея аз 8 музофот ва садҳо округ, уезд ва волост иборат буд. Воҳиди хурдтарини маъмури деҳа буд, ки дар он ҷо ҳама масъули якдигар ҳисобида мешуданд.

Муборизаи гурӯҳҳо барои ҳокимият. Барои ба даст даровардани ҳокимият дар байни гурӯҳҳои гуногуни чомеа беист мубориза давом мекард. Дар охири асри XVII ин мубориза асосан дар байни чор гурӯҳ: чанубӣ, шимолӣ, шарқӣ ва ғарбӣ сураг мегирифт. Аз рӯйи ранги сарулибосашон онҳо номи «чор ранг»-ро гирифтанд.

Ҳангоми ивазшавии шоҳҳо ва меросхӯрони онҳо мубориза дар байни ин гурӯҳҳо боз ҳам тезтундтар мешуд. Бисёр вақт ин мубориза ба хунрезӣ ва қасосгириҳои шадиду бераҳмона табдил меёфтанд.

Дар муборизаи дурудароз оқибат гурӯҳи ғарбӣ пирӯзӣ ба даст овард. Баъд ин гурӯҳ ба ду гурӯҳи алоҳида — «мӯйсафедон» ва «чавонон»-и бо ҳам муҳолиф тақсим шуданд. Дар солҳои 20-уми асри XVIII шоҳ Ёнчо ба тахти ҳокимият нишаста (1725–1776 ӯ намояндаи «мӯйсафедон» буд), эълон кард, ки минбаъд ӯ на намояндаи

«мӯйсафедон» асту на намояндаи «чавонон». Ёнчо ҳар ду гурӯҳро ба мусолиҳа овард. Бо ҳамин душманӣ дар байни ин ду гурӯҳ хотима ёфт.

Таназули сохти феодалӣ дар Корея. Дар асри XIX дар мамлакат заминдорӣ хусусӣ меафзояд. Заминҳои давлатӣ кам шуданд. Аз ҳамин сабаб ҳукумати марказӣ бухрони вазнини молиявиро аз сар мегузаронид. Барои аз ин бухрон баромадан доираҳои ҳукмронӣ мамлакат ҳаҷми андозӣ аҳолиро зиёд карданд. Танҳо аз заминдорон беш аз 30 нави андоз ситонида мешуд. Ғайр аз ин, андозҳои дигар, аз он ҷумла андозҳои ҳарбӣ низ мавҷуд буданд.

Аз ин рӯ, дар баъзе минтақаҳои мамлакат кишоварзон мачбур шуданд шӯриш бардоранд. Шӯриши аз ҳама калонтарин дар солҳои 1811–1812 дар шимолу ғарбии Корея ба амал омад, ки ба он заминдори маҳаллӣ Хон Гённа роҳбарӣ мекард. Ҳукумати марказӣ мардуми ин минтақаро ба ишғоли вазифаҳои давлатӣ роҳ наметод. Хон Гённа чанд маротиба кӯшиш кард, ки барои ишғоли вазифа имтиҳони давлатӣ супорад, вале ӯро ба имтиҳон роҳ надоданд. Барои мубориза бар зидди ҳукумат Хон Гённа дар деҳаи Табоккаи округи Хасан базаи таъягоҳӣ ташкил кард.

Дар охири соли 1811 дар натиҷаи хушксолӣ дар музофоти Пиёнандо вазъӣ халқ вазнин шуд. Мардум ба шӯриш бархостанд. Чонибдорони Хон Гённа низ ба ин шӯриш ҳамроҳ шуданд. Дар як муддати кӯтоҳ шӯришгарон Касан, Кваксан ва чандин музофоти дигарро ишғол намуданд. Хон Гённа худро сарфармондеҳи лашкари ғарбӣ эълон кард.

Баъд аз ғалабаҳои нахустин як қисми шӯришгарон барои ишғоли шаҳрҳои шимол ва қисми дигар бо сардории Хон Гённа ба ҷануб равон шуданд, вале дастаи номбурдаро лашкари губернатори Пхенян ба муҳосира гирифт. Шӯришгарон талафоти калон дода, мачбур шуданд, ки ба ҷониби шаҳри Чангчу ақиб нишинанд. Баъд аз ин онҳо пурра шикаст хӯрданд.

Дар баробари ин шӯришҳо, дар нимаи дуоми асри XIX дар Корея шӯришу ошӯбҳои зиёди дигари деҳқонон ба амал омаданд. Дар солҳои 60-уми асри XIX низ ошӯбҳои зиёди деҳқонон ба амал омаданд. Яке аз ошӯбҳои калонтарин дар Чинчу рӯй додааст. Ҳамон солҳо дар мамлакат беш аз 21 шӯриши калони деҳқонон ба амал омад.

Ба Корея сар даровардани мамлакатҳои сармоядор. Дар нимаи аввали асри XIX киштиҳои Англия, Фаронса ва ИМА дар соҳилҳои Корея пайдо шуданд. Таблиғотчиёни дини насронӣ низ дар ин ҷо ғайб буда, барои истило намудани Корея ба мамлакатҳои худ роҳ

мекушоданд. Соли 1831 Папаи Рим Григорий XVI таъсиси епископии Кореяро эълон кард. Баъди ин таблиғотгарони зиёди дини насронӣ ба Корея омаданд. Ҳукумати Корея насронӣён ва чандин мубаллиғони насрониро ба қатл расонид. Бо баҳонаи дифои насронӣён ҳукумати Фаронса ба Корея ду маротиба киштиҳои ҷарбии худро фиристод. Онҳо бо қувва таҳдид намуда, талаб карданд, ки Корея бандарҳои худро барои тичорат кушояд.

Соли 1845 Палатаи намояндаҳои Конгресси ИМА қарор қабул кард, ки ба Корея ва Чопон дипломатҳо ва намояндаҳои тичоратӣ равон карда шаванд. Хавфи ба Корея сар даровардани мамлакатҳои сармоядор дар солҳои 50-ум ва 60-ум боз ҳам пурзӯртар мешавад. Чунки ба мамлакатҳои сармоядор муяссар шуда буд, ки бо Чин ва Чопон як қатор созишномаҳои асоратовар банданд. Акнун навбати Корея буд.

Дар чунин вазъияти мураккаб соли 1863 шоҳ вафот кард. Ё валиаҳд ва меросхӯр надошт. Ашрофон ба тахти шоҳии Корея аз сулолаи Ли писарбачаи 12-сола Ли Чехванро шинониданд. Дар амал бошад, ҳокимият дар дасти падари ӯ — Ли Хаин буд. Ли Хаин унвони тэвонгунро соҳиб мешавад. Ё низ ба насронӣҳо ва мубаллиғони фаронсавӣ раҳм накарда, онҳоро ба қатл мерасонад. Бо ин баҳона Фаронса ба Корея лашкар кашид. Мақсади асосии Фаронса ба мустамлика табдил додани Корея буд. Тирамоҳи соли 1866 ҳафт киштии ҷарбии Фаронса дар соҳилҳои Корея пайдо шуда, қалъаи Канхваро забт намуданд ва ба сӯйи пойтахти Корея — шаҳри Сеул ҳаракат карданд, лекин аз тарафи фармондеҳи лашкари Корея Ян Хонсу шикаст хӯрданд. Фаронсавӣҳо боз ҳам ба мақсади худ нарасиданд.

Тобистони соли 1866 дар соҳилҳои шимолу ғарбии Корея киштии амрикоии «Генерал Шерман» пайдо шуда, ба сӯйи Пхенян тавассути дарё ҳаракат мекунад. Мардум аз худсарихоӣ ҳайати киштии амрикоӣ ба қаҳру ғазаб омада, онро оташ мезананд. Соли 1871 ИМА 5 киштии калони ҷарбӣ ва корпуси экспедитсиониро барои забти Корея фиристод, лекин ба ин давлат низ муяссар нашуд, ки халқи Кореяро мутеи худ гардонад.

Фарҳанги Корея. Дар асри XVII ва нимаи аввали асри XIX илмҳои ҷомеашиносӣ дар Корея хеле пеш рафтанд. Олимон «барои донишҳои воқеӣ» (сирхак) аҳаммияти чиддӣ медоданд. Намояндагони ин ҷараён бар зидди назарияи хушқу холи (схоластикӣ)-и Конфутсий баромад карда, даъват менамуданд, ки воқеияти Корея омӯхта шавад, то ки мушкилиҳои мавҷуда бартараф гарданд. Баъзе олимон таъкид мекарданд, ки донишҳои илмӣ ва

дастовардҳои техникии хориҷиёро қабул карда, онҳоро дар Корея татбиқ намудан лозим аст. Лю Хёнвон ном файласуф барномаи дигаргунсозиҳои иқтисодию иҷтимоии мамлакатро пешниҳод намуд. Дар баробари ин, ӯ назарияи Конфутсийро мавриди танқиди саҳт қарор дод.

Дар Корея илми ҷуғрофия пеш рафта буд. Дар байни ҷуғрофияшиносон махсусан хизматҳои Ким Чонхиро қайд кардан зарур аст. Ӯ дар зарфи 30 сол харитаи Кореяро, ки он «Тато ёчидо» (харитаи қалони тамоми Корея) ном дорад, кашидааст.

Хон Дэён

Хон Дэён, Пак Чивон ва Чон Якён аз ҷумлаи мутафаккирони фарҳангии Кореяи асри XVII — аввали асри XIX мебошанд. Онҳо барои пешрафти ҷомеа ва барпо намудани адолати иҷтимоӣ дар асарҳояшон фикрҳои пешқадамро баён кардаанд.

Дар санъати тасвири анъанавии гузаштагон ҳукмрон буд. Акнун баргаштан аз асарҳои реалистӣ ва рӯ овардан ба тасвири ғояҳои мучаррад (абстрактӣ) мушоҳида мешуд, ки он шаҳодати дар санъат ҷорӣ шудани усули нав мебошад. Дар хушнависи низ усулҳои нави навишти иероглифҳо қор карда баромада шуданд. Масалан, усули хушнависи Ким Чонхи ҷолиби диққат буд.

Дар натиҷаи васеъ шудани бозори дохилӣ талабот ба ашёи хуб зебу зинагӯфта зиёд мешавад. Барои қоркарди бадеии масолеҳи ҷӯбу тахта, пеш аз ҳама, барои ҷиҳоз (мебел) ва қорҳои дигари ороишӣ ин навъи санъатро такмил додан лозим омад.

Савол ва супоришҳо:

1. Табақаҳои ҷамъиятии Кореяро номбар кунед. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доштанд?
2. Дар бораи соҳт ва идораи давлатии Корея нақл кунед.
3. Дар кишоварзии Корея кадом тағйирот пайдо шуданд?
4. Муҳолифат дар байни «мӯйсафедон» ва «ҷавонон» чӣ тавр аз байн рафт?
5. Дар Корея таназзули соҳти феодалӣ чӣ тавр ба амал омад?
6. Кадом воқеаҳо дар бораи таназзули соҳти феодалӣ дар ин мамлакат шаҳодат медиҳанд?
7. Чӣ тавр мамлакатҳои сармоядори Ғарб ба Корея сар дароварданд?
8. Дар бораи вазъи фарҳанги Кореяи асрҳои XVII–нимаи аввали асри XIX чӣро гуфта метавонед?

§ 22. МУҒУЛИСТОН

Муғулистон дар арафаи истилои манчурҳо. Дар асри XVII Муғулистон дар ҳолати парокандагии феодалӣ қарор дошт. Мамлакат ба се қисм — Муғулистони Чанубӣ, Халха ва Муғулистони Ғарбӣ тақсим шуда буд. Онҳо, дар навбати худ, ба мулкҳои сершумори феодалии ҳокимони меросхӯр тақсим мешуданд. Ҳокимияти марказӣ аз ҳад зиёд заиф буд. Ҳокими охирине, ки то истилои манчурҳо бо ном унвони хони умумимуғулиро дошт, *Лигдэхон* (1592–1634) буд. Қўшишҳои чандинқаратаи ӯ барои дар тамоми Муғулистон паҳн кардани ҳокимияти худ натиҷаи дилхоҳ надоданд. Иқтисодиёти мамлакат, ки аз хоҷагиҳои натуралӣ ва мубодилаи заифи тичоратӣ асос ёфта буд, имкон намедод, ки ваҳдати сиёсии мамлакат ба вучуд ояд. Мустақилияти иқтисодии мулкҳои феодалӣ барои ба неруҳои ҷудоихоҳ табдил ёфтани ҳокимони алоҳидаи феодалӣ шароити мусоид фароҳам меовард. Гузашта аз ин, чунин ҳокимон ҳаракат мекарданд, ки соҳиби обрӯи баланд шаванд ва мартабаашон аз унвони хон камтар набошад. Дар баробари хони умумимиллӣ, ё худ умумимуғулӣ пайдоиши хонҳои «хурд» ҳанӯз дар миёнаҳои асри XVII мушоҳида карда мешуд. Дар сеяки асри XVII якчанд чунин сулолаи хонҳои муғул ташаккул ёфтанд. Дар байни ҳокимони Халха сулолаҳои Тушетухонҳо, Дзасакатухонҳо ва Сэтсенхонҳо пурқувват буданд. Онҳо ба се аймаки калонтарини Халха аймаки Тушетухон, аймаки Дзактухон ва аймаки Сэтсенхон асос гузоштанд (истилоҳи «аймак» аввал маънои ҷойи сукунати қабилаҳоро дошт, баъд он ба маънои «хон» баробар шуд). Хонҳои ин се сулола аз насл ба насл то инқилоби соли 1921 дар Муғулистон ҳукмронӣ кардаанд.

Дар баробари аймакҳои мулкҳои феодалии хурд низ вучуд доштанд, ки ба онҳо нойонҳо (чанобон) ё худ князҳои роҳбарӣ мекарданд.

Табақаи поёнии аҳолиро «аратҳо» ташкил мекарданд. Дар оғози асри XVII аратҳо ба хонҳо ва нойонҳо тобеъ буданд. Дар қонунҳои соли 1640 онҳо нисбати аратҳои аз адои андоз саркашикарда ҷазоҳои саҳт муайян карда буданд. Аратҳои амалдори тушимелҳо ва дархонҳо дар хонигарихо табақаи миёна ва поёнии амалдоронро ташкил менамуданд. Қисми имтиёзноки аратҳоро дархонҳо мегуфтанд. Ин табақа аз андоз озод буд.

Муғулистон дар арафаи ҳучуми манчурҳо давлати мутамарказ, ободу зебо буд, вале иқтисодиёти пешқадам надошт. Аз чунин вазъият истифода намуда, истилогарони манчурӣ ба ин ҷо лашкар кашиданд.

Халха ва Чунгарро истило кардани манчурҳо. Соли 1634 истилогарони манчурӣ дар ҷануби Муғулистон лашкари хонии Чахарро торумор карданд. Ин ғалаба ба манчурҳо имкон дод, ки ҳокимияти худро дар ҷануби Муғулистон мустаҳкам карда, баъд ба қисмҳои дигари ин давлат ҳучум кунанд. Хонҳои Халха ба ҷойи ба хони Чахар дасти ёрӣ дароз кардан, баръакс, ба назди хони манчурҳо — Абахай бо тухфаҳои қиматбаҳо сафирони худро фиристонида, изхори садқату рафоқат менамуданд. Бо ин роҳ онҳо мехостанд, ки амнияти истиқлоли мулкҳои худро таъмин намоянд.

Соли 1647 Сэгсэхон ва Тушетухон бо ёрии ҳокими ҷануби Муғулистон — Тенгис ба муқобили манчурҳо шӯриш бардоштанд. Ҳокимони манчурӣ хонҳо ва ҳокимони Халхаро маҷбур карданд, ки писарон ва ё бародарони худро ҳамчун гаравгон барои зиндагии доимӣ ба шаҳри Пекин фиристонанд. Чунин талаб ба иззати нафси авлоди Чингизхон ниҳоят таҳқиромез буд. Аз ин рӯ, онҳо ин талабро қатъиян рад карданд, вале баъди ҳафт соли мубориза хонҳои Халха ба манчурҳо таслим шуда, талаби онҳоро иҷро намуданд ва ба манчурҳо тобеъ гардиданд. Ҳамин тариқ, шоҳи Тсин ба сарвари феодалҳои Халха табдил меёбад.

Дар солҳои 30-юми асри XVII хонигарии Чунгар мустаҳкам мешавад. Он дар Муғулистони Ғарбӣ зери роҳбарии ҳокимони аҷдодии Чорос ташаккул меёбад. Аҳолии асосии хонигарӣ аз аратҳои шоҳаи ғарбии муғулҳо иборат буд.

Дар солҳои 60-уми асри XVII дар Халха ҷанги байниҳамдигарии ҳокимони маҳаллӣ ба амал омад, ки он барои ишғоли мансаби ҳокими вафоткардаи Халха — Дзактухон бо Норбо ба амал омада буд. Ба ин ҷанг аксари ҳокимони Халха ва Чунгар ҳамроҳ шуданд. Хонадони Тушетухонро як гурӯҳ довгалабон дастгирӣ мекарданд ва гурӯҳи дигар аз ҳокимони Чунгар ёрӣ металабиданд. Ҳамин тариқ, ин муҳолифат дар Халха солҳои 80-ум ва 90-уми асри XVII ба задухӯрди хунин оварда расонид. Ҳокимони Тсин ин вазъро ба фоидаи худ истифода бурда, соли 1664 биёбони Гобиро сарҳади байни Муғулистони дохила ва Халха эълон карданд, лекин дар амал онҳо Муғулистонро ба ду пора тақсим намуданд.

Тирамоҳи соли 1668 дар Халха анҷумани хонҳо ва ҳокимон ба мақсади ошті додани Тушетухон бо хонадони Дзасактухон баргузор гардид. Дар он намоiendaи ҳокими Чунгар галдам оштишавии онҳо доир нагардид. Дар Муғулистон хавфи ҷанги дохилӣ ба миён омад.

Дар оғози соли 1667 Тушетухон мулкҳои Дзасактухонро забт кард, вале худи ӯ дар чанг кушта шуд. Чавобан ба ин Галданхон ба Халха лашкари 30-хазорнафараи худро равон кард ва он лашкари хонҳо ва ҳокимони онҳоро торумор кард. Тирамоҳи 1668 ашрофони Халха бо сардории Богдогеген Тушетухон тобеъ будани худро ба империяи Тсин изҳор намуданд ва хоҳиш карданд, ки ҳокимони манчурӣ онҳоро пуштибонӣ кунанд.

Соли 1691 дар маҳаллаи Долонон дар вазъияти тантанавӣ санади ба ҳайати Чин дохил шудани Халха ба имзо расид. Дар як вақт барои ҳучум бар зидди Галдан тайёрӣ оғоз ёфт. Тобистони соли 1696 дар наздикии Урга (Улан-Батори ҳозира) артиши империяи Тсин лашкари Галданро торумор кард. Шикасти Галданнон Халхаро ба яке аз музофотҳои империяи Тсин табдил дод.

Ҳокими Халха императори Чин буд. Идораи Халха тавассути Палатаи робитаҳои хоричӣ ба амал бароварда мешуд, ки он қулли музофотҳоро ихтиёрдорӣ мекард. Палата номзади ноиби императорро дар Халха тасдиқ намуд. Ин шахс идораи ҳарбӣ, сиёсӣ ва маъмурии Халхаро дар ихтиёри худ дошт.

Ҳукумати Чин барои ба ҳайати давлати худ ҳамроҳ кардани Чунгар дурудароз мубориза бурда, соли 1758 ба мақсади худ ноил гардид. Солҳои 1755–1758 ҳаракати озодихонаи халқҳои ин қисмати Муғулистон ба муқобили манчурҳо ба амал омад, ки он оқибат шикаст хӯрд. Бо ҳамин Чунгар ба ҳайати Тсин дохил шуд.

Намунае аз санъати амалии муғулҳо

Муғулистон дар нимаи асри XIX.

Аз охири асри XVII зулми ашрофони амалдори Чин дар Муғулистон боз ҳам пурзӯр мешавад. Дар ин бора «Маҷмӯаи қонунҳо»-и соли 1818 шаҳодат медиҳанд.

Сиёсате, ки ҳукумати Чин дар Муғулистон ба амал мебароварда, барои анъанаҳои давлатдорӣ мамлакат бегона буд. Мувофиқи ин сиёсат Чин ашрофони авлодии феодалиро ба ҳолати амалдорон ва ба қисми дастгоҳи давлатии империяи Чин табдил дод. Ба ин восита Муғулистон воқеан ба як қисми империяи Тсин табдил ёфт.

Назорат ба ҳокимиятро дар қорҳои идораи Муғулистон хонадони тсинҳо тавассути тасдиқ намудани меросхӯрӣ ба даст дароварданд. Ба амалдорони манчур ва ба ҳокимони Муғулистон Тсинҳо маоши ҳарсоларо бо пулҳои нуқрагӣ ва порчаҳои аглас муқаррар намуданд.

Содироти чорво ва ашёи хом аз Муғулистон ба бозорҳои Аврупо ва Амрико зиёд шуда, ба Муғулистон молҳои саноатӣ ворид мегардиданд. Миёнаравҳои ширкатҳои аврупоӣ муғулҳо ва судхӯрони чинӣ буданд. Дар солҳои 60-уми асри XIX сарҳадҳои Муғулистон барои тичорат ба Русия низ қушода шуданд. Соли 1861 дар пойтахти Муғулистон шаҳри Урга бори аввал консулгарию Русия қушода мешавад ва Русия аз империяи Тсин барои дар тамоми қаламрави Муғулистон ҳуқуқи бе боҷ тичорат қарданро ба даст мебарорад.

Хулоса, Муғулистони феодалий дар нимаи аввали асри XIX ба муносибатҳои сармоядорӣ тичоратии ҷаҳонӣ кашида мешавад, вале бо вучуди ин, ин кишвар аз ҷиҳати иқтисодӣ аз давлатҳои дигари Осиё хеле қафо монда буд.

Савол ва супоришҳо:

1. *Муғулистон дар арафаи истилои манчурҳо дар кадом ҳолат қарор дошт?*
2. *Дар бораи таркиби иҷтимоии Муғулистон чӣ гуфта метавонед?*
3. *Муғулистон аз кадом қисматҳо иборат буд?*
4. *Халқаро манчурҳо чӣ тавр ба худ тобеъ қарданд?*
5. *Чунгар кай ва чӣ тавр ба Тсин ҳамроҳ қарда шуд?*
6. *Манчурҳо Муғулистонро чӣ тавр идора мекарданд?*
7. *Муғулҳо дар ҳаёти Тсин чӣ тавр ба бозорҳои ҷаҳонӣ кашида шуданд?*
8. *Аз мавзӯи хулоса бароред.*

§ 23. ЧОПОН

Усули идораи давлат. Ҳанӯз соли 1598 императори Чопон Хидэёси хавфи аз нав сар задани ҷангҳои феодалиро ба назар гирифта, барои мустақкам қардани ҳокимияти марказӣ мақоми олии идораи давлатиро иборат аз 5 тайро (вазирони асосӣ) ташкил намуд, ки ба он Токугава Иэясу, Маэда Тосииз, Уэсуги Кагэкатсу, Мори Тэрумото ва Укита Ундэиэ дохил мешуданд, вале баъди ду сол Токугава Иэясу нисбати император хайрхоҳ будани худро як тараф гузошта, амалиёти ҳарбиро оғоз кард. Соли 1600 иттиҳоди ҳокимони зидди

ӯ ташкилёфтагари дар наздикии Сагихара шикаст дод. Аз ҳамин айём хонадони Токугава дар мамлакат тамоми ҳокимиятро ба даст мегирад. Сарвари хонадон ба худ унвони «сёгун»-ро гирифта, бо ҳамин ба ҳокимияти нави феодалии Чопон ибтидо мегузорад.

Дар аввали асри XVII дар Чопон беш аз 260 ҳокими хурду калон ва 18 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекарданд.

Ба хонадони Токугава муяссар гардид, ки ба ҷангҳои дуру дарози байниҳамдигарии ҳокимон хотима дода, Чопонро муттаҳид созад ва онро ба давлати феодалӣ табдил диҳад. Дар Чопон соҳибони замин феодалҳои калон ба ҳисоб мерафтанд. Феодали аз ҳама калонтарини Чопон Токугава буд, ки мулкҳои ӯ қариб чоряки ҳамаи қаламрави Чопонро ташкил мекарданд.

Ваҳдати хонадони Токугаваро ду гурӯҳи феодалони ҳукмрон таъмин менамуданд (дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX шумораи онҳо аз 200 то 300 нафар расида буд). Ба гурӯҳи аввал, ки он «*даймёи меросӣ*» ном дошт, ҷонибдорони наздиктарини Токугава ва ба гурӯҳи дуюм ҳокимоне, ки «*даймёи бегона*» номида мешуданд, дохил буданд. Барои мустаҳкам кардани диктатураи ҷарбиву сиёсии хонадони Токугава тартиби гаравгонгирӣ аҳаммияти калон дошт. Мувофиқи он ҳар як ҳоким вазифадор буд, ки ҳар сол чор моҳ дар пойтахти мамлакат шаҳри Эдо зиндагонӣ кунад. Ҳангоми дар гаравгони набудани ҳоким ҳамсараш ва ё яке аз аъзои оилаи ӯ дар Эдо ба сифати гаравгон нигоҳ дошта мешуд.

Дар мустаҳкамии режими Токугава табақаи ҷарбиву ашрофии «*самурай*» (хизматгорон) мавқеи калон дошт. Аъзои ин табақа хизматгорони содиқи ҳокимони феодалӣ (даймё) буданд. Самурайҳо қариб 17 фоизи аҳолии мамлакатро ташкил мекарданд. Дар ташкили ҳайати афсарон, дастаҳои ҷарбӣ ва амалдорон самурайҳо ҳуқуқҳои васеъ доштанд.

Қариб 83 дарсади аҳолии мамлакат дар деҳот зиндагӣ карда, ба кишоварзӣ машғул буд. Кишоварзӣ хусусияти натуралӣ дошт. Дар баробари заминдорӣ калони хусусӣ, заминдорӣ хурди деҳқонӣ низ мавҷуд буд.

Дар Чопон ҳуқуқи раиятӣ амал мекард. Деҳқонон аз заминдорон замин иҷора мегирифтанд. Онҳо наметавонистанд дар иҷорагирӣ озод бошанд.

Сиёсати «дарҳои баста»-и Чопон. Сёгуни 10-ум Иёхару (1737–1786) ва ҳамаи ҳокимони хонадони Токугава сиёсати хориҷии «дарҳои баста»-ро (он дар солҳои 30 асри XVII оғоз ёфта буд), давом медоданд.

Сёгунҳо сиёсати дарҳои бастаро ҳамчун яке аз воситаҳои мустаҳкам-кунии ҳокимияти мутлақ истифода мебарданд.

Сиёсати дарҳои баста нисбати ҳамаи мамлакатҳои хориҷӣ ба қор бурда намешуд. Чиниҳо ва ҳолландиҳо метавонистанд дар Чопон озодона харидуфуруш кунанд. Ҳатто ба ҳолландиҳо иҷозат дода шуда буд, ки дар қазираи хурди Дэсимаи назди соҳили Нагасаки ҷойгир шаванд. Дар тамоми давраи «дарҳои баста», яъне то соли 1854, ба ин ҷо киштиҳои ҳолландӣ омадурафт мекарданд. Ин қазира даричаи ягона ба Аврупо буд.

Сиёсати «дарҳои баста» барои Чопон нақши манфӣ дошт. Чунин сиёсат мамлакатро дар ҳолати қарахтии феодалӣ нигоҳ медошт. Он ба таври сунъӣ Чопонро аз бозори ҷаҳонӣ маҳрум сохт. Дар иқтисодии мамлакат хоҷагиҳои натуралӣ ва нимнатуралӣро ҳукмрон гардонид. Халқи Чопон аз дастовардҳои фарҳангии мамлакатҳои Ғарб низ бебаҳра монд. Сиёсати дарҳои баста намегузошт, ки истеҳсолот ва муносибатҳои сармоядорӣ дар Чопон амалӣ гарданд. Дар нимаи дуюми асри XIX маълум гардид, ки Чопон тавассути дарҳои баста наметавонад аз ҷиҳати иқтисодӣ ҳарбӣ ва иҷтимоӣ пеш равад.

Шаҳрҳои Чопон. Болоравии тижорати дохилӣ ба бунёди шаҳрҳои калон — марказҳои иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоӣ мусоидат намуд. Марказҳои асосии тижоратӣ шаҳрҳои Эдо, Осака, Киото, Сакаи ва Нагасаки тараққӣ карданд. Сулолаҳои калони савдогарон дар шаҳри Эдо манфиатҳои намоёндогани ҳокимияти олиро ҳимоя мекарданд. Дар Киото бошад, онҳо ба манфиати император амал менамуданд. Танҳо дар Осака тоҷирон нисбатан мавқеи озод доштанд.

Дар Чопон танҳо шаҳрҳои Сакаи ва Ҳаката мақомоти худидоракунии доштанд. Ин шаҳрҳо ҳанӯз дар асрҳои миёна ба вучуд омада, тавассути тижорати хориҷӣ сарватманд шуда буданд.

Вазъи иқтисодии Чопон дар аввали асри XIX. Равандҳои иҷтимоиву иқтисодии давраи ҳукмронии сёгунҳои охирин нишон медиҳад, ки дар ҷомеаи Чопон муҳолифатҳои мураккаб вучуд доштаанд. Кишоварзиро бухрон фаро гирифта буд. Майдони кишти зироатҳо аз оғози асри XVIII боз васеъ намешуд. Ба табақаҳо ҷудошавии аҳолии деҳот пурзӯр гардид. Яке аз нишонаҳои муҳимми дар иқтисодии Чопон пухта расидани *тарзи сармоядорӣ истеҳсолот* — торафт зиёдшавии шумораи мануфактура буд. Дар нимаи аввали асри XIX дар мамлакат зиёда аз 180 мануфактураи нав ба вучуд омад, ки ин аз дусад соли гузашта ҳам зиёдтар буд. Хамин тариқ, то нимаи дуюми асри XIX дар Чопон истеҳсолоти сармоядорӣ кам бошад ҳам, ба вучуд

Тайёрии хонуми ҷопонӣ ба чойнӯшӣ

омад, вале муносибатҳои феодалӣ барои ба таври пурра ба давраи сармоядорӣ гузаштани мамлакат монё мешуданд.

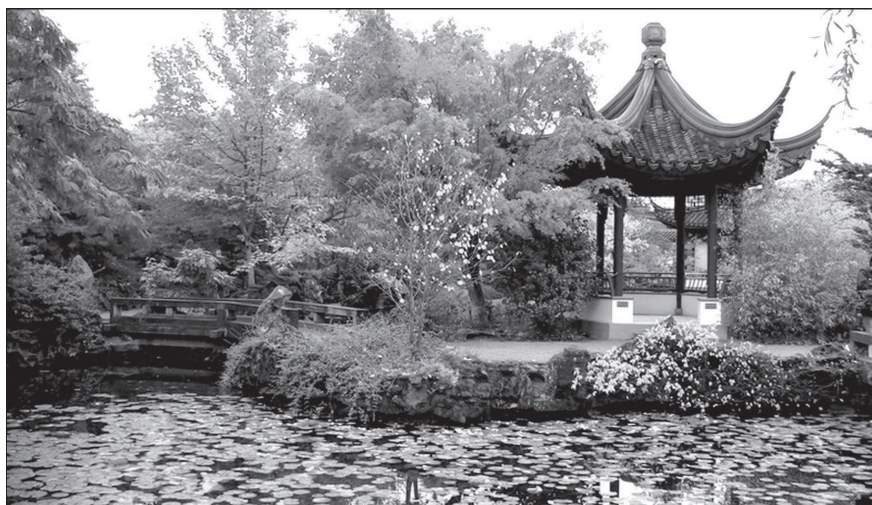
Бухрони низоми сиёсии Токугава. Дар низоми сёғунии Токугава табақаи аз ҳама беҳуқуқи ҷомеа кишоварзон буданд. Дар баробари пайдоиши истеҳсолоти сармоядорӣ аҳолии онҳо боз ҳам вазнинтар мешуд.

Яке аз тазоҳуроти калонтарини зиддиҳуқуматӣ шӯриши Осио Хейхатиро мебошад, ки соли 1837 дар Осака ба амал омадааст. Худи Осио аз табақаи самурайҳо буда, мансаби сардори муҳофизони шаҳрро соҳиб буд. Аз гурӯснаגיע, ки дар ин маҳал ба амал омад, биринҷчаллобон истифода бурда нархи онро аз ҳад зиёд карданд. Осио ба амалдорони сёғун мурочиат намуд, то ки онҳо фуруши биринҷро ба танзим биёваранд, вале ӯ ҷавоби рад гирифт. Осио амволи худ — дастнависҳо ва китобҳои қиматбаҳояшро фурухта, ба пули онҳо биринҷ харида, ба аҳолии шаҳр тақсим кард. Баъди ин Осио ва ҷонибдоронаш ба аҳолии шаҳр ва гирду атроф, аз ҷумла ба музофотҳои Агсу, Кавати, Харима ва Кизуми хитобномаҳо фиристоданд. 17 феввали соли 1837-ум 300 фидоии мусаллаҳ анборҳои сарватмандонро кушода, биринҷи онҳоро ба мардум тақсим намуданд. Шӯришгарон анборҳои ду ширкати калонтарин — Митсуи ва Каноекэро низ ғорат карда, оташ заданд.

Шӯриши Осио бо тезӣ пахш карда шуд, вале бо вучуди ин шӯриш дар мамлакат ҳамовозии калонро ба вучуд овард. Баъди ин шӯриш дар чандин ҷойи дигари мамлакат ҳам ошӯбҳои зиёде ба амал омаданд. Яке аз онҳо дар зери роҳбарии Икута дар ноҳияи Касивадзаки рӯй дод.

Дар солҳои 1830–1843 сёғунҳо барои мустаҳкам кардани мавқеи сиёсии ҳокимияти заифшудаи худ силсилаи ислохот гузарониданд, аммо ин амал такрори ҳамон қўшишҳое буд, ки барои мустаҳкам намудани сохти иқтисодии самурайҳо равона шуда буд. Ин чораҳо бухрони низоми сёғуниятро бартараф карда наметавонистанд. Дар мамлакат унсурҳои инқилоби буржуазӣ пайдо мешуданд.

Кушода шудани «дарҳои баста». Дар солҳои 40-уми асри XIX Англия барои пайдо намудани мавқеъ дар Чин муборизаро оғоз намуд. Барои ИМА Шарқи Дур, аз ҷумла Чопон ва Чин ҳамчун бозори бузурги эҳтимоли ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, Конгресс ба президенти ИМА ваколат дод, ки бо Чопон муносибатҳои тичоратиро ба роҳ монанд. 31 март соли 1854 дар шаҳри Канагава (Июкогама) шартномаи аввалини Чопону ИМА ба имзо расид. Мувофиқи ин шартнома акнун киштиҳои Амрико ҳуқуқ пайдо намуданд, ки ба бандарҳои Симодо ва Хакотаде лангар партоянд. 14 октябри соли 1854 байни Англия ва Чопон низ шартнома баста шуд, ки он нишондодҳои асосии шартномаи Канагаваро такрор мекард. Давлатҳои дигари империалистии замон аз ин ду давлат ақиб мондани набуданд. 7 феввали соли 1855

Боғдории манзаравии чопонӣ

байни Русия ва Чопон дар Симода шартнома баста шуд. Мувофиқи ин шартнома галачазираҳои Курил қариб пурра ҳамчун мулкҳои Русия шинохта шуданд. Дар солҳои 1856–1857 ду шартномаи байни Ҳолландия ва Чопон ба имзо расида, муносибатҳои байни ин ду давлатро танзим намуданд. Баъди ин Чопон бо мамлакатҳои Фарб бо номи «*Шартномаҳои Ансэ*» як қатор шартномаҳои дигарро ҳам ба имзо расонид. Ҳамин тариқ, сиёсати «дарҳои баста»-и Чопон аз байн рафт ва ин давлат ба бозори ҷаҳонӣ дохил гардид.

Режими Токугава, ки тартиботи феодалиро зери назорати худ дошт, ба навғониҳои фарҳангӣ монеъ мешуд. «Дарҳои баста» сабаби аз Аврупо ақиб мондани Чопон гардид. Ба ин нигоҳ накарда, дар ин вақт беш аз пеш маркази маданият ба дайру ибодатхонаҳо ва шаҳрҳои тез тараққиқунандаи мамлакат меҷӯчид.

Савол ва супоришҳо:

1. *Хонадони Токугава кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?*
2. *«Сёгун» ва «самурай»-ҳо кистанд?*
3. *Дар бораи тиҷорат ва шаҳрҳои Чопон маълумот диҳед?*
4. *Сиёсати «дарҳои баста»-и ҳукумати сёгунро шарҳ диҳед.*
5. *Оё дар байни шаҳру музофотҳои Чопон тақсимоти меҳнат вучуд дошт?*
6. *Ба вучуд омадани истеҳсолоти сармоядориро дар Чопон ба воситаи кадом далелҳо исбот карда метавонед?*
7. *Вазъи иқтисодии Чопонро дар оғози асри XIX шарҳ диҳед?*
8. *Бухрони низоми сиёсии сёгунро чӣ тавр исбот мекунед?*
9. *Чаро мамлакатҳои империалистии Фарб «дарҳои баста»-и Чопонро «қушодан» мехостанд?*
10. *Сиёсати «дарҳои баста» чӣ тавр барҳам хӯрд?*
11. *Дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯи фикри худро баён кунед.*

§ 24. ВЕТНАМ

Дар охири асри XVII ва то солҳои 70-уми асри XVIII дар қаламрави Ветнам якҷанд давлати феодалӣ — *Дайвет*, *Дангисай*, *Дангчаунг* ва баъзе давлатчаву князихои хурд-хурди дигар вучуд доштанд. То ин давра Ветнамро зоҳиран сулолаи *Лэй* (1428–1789) идора мекард. Дар амал он дар дасти ду сулола — аз арзи 16 болоро Чин ва чанубро Нгенҳо идора мекарданд.

Вазъи иқтисодӣ ва муносибатҳои ҷамъиятиро дар мамлакат муборизаи мутлақияти мутамарказ, молиқияти давлатӣ, муносибатҳои

феодалҳо ба он ва моликияти хусусӣ муайян мекарданд. Кашида гирифтани заминҳои чамъиятӣ, муқаррар намудани андозҳои баланд, зиёд кардани уҳдадорихои ҳарбӣ ва дароз кардани муҳлати хидмат вазъи кишоварзонро торафт вазнинтар мекарданд. Аҳволи косибону тоҷирон аз аҳволи кишоварзон беҳтар набуд. Ин боиси ба амал омадани Шӯриши Тэйшонҳо гардид.

Шӯриши Тэйшонҳо. Роҳи ягонаи халосӣ аз чунин вазъият шӯриш буд. Он соли 1771 дар деҳаи Тэйшон, ки дар наздикии шаҳри Конгтуми Ветнами Марказӣ воқеъ буд, оғоз ёфт. Аз ҳамин сабаб онро «Шӯриши Тэйшонҳо» меномиданд. Ба шӯриш се бародар — Нгуен Няк, Нгуен Ли ва Нгуен Хюэ роҳбарӣ мекарданд. Деҳқонони шӯришгар амалдорони маҳаллиро несту нобуд карда, бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ шаҳри бандарии Кюинъонро ишғол намуданд. Аз рӯзҳои аввал шӯриш мақоми умумихалқӣ пайдо намуда, ҷуғрофияи он васеъ мешуд. Ғайр аз кишоварзон ба он шаҳриён, косибон ва тоҷирон низ ҳамроҳ шуданд. Шӯриш асосан ба муқобили парокандагии феодалии мамлакат, ки ба рушди кишоварзӣ, озодии косибон ва тичорат халал мерасонид, равона шуда буд.

Дар муддати панҷ соли аввал ба шӯришгарон муяссар гардид, ки ноҳияҳои шимолу ҷанубии Ветнамо ба зери назорати худ дароранд. Тэйшонҳо ҳукмронии феодалҳои Чин ва Нгуенро барҳам зада, намоёндаи хонадони Лиро аз мамлакат пеш карданд ва ба онҳо муяссар гардид, ки артиши Чин ва Сиамро торумор намоянд. То нимаҳои соли 1789 Тэйшонҳо ҳокимияти худро дар тамоми Ветнам барпо карданд. Баъди ба сари қудрат омадан онҳо як қатор чорабиниҳои давлатӣ гузарониданд: идораи маъмуриро ба низом оварда, бочи тичоратиро бекор ва ба ҷойи алифбои чинӣ алифбои ветнаморо ҷорӣ намуданд. Нгуенҳо сиёсати феодалҳои сарнагуншударо пеш гирифтанд. Ҳанӯз соли 1776 пеш аз лашкаркашӣ ба поёноби дарёи Меконг, Нгуен Няк худро вионг, яъне шоҳи давлати Тэйшонҳо эълон кард. Мамлакат ба се вилоят тақсим карда шуд. Онҳоро се бародар Нгуен, Хюэ ва Ли, ки байни худ рақобат доштанд, идора мекарданд. Дар давраи ҳукмронии бародарон Нгуенҳо аҳволи халқ беҳтар нашуд. Умеди халқ барбод рафт. Аз норозигии халқ яке аз феодалҳои хонадони Нгуенҳо Нгуен-фук-Ан моҳирона истифода бурд. Ӯ қўшуни бузург чамъ карда, ба муқобили тэйшонҳо лашкар кашид, то ки ҳокимияти қаблӣро дар мамлакат аз нав барқарор кунад.

Дар ибтидо Нгуен-фук-Ан ба шикаст дучор мешавад, вале баъд ба ӯ ҳукумати Фаронса дастӣ ёрӣ дароз мекунад. Тавассути ин кумак

артиши Нгуен-фук-Ан зери роҳбарии афсарони фаронсавӣ шаҳрҳои Кюингтон, Дананд ва Фусуан (Хюе)-ро ишғол кард. Якуми июни соли 1802 ҳукмронии сулолаи Ле ба пуррагӣ хотима ёфт ва ба сари қудрат Нгуенҳои нав омаданд. Ин сулола дар мамлакат аз соли 1802 то соли 1945 ҳукмронӣ кардааст.

Империяи Нгуенҳо. Дар таърихи Ветнам салтанати Нгуен-фук-Ан (солҳои 1802–1819) бо рамзи «Зялонг» машҳур аст. Ӯ давлатдориро аз ислоҳоти маъмури оғоз кард. Мамлакат ба ҷойи Дайвет номи Ветнамро гирифта, ба се қисм тақсим шуд: шимолӣ (баккӣ), марказӣ (чунгкӣ) ва ҷанубӣ (намкӣ). Онҳо мувофиқан аз 13, 5 ва 7 музофот иборат буданд. Пойтахти мамлакат шаҳри Хюге эълон шуд. Мақомоти олии ҳокимияти иҷроия аз 6 палата-дарбор, қорҳои ҳарбӣ, молия, адлия, маросим ва қорҳои ҷамъиятӣ иборат буд. Барои назорат аз болои дастгоҳи амалдорон додгоҳи махсуси нозирон ташкил карда шуд.

Дар солҳои аввали баъди шӯриши Тэйшонҳо вазъи мамлакат ноустувор буд. Дар натиҷаи ҷангҳои дохилӣ иншооти обёрӣ аз қор баромада буданд. Бо мақсади аз гуруснагӣ наҷот ёфтан кишоварзон ҷойҳои сукунати доимии худро ба таври оммавӣ тарк мекарданд. Барои гирифтани пеши роҳи ин зухуроти манфӣ Нгуен-фук-Ан имтиёзҳои пардохти андози муқарраркардари бекор кард.

Маҷмуаи қонунҳои соли 1812-и Ветнам (аз рӯи кодекси қонунгузории Чин мураттаб гардида буд) барои мустақам ва бардавом шудани ҳокимияти феодалии бюрократии Нгуенҳо хидмат мекард.

Давраи аввали салтанати Нгуенҳо дар таърихи давлати Ветнам бо хатҳои заррин сабт гардидааст. Ислоҳоти Нгуенҳо ба давлатдорӣ ва иқтисоди Ветнам таъсири мусбат расонид. Дар ин қор саҳми бузурги император Зялонгро махсус таъкид намудан лозим аст. Баъди вафоти ӯ император *Минмен* (1820–1840) ба сари қудрат меояд. Ӯ ҳам барои пурқувват гардидани ҳокимияти мутлақии Ветнам қорҳои зиёдеро анҷом додааст.

Дар сиёсати хориҷии худ Нгуенҳо ба мамлакатҳои ҳамсоя ва махсусан ба Камбоча ва Лаос таваҷҷуҳ доштанд. Соли 1805 Камбоча маҷбур мешавад, ки вобастагии худро ба Ветнам эътироф кунад. Ин давлат дар давраи ҳукмронии Тэйшонҳо аз вобаста будан ба Ветнам озод шуда буд. Қўшишҳои Ветнам барои забт кардани Лаос ба манфиатҳои табақаи болоии Сиам муҳолиф баромад. То оғози асри XIX Лаос дар зери назорати шоҳи Сиам буд. Соли 1827 дар байни Ветнам ва Сиам барои Лаос ҷанг сар зад, ки дар он Ветнам ғолиб баромад. Бо ҳамин Лаос ҳам ба ҳайати Ветнам дохил карда шуд.

Англия бисёр мамлакатҳои хурду бузургро ба худ тобеъ карда буд. Аз ин сабаб Фаронса кӯшиш намуд, ки заминҳои ханӯз аз тарафи Англия ва ё мамлакатҳои сармоядорӣ ишғолнашударо ҳарчи тезтар ба даст дарорад. Бо ин мақсад Фаронса ба Ветнам экспедитсияи ҳарбӣ равон мекунад. Дар натиҷаи фишори мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо ва махсусан Фаронса императори Ветнам *Тхиеучи* (1841–1847) маҷбур шуд, ки талаби онҳоро қонеъ гардонид, ба таъқиби мубаллиғони насронӣ хотима диҳад.

Нгуен Тхе-то (1762—1820)

Баъди ин ҳам киштиҳои Фаронса дар бандарҳои Ветнам пайдо шуда, ҳамлаҳои роҳзанона мекарданд. Соли 1857 Ветнам маҷбур шуд, ки бандари Дананг ва ҷазираҳои Кондаоро ба Фаронса бидиҳад. То миёнаҳои асри XIX ҳокимони Чин Ветнамро хизматгори худ меҳисобиданд, вале ба таври пайваста Фаронса ин давлатро ба ихтиёри худ даровард.

Дар Ветнам бар зидди лашкари Фаронса ҷанги партизанӣ оғоз мешавад, вале он муваффақияте пайдо намекунад. Ба Фаронса муяссар мегардад, ки Ветнамро шикаст диҳад. Баъди имзои шартномаи Сайгон Фаронса музофотҳои Зядин, Динтионг, Ббенхоа ва ҷазираи Кондаоро ба даст оварда, аз Ветнам ба маблағи 20 миллион франк товони ҷанг талаб мекунад. Соли 1867 Фаронса бо баҳонаи барҳам додани бетартибӣҳо дар Ветнам се музофоти боқимондаи ҷануби Ветнам — Зинлонг, Анхианг ва Хатенро низ ишғол мекунад. Бо ҳамин давраи аввали ишғоли Ветнам аз тарафи империализми Фаронса ба охир мерасад. Соли 1863 шоҳи Камбоҷа Нородом ҳам ба Фаронса тобеъ будани мамлакати худро эътироф кард.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар охири асри XVII ва солҳои 50-уми асри XVIII Ветнам дар кадом вазъият буд?
2. Дар бораи шӯриши Тэйшонҳо маълумот диҳед.
3. Тэйшонҳо кадом ислоҳотро ба амал бароварданд?
4. Тэйшонҳо чӣ тавр шикаст хӯрданд?
5. Нгуен-фук-Ан дар Ветнам чӣ тавр император шуд?

6. *Нгуенҳои нав кадом чораҳои ба эътидол овардани мамлакатро андешиданд?*
7. *Фаронса Ветнамро чӣ тавр ба зери тасарруфи худ даровард?*
8. *Дар бораи таърихи Ветнами асрҳои XVI — нимаи аввали асри XIX чӣ хулоса баровардед?*

§ 25. БИРМА

Ташкилѐбии давлати муттаҳидаи феодалӣ. То миѐнаҳои асри XVIII Бирма давлати муттаҳид набуд. Сарварони он зоҳиран ҳукмронӣ мекарданд. Дар байни табақаҳои болоӣ ҷангҳои байниҳамдигарӣ беист идома доштанд, ки аз ин, пеш аз ҳама, халки одӣ зарар меидид. Қатъ гардидани муноқишаҳои сулолаві зарурати таърихии муттаҳидшавии мамлакатро ба миѐн овард.

Соли 1740 сулолаи Монҳо, ки дар шоҳии Пегуи ҷануби Бирма сокин буданд, аз заифии ҳокимияти марказӣ истифода бурда, лашкари Бирмаро торумор карданд. Ба Монҳо муяссар шуд, ки дар Бирма ҳокимияти худро дурудароз нигоҳ доранд. Соли 1752 бирмагиҳо ба муқобили Монҳо шӯриш бардоштанд. Сарвари ҳаракати озодихоҳони Бирма феодалӣ миѐнаҳол Алаумпай буд. Ӯ худро шоҳи Бирма эълон карда, бо номи Конбаун ба ҳукмронии сулолаи нав ибтидо мегузорад. Лашкари ӯ дере нагузашта, Аву ва ноҳияҳои ҷануби мамлакатро ба даст даровард. Ба муносибати ғалаба номи шаҳри Авуро ба Рангун (тарҷумааш аз забони бирмагӣ — «интиҳои ҷанг») иваз намуданд. Сарфи назар аз ғалаба, байни бирмагиҳо ва Монҳо ҷанг боз ҷанд соли дигар давом мекунад. Ба ин даҳолати истилогарони Фаронса ва Англия боис шуд. Ширкатҳои ин давлатҳо ҷангҳои байниҳамдигариро дар Бирма ба нафъи худ истифода бурда, дар ин ҷо мавқеашонро мустаҳкам менамуданд. Ширкати Ост-Индияи англисӣ худро дӯсти Бирма нишон дода, ҷазираи Негрѐи назди резинишӯи дарѐи Бассейнро бо нархи ниҳоят арзон ба даст мебарорад ва дар шаҳри Бассейн дукону корвонсаройҳои худро месозад. Ин ҷазира барои Англия таъҷибовар мешавад. Ширкати фаронсавии Ост-Индия бошад, дар Сиам ҷой мегирад.

Соли 1756 ба бирмагиҳо муяссар гардид, ки Сиамро ишғол намоянд. Баъди ин Монҳо аз дастгирии ҳарбии фаронсавӣ маҳрум гардиданд. Аз фурсати истифода бурда, англисҳо фаъолияти забткоронаи худро дар Бирма пурзӯр намуданд, то ки дар он ҷо ба ташкилѐбии давлати мутамаказ монѐ шаванд, вале бирмагиҳо англисҳоро торумор

карда, дар қазираи Негрэ дуқону қорвонсаройҳояшонро ба ҳок яқсон ва онҳоро аз Бирма пеш карданд. Мардуми Бирма баъди аз мамлакат баровардани аврупоиҳо муқобилияти Монҳо ва ҳокимони саркаши феодалиро барҳам зада, ноҳияҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи шимоли Бирмаро ба даст дароварда, ҳокимияти худро дар тамоми мамлакат барпо карданд. Ҳамин тариқ, дар нимаи дуюми асри XVIII муттаҳидшавии Бирма асосан хотима меёбад.

Ташкили давлати мутамаркази Бирма неруҳои истехсолкунандаи онро ба ҳаракат даровард ва муқобилати онҳоро ба муқобили истилогарон зиёд намуд. Дар оғози асри XIX Бирма ба яке аз давлатҳои калонтарини Осиёи Чанубу Шарқӣ табдил ёфт.

Соҳти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Аз рӯйи соҳти идора Бирма давлати феодали буд. Дар сари давлат шоҳ меистод, ки ӯ ҳокимияти номаҳдуд дошт. Шӯрои давлатӣ вазифаи ҳукуматро иҷро мекард ва он мақоми олии қонунгузор ва додгоҳ ба ҳисоб мерафт, лекин сухани охири дар қаламрави мамлакат ба шоҳ тааллуқ дошт.

Дар даҳсолаи аввали ҳукмронии сулолаи Конбаун Бирма нашъунамо ёфт. Сиёсати дохилии ҳокимони Ава ба барҳам задани тамоюлҳои ҷудоихоҳии феодалиҳои маҳаллӣ равона шуда буд. Дар баробари ин, онҳо дар сиёсати хориҷии худ забтқориро ба қор бурда, марзҳои Бирмаро васеъ мекарданд.

Ҷангҳои Англия ва Бирма. Ҷанги якуми Англия ва Бирма дар солҳои 1824–1826 ба амал омадааст. Истилогарони англис баъди аз Бирма ронда шудан ҳам, аз мақсади истилои ин давлат даст нақашиданд. Онҳо ба муқобили Бирма созишномаҳои мудофиавию ҳучум нақарданро баста, душманони Бирмаро бо силоҳ таъмин мекарданд.

Оғози солҳои 20-ум ИМА ҳам ба Бирма сар дароварданӣ шуд. Ҳукумати Амрико тавассути мубаллиғони ҷараёни баптистии дини насронӣ ба гузаштқуниҳои шоҳи Бирма ноил гардид. Ин ҷидду ҷаҳди ИМА ҳучуми англисҳоро ба Бирма тезонид. Англия Ҷиндустонро пурра ба тасарруфи худ дароварда, акнун метавонист неруҳои харбиашро ба муқобили Бирма равон кунад. Барои ҳамин англисҳо дар сарҳади Бирма муноқишаеро ташкил намуда, моҳи март соли 1824 ба ин давлат ҷанг эълон карданд. Дар ҷанги якуми худ Англия ба муқобили Бирма ширкати Ост-Индия, захираҳои моддӣ ва лашқари дар Ҷиндустон будаашро истифода қард.

Дар баробари ба қаламрави Бирма дохил шудани мустамлиқадорони англис на танҳо лашқар, балки тамоми халқи Бирма ба дифои ватани худ бархест. Ҷанг моҳияти умумихалқӣ пайдо намуд.

Чанги Англия ва Бирма

Сипохиёни ҳиндӣ, ки барои онҳо мақсадҳои ин чанг бегона буд, ба фармондеҳони англис итоат накарда, нисбати бирмагиҳо хайрхоҳӣ зоҳир менамуданд. Чунин сурат гирифтани чанг ғалабаи Англияро ба зери шубҳа гузошт. Аз ин рӯ, англисҳо аз баҳри идомаи чанг гузашта, моҳи феврالی соли 1826 дар маҳаллаи Яндабои наздикии шаҳри Ава бо Бирма сулҳ бастанд. Мувофиқи ин шартнома Ассам, Манипур ва музофотҳои наздибаҳрии Аракан ва Танассерим аз Бирма чудо шуданд. Бирма бояд ба Англия ба маблағи як миллион фунт стерлинг товони чанг медод.

Чанги якуми Англия ва Бирма ба иқтисоди Бирма зарари калон расонид.

Чанги дуюми Англия ва Бирма солҳои 1852–1853 ба амал омадааст. Ба мустамликадорони Британияи Кабир муяссар гардид, ки нуқтаҳои муҳимтарини Бирмаи Ҷанубӣ — Рангун, Бассейн, Мартабан ва баъзе ҷойҳои дигарро ишғол намоянд. Дар баробари ба Бирма дохил шудани лашкари англисҳо ҷанги партизанӣ оғоз ёфт. Партизанҳо ба лашкари англисҳо хавфи бештар доштанд. Ин чанг талафоти зиёди моддӣ ва ҷонӣ ба бор овард. Тавассути ҷанги дуюми худ низ Англия Бирмаро забт карда натавонист. 30 июни соли 1858 ҷанги англисҳо бо Бирма қатъ гардид. Лоихаи шартномае, ки аз тарафи ҳукуматдорони Британияи Кабир пешниҳод гардида буд, ба имзо расид.

Муборизаи халқ бар зидди англисҳо дар Пегу ҳашт сол давом кард, вале англисҳо оқибат онро пахш карданд.

Чанги партизаниии солҳои 1852–1860 ба англисҳо имкон надод, ки шимоли Бирма ба зудӣ ба Англия мустамлика шавад, вале сарфи назар аз ин Бирма бо бастании ду шартномаи нобаробар — шартномаҳои солҳои 1862 ва 1867 ба Англия тобеъ шуд.

Савол ва супоришҳо:

1. *Давлати муштараки феодалии Бирма чӣ тавр таъкил ёфт?*
2. *Барои муттаҳид намудани Бирма ширкати Ост-Индия чӣ нақш бозид?*
3. *Дар бораи сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Бирма маълумот диҳед.*
4. *Чанги якуми Англия ва Бирма кай ба амал омадааст? Ин чанг чӣ натиҷа дод?*
5. *Чанги дуюми Англия ва Бирма кай ба амал омадааст? Мувофиқи шартномаи сулҳ Англия аз Бирма чӣ гирифт?*
6. *Чанги партизаниии солҳои 1852–1860-ро дар Пегу шарҳ диҳед. Он чӣ натиҷа дод?*
7. *Бирма чӣ тавр ба Англия тобеъ шуд?*
8. *Муборизаи халқи Бирма ба муқобили истилогарони Британияи Кабир аз чӣ шаҳодат медиҳанд?*
9. *Аз мавзӯ ҳулоса бароред.*

§ 26. ИНДОНЕЗИЯ

Индонезия дар асрҳои XVI–XVII. Индонезия дар чорроҳаи муҳимми баҳр воқеъ гардидааст. Бинобар ин, ханӯз дар аввали асри XVI дар байни давлатҳои мутараққии Аврупо мубориза барои ба даст овардани он оғоз ёфта буд. Ба Индонезия аввалин шуда португалиҳо, баъд испаниҳо, англисҳо ва ҳолландиҳо омаданд. Ба Ҳолландия муяссар мешавад, ки рақибонашро аз Индонезия барорад. Дар ҳазираҳои сершумори Индонезия даҳҳо давлат вучуд дошт. Ҳолландиҳо аз парокандагии феодалии Индонезия истифода бурда, тавассути шартномаҳои асоратовар аксари онҳоро ба худ тобеъ карда буданд. Ин давлатҳо бо ҳамин мустақилияти сиёсии худро аз даст доданд.

Ширкати Ост-Индияи Нидерланд дар Индонезия аз рӯи як қатор маҳсулот, пеш аз ҳама, доруворӣ ҳуқуқи инҳисорӣ (монополӣ)-ро дар даст дошт, инчунин он бо роҳи аз аҳолии бо нархҳои ниҳоят паст

харидани биринчу равгани нахл ва бо нархи баланд фурӯхтани онҳо даромади ниҳоят қалон мегирифт.

Муборизаи Ҳолландия ва Англия барои Индонезия. Ширкати Ост-Индия бо вучуди саҳт истисмор қардани Индонезия охирҳои асри XVIII ба бухрони шадид гирифтос шуд. Сабабҳои асосии он ба амал омадани шӯришҳо дар Индонезия, суғт шудани инҳисор дар тичорат ва ришвахӯрӣ дар байни амалдорони он буд.

1 январи соли 1800 муҳлати фаъолияти ширкати Ост-Индия дар Индонезия ба охир расид. Мувофиқи қонунҳои ҳамонвақтаи Ҳолландия ин ширкат барҳам хӯрда, тамоми амвол ва қарзҳои он ба ихтиёри ҳукумати Ҳолландия гузаштанд. Ҳукумат тавонист, ки тавассути пардохти 154 миллион гулден (қарзи ширкат ҳамин қадар буд) империяи бузурги мустамликавиरो ба даст дарорад. Акнун ба ҷойи ширкати Ост-Индия Индонезияро дастгоҳи шоҳи Нидерландия истисмор мекард.

Аз соли 1795 сар қарда Нидерландия ба Фаронса тобеъ шуд. Бинобар ин сиёсати дохилию хориҷии он аз тарафи ҳукумати Бонапарт Наполеон муайян қарда мешуд. Соли 1796 англисҳо бо баҳонаи мубориза ба муқобили Наполеон Малакка ва баъзе мулкҳои дигари Ҳолландияро дар Суматра ва ҷазираҳои Молакка ишғол қарданд. Наполеон хуб мефаҳмид, ки дар оянда дар Шарқ ва хусусан дар Ҳиндустон ва Индонезия барои мубориза бар зидди Англия тақягоҳи боэътимод шуда метавонад. Соли 1807 генерал-губернатори Индонезия маршали ҳолландӣ Данделс таъйин қардид. Ҳукумати

Ҳолландия ба ӯ супориш дод, ки қазираи Яваро аз ҳучуми Англия муҳофизат намояд. Барои ин қор ба ӯ лашқар, лавозимоти ҳарбӣ ва пули зиёд лозим буд. Данделс дар Ява саросема роҳҳо, пойгоҳҳои ҳарбӣ ва истеҳкомҳои наздизоҳилӣ бунёд кард. Дар муддати як сол роҳе сохта шуд, ки он Яваро аз ғарб то Шарқ бурида мегузашт. Барои сохтани ин иншоот Данделс бо роҳи зӯри даҳҳо ҳазор кишоварзро сафарбар кард. Ҳазорҳо нафар аз заҳмати тоқатфарсо, гуруснагӣ ва вабо вафот карданд. Баҳри дифои Ява Данделс нисбати халқи Индонезия чораҳои дигари маҷбуруниро низ истифода бурд, вале ба ӯ муяссар нашуд, ки дифои боэътимоди Яваро таъмин намояд. Баръакс, ин чораҳо нисбати ӯ ҳисси бадбинии мардуми маҳаллиро ба вуҷуд оварданд. Кишоварзони Бентама (Яваи Ғарбӣ) мусаллаҳ шуда, ба шӯриш даст заданд. Данделс ин шӯришро паҳш кард, вале дар қойҳои дигари Индонезия низ шӯришҳо оғоз ёфтанд. Норозигӣ ва хашму ғазаби халқ нисбати Данделс ниҳоят бузург буд. Бинобар ин ҳукумати Нидерландия Данделсро бозхонд.

Моҳи августи соли 1811 дастаи 12-ҳазорнафараи англисҳо ба Ява дохил шуда, Батанияро ишғол кард. Пас аз як моҳ дар муҳорибаи халқунандаи наздикии Семаранг англисҳо ҳолландиҳоро пурра торумор карданд. 18 сентябр намояндаи Ҳолландия ба санади таслимшавии мамлақати худ имзо гузошт. Акнун Индонезия ба зери итоати мамлақати дигари империалистӣ — Англия дохил гардид.

Индонезия дар зери ҳокимияти Англия. Губернатори Англия дар Ява Раффлз таъйин мешавад. Сиёсати Раффлз ба манфиатҳои буржуазии саноатии Англия пурра ҷавоб медод. Раффлз як қисми қаламрави Қойякартаро ҷудо карда, дар он ҷо салтанати лӯхтақмонанди Пақуаламанро ташкил кард. Султонҳои Ява ҳуқуқи лашқар доштанро аз даст доданд. Қазираҳои Банка ва Биллитон, ки аз қазираи сурб ғанӣ буданд, ба ихтиёри англисҳо гузаштанд.

Қорабинии муҳимтарини Раффлз дар Ява ба амал баровардани ислоҳоти замин буд. Тамоми замин моликияти ҳукумати Батав, яъне моликияти англисҳо эълон карда шуда, баъд он ба кишоварзон ба иҷора дода шуд. Кишоварзон аз замини ба иҷора гирифтаи худ андози асли (рентаи натуралӣ) медоданд. Ҳаҷми ин андоз аз чоряк то нисфи ҳосилро ташкил медод. Бо мақсади зиёд кардани даромад аксарияти заминдорон заминҳояшонро ба иҷора медоданд. Раффлз чун Данделс фуруши заминҳои давлатиро ба хориҷиён идома дод. Ғайр аз ин, бо мақсади рушди баҳрнавардӣ ва тиҷорати Англия Раффлз инҳисори тиҷорати хориҷиро бекор карда, бандарҳои Индонезияро

барои хориҷиён кушод. Ӯ боварӣ дошт, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ягон давлат бо Англия рақобат карда наметавонад. Раффлз аз кушодани бандарҳои Индонезия фоидаи калон ба даст овард.

Дар ҳақиқат, ҳамаи ин чораҳо ба Индонезия ворид гардидани сармояи англисиро осон ва даромади онро зиёд кард. Дар баробари ин, англисҳо ба рушди муносибатҳои пулию молии Индонезия мусоидат карданд.

Ба Индонезия баргаштани ҳолландиҳо. Сарнагун шудани империяи Наполеон ба барқарор гардидани шоҳи соҳибистиклоли нидерландиҳо оварда расонид. Моҳи августи соли 1814 барои ба Ҳолландия баргардонидани қазираҳои Индонезия шартнома ба имзо расид, лекин англисҳо бо ҳар роҳ ҳаракат мекарданд, ки Индонезияро ба нидерландиҳо надиханд. Раффлз, ки акнун губернатори Бенкулен таъйин гардида буд, якчанд маротиба кӯшиши беҳуда ба харҷ дод, ки Суматраро дар ихтиёри Англия нигоҳ дорад. Ба ӯ муяссар шуд, ки аз султони Қохор қазираи Сингапурро ба даст дарорад. Дар он ҷо парчами Британияи Кабир барафрохта шуд. Сингапур барои мустамликадорони англисӣ дар Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ тақягоҳи муҳимтарин гардид. Муноқишаҳои Англияю Ҳолландия бо имзо шудани шартнома ба охир расид. Мувофиқи он Англия аз даъвои Суматра гузашта,

Бенкулен ва қазираи Билитонро ба Ҳолландия баргардонид. Ҳолландия бошад, аз мустамликаҳои охирини худ дар Ҳиндустон маҳрум гардид. Ҳамин тавр, Индонезия аз нав мустамликаи Нидерландия гардид, ки он то соли 1945 давом кард.

Ҳайкал аз Яваи Марказӣ

Шӯриш дар Ява. Дар солҳои 1825–1830 дар Ява шӯриши халқӣ ба амал омад. Он дар моҳи июл оғоз ёфт. Сарвари шӯриш шоҳзодаи Чакарта Дипонегоро буд. Дипонегоро норозигии худро нисбати ҳукмронии ҳолландиҳо дар шакли қасри худро тарк карда, ба кӯҳҳо рафта ифода намуд. Вай мегӯянд, ки ҳолландиҳо ҷӣ тавр мамлакат ва халқи ӯро истисмор мекунанд. Дипонегоро ба ҳулосае омад, ки вазифаи асосии ӯ мубориза бар зидди

зулми ҳолландиҳо мебошад. Обрӯ ва эътибори Дипонегоро дар байни халқ рӯз то рӯз баланд мешуд. Ҷро рамзи озодӣ меномиданд.

Ба мулкҳои Дипонегоро дохил шудани ҳолландиҳо барои оғози шӯриш баҳона шуд. Моҳи июли соли 1826 дастаҳои шӯришгарони пойтахти султони Чакарта — шаҳри Чакартаро ишғол карданд.

Ба муқобили шӯришгарон ҳолландиҳо ба Ява гарнизонҳои худро аз қазираҳои дигари Индонезия оварданд. Ба замми ин, аз Ҳолландия низ ёрӣ омад, инчунин, онҳо аз Индонезия зархарид-хоро ҳам ҷамъ карданд. Феодалҳои Яваро тавассути пулу ваъдаҳо ба тарафи худ мекашиданд. Ҳокимони Суракарта ва Мадуро бошанд, ба муқобили Дипонегоро ба мубориза бархостанд. Ҳолландиҳо барои ғалаба аз ҳеч кирдори нангин рӯй намегардониданд. 28 март соли 1830 ҳангоми гуфтушунид онҳо Дипонегоро дастгир намуда, ба Макасари Сулавеси бадарға карданд. Ҷ дар ин қазираи дурдасти Индонезия то охири умр ҳамчун маҳбус зиндагӣ кард. Баъди дастгир карда шудани Дипонегоро нуқтаҳои охирини ин шӯриш ҳам пахш карда шуданд.

Чангҳои минбаъдаи Ҳолландия ва Индонезия. Баъди аз нав барқарор кардани мавқеи худ дар Индонезия, ҳукумати Ҳолландия қувваҳои худро барои ишғоли мулкҳои берун аз Ява раван кард. Мардуми Суматра алайҳи ҳолландиҳо салтанати Палембангро низ барҳам доданд. Шартномаи соли 1821 бо қуҳансолони Минангкабау (Суматраи Ғарбӣ) бастаро вайрон карда, барои ишғоли ин вилоят қариб 25 сол чанг карданд. Ҳолландия ба худ султониҳои соҳилҳои шарқии Суматра — Дехлӣ, Лангкат, Серданг ва ғайраро тобеъ кард.

Аз соли 1850 сар карда ҳолландиҳо якҷанд маротиба ба соҳилҳои ғарбии Калимантан сафари ҳарбӣ ташкил намуданд. Соли 1860 султони Барҷармасинро, ки дар ҷануби Калимантан воқеъ гардида буд, шикаст дода, ба мулкҳои Ҳолландия ҳамроҳ карданд.

Савол ва супоришҳо:

1. *Дар асрҳои XVI ва XVII дар Индонезия кадом давлат ва ширкатҳо ҳукмронӣ мекарданд?*
2. *Чаро истилогарони аврупоӣ ба Индонезия рағбат ва тавачҷуҳ зоҳир намуданд?*
3. *Нидерландиҳо кай ба Индонезия ворид шуданд?*
4. *Кай Индонезия ба зери итоати Фаронса гузашт?*
5. *Дар бораи Индонезияро идора кардани генерал-губернатор Раффлз нақл кунед.*
6. *Англия Индонезияро чӣ тавр ба зери тасарруфи худ даровард?*

7. *Аз нав дар Индонезия хукмрон шудани Нидерландия чӣ тавр ба амал омад?*
8. *Дар бораи сабабҳои шӯриши дар Ява (бо сардори Дипонегоро), рафт, шикаст ва оқибатҳои он чӣ гуфта метавонед?*
9. *Аз мавзӯ ӯ хулоса бароред.*

§ 27. ҲИНДУСТОН

Дар миёнаҳои асри XVII дар Ҳиндустон беш аз 150 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекард. Халқиятҳои сершумортарини ин кишвар бенгалҳо, ҳиндуҳо, биҳорӣҳо, орияҳо, маратҳҳо, гучаротӣҳо, рачастонӣҳо, панҷобӣҳо, кашмириҳо, телугӣҳо, каннарҳо, тамилҳо ва малаяламҳо буданд. Аз рӯйи мансубияти динӣ 75 дарсади аҳолии мамлакатро пайравони дини ҳиндуия ва зиёда аз 20 дарсади аҳолиро пайравони дини ислом ташкил менамуданд.

Соҳти иҷтимоию иқтисодӣ. Иқтисодиёти Ҳиндустон нобаробар тараққӣ мекард. Дар баъзе маҳалҳои кӯҳӣ ва чангалзори он қабилҳои халқиятҳои, ба монанди бхилҳо, гондҳо, сангалҳо ва дигар қабилҳо сокин буданд, ки дар зинаҳои гуногуни тараққиёти ҷамъиятӣ қарор дошта, ҳатто марҳалаи ибтидоии ҷомеаи феодалиро аз сар мегузарониданд. Умуман, Ҳиндустон дар зинаи феодализм қарор дошт. Хусусияти асосии феодализи ми ин давлат моликият бар замин ва иншооти обёрикунанда буд.

Тақсимоти табақавӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини соҳти иҷтимоии Ҳиндустон буд. Нишонаи муҳиму фарқкунандаи табақавӣ умумият ва меросӣ будани шуғли меҳнат, никохи дохиликастагӣ, умумияти динӣ ва анъанаҳои онҳо мебошанд. Табақаҳо ба «олӣ», «миёна», «паст», «пасттарин» ҷудо мешуданд. Ҷудои онҳо тавассути силсилаи қонунҳои саҳттарин дифоъ карда мешуд. Дар зинаи аз ҳама пасттарини иҷтимоӣ «маҳавҳо» қарор доштанд. Мақсади соҳти табақавӣ абадӣ гардонидани нобаробарии иҷтимоӣ ва дар ҷудой нигоҳ доштани гурӯҳҳои гуногуни аҳоли буд.

Сарфи назар аз соҳти иҷтимоӣ дар Ҳиндустон муносибатҳои пулию молӣ ташаккул меёфтанд.

Барҳам хӯрдани империяи Темуриёни Ҳинд. Тезтунд шудани зиддиятҳои феодали сабабгори сар задани ҳаракатҳои халқӣ шуд. Дар баробари кишоварзон ва табақаҳои тичоратию қосибии шаҳрҳо бар зидди феодалҳо баъзе халқиятҳои Ҳиндустон барои ягонагии қавмӣ,

каламрави сукунат ва забони хеш мубориза мебурданд. Ҳамаи ин ба ҳаракатҳои халқӣ таъсир расонид. Дар натиҷаи муборизаҳои онҳо империяи *Темуриёни Ҳинд* (1526–1761) барҳам хӯрд.

Дар солҳои 50-уми асри XVIII иттиҳоди Маратха нуруи асосии Ҳиндустон ба шумор мерафт. Сарварони ин давлат дар назди худ вазифа гузошта буданд, ки ҳокимияти худро дар каламрави Ҳиндустон паҳн кунанд, вале ин мақсади онҳо амалӣ нагардид. Дар ин вақт аз тарафи шимолу ғарб ба Ҳиндустон шоҳи Афғонистон — *Аҳмадшоҳи Дурронӣ* ҳуҷум кард. Муҳорибаи халқунандаи байни кӯшунҳои ин ду давлат дар моҳи январӣ соли 1761 дар ҳамвориҳои Панипат ба амал омад. Дар он лашкари Афғонистон ғолиб баромад, вале истилогарони афғон дар ин ҷо ҳокимияти худро мустаҳкам карда натавонистанд.

Англисҳо дар ибтидо Банголро забт карданд. Ин музофот яке аз қисматҳои тараққиқардаи Ҳиндустон ба ҳисоб мерафт. Барои минбаъд дар Ҳиндустон пеш бурдани ҷанг англисҳо дар шаҳри Калкутта истехкоми ҷарбии Вилиямсро бунёд карданд.

Моҳи апрели соли 1756 ба тахти Бангола Сирочуддавла соҳиб шуд. Ӯ хост, ки англисҳо аз Бангола пеш кунанд. Сирочуддавла бо ин мақсад ба Калкутта лашкар кашид. Ба ӯ муяссар шуд, ки лашкари Ост-Индияро шикаст диҳад, вале ҳукумати Англия ба ихтиёри ширкати Ост-Индия эскадраи киштиҳои пурзӯреро фиристод. Ба лашкари шушкигард ва баҳрии англисҳо амалдори ширкати Ост-Индия Роберт

Яке аз ҳокимони ҳиндӣ бо аҳли рикоби худ ба назди халқ мебарояд

Аз деҳқонони ҳиндӣ андоз чамъ кардани англисҳо

Клайв роҳбар таъйин шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки бар лашкари Сирочуддавла ғолиб барояд. Клайв дар Бангола Мир Чаъфари хоинро ба сари қудрат овард. Мир Чаъфар ба афсарон ва амалдорони ширкати Ост-Индия барои хидматашон 1 миллиону 250 ҳазор фунт стерлинг тухфа дод, вале баъди чанде ин шахс ба сарварони ширкат ва Клайв маъқул нашуд. Аз ин сабаб онҳо ба ҷойи ӯ Мир Қосимро ҳокими Бангола таъйин намуданд. Барои чунин табаддулот онҳо аз Мир Қосим 200 ҳазор фунт стерлинг пора гирифтанд, вале Мир Қосим ба ширкати Ост-Индия итоат накарда, сиёсати мустақилонаи худро пеш гирифт. Ӯ ба муқобили англисҳо муборизаи ошкорои мусаллаҳонаро оғоз кард. Дар ин қор ба Қосим ҳокимони баъзе вилоятҳои ҳамсоя ҳамроҳ шуданд.

Мухорибаи ҳалқунанда ба муқобили англисҳо моҳи октябри соли 1757 дар Плесси ба амал омад. Дар ин мухориба англисҳо дастболо шуда, мавқеи худро дар Бангола мустаҳкам карданд.

Воқеаҳои солҳои 50-ум ва 60-уми асри XVIII дар тақдири Ҳиндустон марҳалаи ҳалқунанда буданд. Бо ҳамин истилои ин давлат аз тарафи Англия оғоз ёфт.

Забткориҳои ширкати Ост-Индия дар чоряки чоруми асри XVIII. Соли 1775 Ост-Индия ба муқобили давлати Маратха ҷанг оғоз кард. Соли 1778 лашкари Англия аз қўшуни Маратха саҳт шикаст хўрд.

Давлати калонтарини Хиндустони Чанубӣ Майсур ба ҳисоб ме-
рафт. Шоҳи Майсур Ҳайдар Алӣ яке аз арбобони дурандеши машхури
Ҳиндустони ҳамонвақта буда, дар мамлакат як қатор ислохот гуза-
ронид. Дар натиҷа Майсур хеле пурқувват гардид. Баъд ӯ бо якчанд
давлати ҳамсоя барои мубориза бар зидди англисҳо созишнома ба
имзо расонд.

Соли 1778 иттифоқчиён нақшаи ба даст даровардани шаҳрҳои
муҳимтарини аз тарафи ширкати Ост-Индия ишғолшударо мураттаб
сохтанд. Дар ин ҷанг лашкари Ҳайдар Алӣ ба артиши Англия зарбаи
ҳалокатовар зад, вале баъди якчанд сол нерухи иртиҷоии дохилӣ
бо дастгирии англисҳо ба Ҳайдар Алӣ суиқасд намуда, ӯро ба ҳало-
кат расониданд. Корҳои ӯро фарзандаш Типу Султон идома дод. Ба
ӯ муяссар шуд, ки бар лашкари ширкати Ост-Индия ғалаба ба даст
оварда, истиқлолияти давлати худро муҳофизат намояд.

Дар чоряки чоруми асри XVIII дар Ҳиндустон ба муқобили ан-
глисҳо чандин шӯриши калон ба амал омад. Шӯришҳои кишоварзон
дар Бангола, Орис, Рангпур, Банорас аз қабилҳои онҳо буданд.

Англия ба Майсур боз ду маротибаи дигар лашкар кашидааст:
бори сеюм солҳои 1790–1792 ва маротибаи чорум аз моҳи феврал
то моҳи майи соли 1799. Дар ҷанги охирин пойтахти Майсур шаҳри
Серингапатам ба англисҳо таслим шуд. Типу Султон дар ҷанг ҳалок
гардид. Бо ҳамин ширкати Ост-Индия артиши давлати Майсурро
торумор карда, ҳукмронии худро дар Ҳиндустони Чанубӣ пурра
барқарор намуда, мавқеи муҳимтарини стратегиро ба даст даровард.

Идораи Ҳиндустон аз тарафи Шӯрои нозирон, ки иборат аз 6
нафар буд ва онро шоҳи Англия таъйин мекард, ба амал бароварда
мешуд. Раиси Шӯро узви ҳайати Кабинети вазирони Англия буд.

Давлатҳои соҳибистиқлоли Ҳиндустон дар оғози асри XIX. Бо
торумор кардани Майсур истилои пурраи Ҳиндустон ханӯз ба охир
нарасида буд. Акнун дар муқобили истилогарон давлати Сикх ва
иттиҳоди вилоятҳои Маратха истода буданд.

Дар асри XVIII ва оғози асри XIX ҷангҳои байниҳамдигарии фео-
далҳои Сикх бо муттаҳидшавии Панҷоб ва ташкилҳои давлати Сикх
анҷом ёфт. Асосгузори ин давлат яке аз ходимони маъруфи давлатии
ҳамонвақтаи Ҳиндустон Ранчит Сингх буд.

Дар баробари ташкилҳои худ давлати ҷавон ба хавфи исти-
лои хоричӣ рӯбарӯ шуд. Дар шимолу ғарб ба он Афғонистон таҳдид
мекард, вале хавфи аз ҳама ҷиддӣ ширкати Ост-Индия буд. Ранчит
Сингх вазъиятро дуруст дарк намуда, бар зидди Ост-Индия рӯйирист

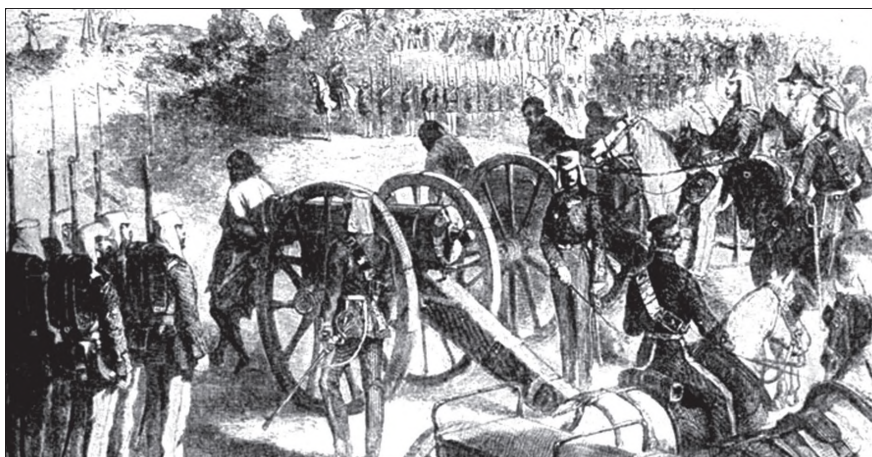
ба ҷанг дохил нашуд. Аз ёрии Маратха даст кашида, соли 1806 бо англисҳо созишнома ба имзо расонид, вале воқеаҳои минбаъда ҳамин хел сураат гирифтанд, ки ин шартнома вайрон карда шуд. Ба ширкати Ост-Индия муяссар шуд, ки васеъшавии давлати Сикхро боздорад. Сарфи назар аз ин, то соли 1828 ҳамаи заминҳои Сикх муттаҳид гардиданд.

Дар оғози асри XIX ширкати Ост-Индия бар зидди иттиҳоди Маратха беист ҷанг мекард. Баъди ҳар як ҷанг он бо Маратха созишнома баста, ягон қисмати ин давлатро ба тобеияти худ мебаровард. Созишномаҳои солҳои 1800, 1801, 1802 аз қабيلي онҳост. Мувофиқи созишномаи соли 1818 Иттиҳоди Маратха мавҷудияти худро аз даст дод.

Истилои пурраи Ҳиндустон дар солҳои 40-уми асри XIX ба амал меояд. Солҳои 1845–1846 Англия ба муқобили давлати Сикх ҷанги якуми худро оғоз кард. Муҳорибаи ҳалқунанда дар наздикии Собраун ба амал омад. Дар патиҷаи хиёпати баъзе афсарон пақшаи ҷойгиршавии ҷузъу томҳои аскарони сикхҳо ба дасти сарфармондеҳи лашкари англисӣ афтид ва ин масъалаи ғалабаро ҳал кард. Даре нагузашта пойтахти Панҷоб — шаҳри Лоҳур аз тарафи англисҳо ишғол карда шуд. Моҳи март байни Сикх ва Англия созишномаи сулҳ ба имзо

Ба Деҳлӣ ҳамла кардани артиши Англия

Шӯриши сипохиёнро тирборон кардани артиши англис

расид, ки мувофиқи он ғолибон аз Сикх 1,5 млн фунт-стерлинг то-
вони ҷанг гирифтанд. Артиши Сикх кам карда шуда, водии байни
ду дарё — Чаландхар ба ихтиёри ширкати Ост-Индия гузашт. Ба
ивази маблағи боқимондаи товони ҷанг Ост-Индия Кашмирро ба
даст даровард. Ин вилояти бузург ба маблағи 1 млн фунт-стерлинг
ба ҳокими Ҷаму Гулоб Сингу фурӯхта шуд.

Шӯриши Сипохиён дар солҳои 1857–1859. Баъди аз ҷониби
ширкати Ост-Индия забт шудани Панҷоб (1849) дигар ягон давла-
ти Ҳиндустон ба Англия муқобилат нишон дода натавонист. Акнун
дастаҳои артиши англисию ҳиндӣ барои истилои давлатҳои дигар,
аз он ҷумла Бирма ва Афғонистон сафарбар карда мешуданд. Аз ин
кор сипохиён, ки аслан аҳолии маҳаллӣ буданд, норозигии худро
баён менамуданд. Артиш аз тақиягоҳ будан ба ширкати Ост-Индия
ва Англия ба маркази муқобилати зидди онҳо табдил меёфт. Хамин
тарик, дар артиши аз ҳисоби миллату халқиятҳои маҳаллӣ ташкил-
кардаи англисҳо охишта-охишта шӯриш пухта мерасид.

Барои сар задани шӯриш баҳонае лозим буд. Он ҳам пайдо шуд.
Сипохиён аз мусаллаҳшавӣ бо тирҳои нава, ки бо ҷарбуи гов ва ҳук
пур шуда буданд, ошкоро эътироз баён намуданд, чунки мусалмонон
равғани ҳук ва ҳиндуён равғани говро истеъмол намекарданд, вале
ҳукуматдорони мустамликавӣ хусусияти динию қавмии Ҳиндустонро
ба эътибор нагирифтанд. Ин муносибати англисҳо қаҳру ғазаби си-
похиёнро ба вучуд овард.

Шӯриши бузурги Сипоҳиён 10 майи соли 1857 дар Мирут оғоз ёфт. Сипоҳиёнро аҳолии маҳаллӣ дастгирӣ карданд. Марказҳои асосии ин шӯриш Дехлӣ, Ауд ва Канпур буданд. Дар ин маҳалҳо шӯришгарон худидоракунии маҳаллии давлатиро ташкил карданд. Мақомоти асосии ҳокимияти шӯришгарон Шӯро ба ҳисоб мерафт. Шӯроро собиқ афсари лашкари англисӣ Бахтхон сарварӣ мекард.

То моҳи сентябри соли 1857 англисҳо тавонистанд неруҳои зиёди худро дар наздикии Дехлӣ чамъ оваранд. 11 сентябр англисҳо маркази муҳимтарини ҳаракати озодихоҳӣ — шаҳри Дехлиро ба даст дароварданд.

Дар Канпур полкҳои сипоҳиён 4 июни соли 1857 шӯриш бардоштанд. Дар ин шӯриш деҳқонон ҳам ширкат варзида, ҳокимиятро ба даст дароварданд.

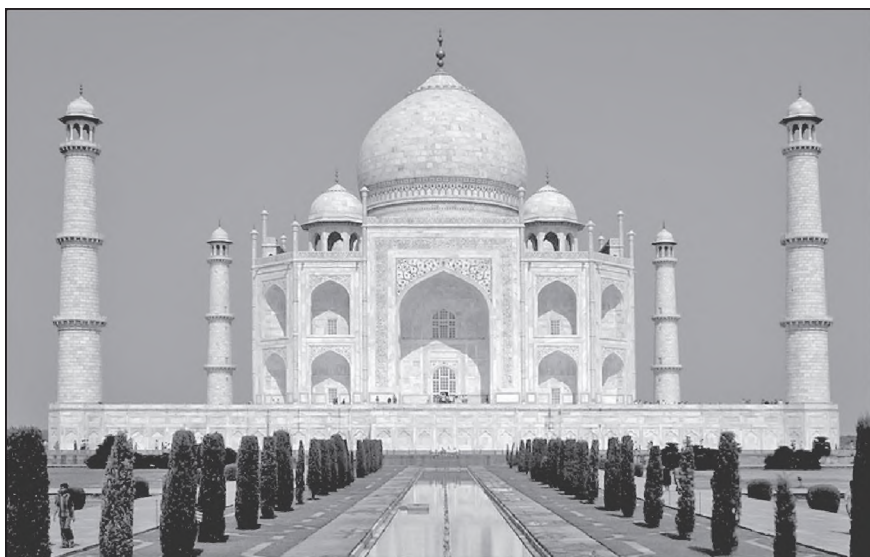
Шӯриши Сипоҳиён то соли 1859 давом кард ва оқибат торумор карда шуд. Ҳазорон нафар иштирокчиҳои шӯриш ба қатл расонида шуданд. Шӯриши Сипоҳиён дар Ҳиндустон ба давраи нави таърихи ин мамлакат ибтидо гузошт: давраи ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон фаро расид.

Фарҳанг. Фарҳанги Ҳиндустон дар тӯли ҳазорсолаҳо инкишоф ёфтааст. Яке аз ёдгориҳои бузурги давраи империяи Темуриёни Ҳинд дар соҳаи адабиёт «Рамаяна» мебошад, ки ба қатори дурдонаҳои маданияти ҷаҳонӣ дохил гардидааст.

Олими бузурги инсондӯст, файласуф, таърихнигор, ватанпарвар ва шоир *Абдураҳим Валиа* (1703–1762) дар рисолаҳои худ ба муқобили маҳдудияти табақавӣ баромад карда, ҳокимони феодалии тангназарро зеро танқиди саҳт гирифтааст. Ӯ ҷонибдори ҷомеае буд, ки ба адолат ва некӣ асос ёфта бошад.

Дар охири асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX дар қаламрави аз тарафи ширкати Ост-Индия ишғолкардаи Ҳиндустон дар соҳаи фарҳанг ягон ёдгориёи офарида нашудааст, ки ба асарҳои баландмазмунӣ садсолаҳои гузашта баробар шуда тавонад. Танҳо эҷодиёти шифоии халқ — фолклор, суруду рақсҳо, имову ишора (пантомима) ва театри халқӣ амал мекарданд. Сюжети асосии онҳо бо дин алоқаманд буд.

Дар пешрафти индавраинаи фарҳанги Ҳиндустон нақши маорифпарвар *Рай Моҳан Рой* (1772–1833) бузург буд. Ӯ асосан ба усулҳои дини Ҳиндуия содиқ монда, ба муқобили ифротгароӣ баромад намудааст. Бо ташаббуси вай дар Калкутта барои Ҳиндуҳо коллеҷи аввалини аврупоӣ кушода мешавад. Соли 1821 ӯ аввалин шуда дар

Тоҷмаҳал. Яке аз шоҳкориҳои беҳтарини меъмории ҷаҳон

Ҳиндустон бо забони банголӣ ба наشري маҷалла шуруъ мекунад. Дар ин солҳо шоирони бузурги Ҳиндустон Мирзо Ғолиб, Ишор Чандро Гупто ва драматург Динобандх Митро зиндагӣ ва эҷод кардаанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи сохти иҷтимоию иқтисодии Ҳиндустон маълумот диҳед.
2. Империяи Тежуриёни Ҳинд чӣ тавр барҳам хӯрд?
3. Дар бораи иттиҳоди Маратҳаи асри XVIII чиро медонед?
4. Ҳиндустонро шиғол кардани ширкати Ост-Индия кай оғоз ёфт?
5. Дар солҳои 70-ум ва 90-уми асри XVIII Англия тавассути ширкати Ост-Индия қадом қисматҳои Ҳиндустонро забт кард?
6. Давлати Майсур ва шоҳони он бар зидди ширкати Ост-Индия чӣ тавр мубориза мебуданд?
7. Дар бораи муборизаи озодихонаи давлатҳои Майсур ва Маратҳа дар оғози асри XIX нақл кунед.
8. Мардуми Сикх барои истиқлолияти давлати худ чӣ тавр мубориза мебуд?
9. Чаро сипоҳиёни Ҳиндустон дар солҳои 1857–1859 шӯриш бардоштанд?
10. Дар бораи фарҳанги Ҳиндустони асри XVI–нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед.

§ 28. АФҒОНИСТОН

Ташаккули давлати Афғонистон. Дар асри XVI Афғонистон аз тарафи империяи Темуриёни Ҳинд ва Сафавиёни Эрон забт карда мешавад. Дар муборизаи дурударози беш аз 200-сола худшиносии миллӣ ва анъанаҳои ваганпарварии халқҳои Афғонистон ташаккул меёбанд.

Моҳи октябри соли 1747 дар Нодиробод, ки дар наздикии Қандаҳор воқеъ гардида буд, чиргаи хонҳои бонуфузи афғон ҷамъ омад. Онҳо дар ин ҷаласаи худ Аҳмадхон ном шахсро шоҳи Афғонистон эълон карданд.

Аҳмадхон то ин вақт ҳамчун фармондеҳи дастаи афғонҳо дар хизмати шоҳи Эрон — *Нодиршоҳ* буд. Аҳмадхон ба Садузай ном қабилаи абдалӣ тааллуқ дошт. Баъди кушта шудани Нодиршоҳ Аҳмадхон аскарони худро аз лашкаргоҳи эронӣ бароварда, ҳазинаи шоҳро низ қариб пурра бо худ мебарад.

Ширкатқунандагони чирга ба шоҳи интихобкардаи худ номи «Дурронӣ»-ро ҳамроҳ карда, ӯро Аҳмадшоҳи Дурронӣ номгузори карданд. Аз ҳамин вақт сар карда, қабилаи абдалӣ номи дуррониро мегирад.

Давлати Аҳмадшоҳи Дурронӣ хангоми Кобул ва Қандаҳорро забт кардани ӯ ташаккул меёбад. Даре нагузашта, ҳокимияти Аҳмадшоҳи Дуррониро аксарияти шоҳону хонҳои қабилаҳои афғонӣ, аз он ҷумла онҳое, ки дар тарафи рости рӯди Ҳинд зиндагонӣ мекарданд ва дар зери ҳокимияти ҳокимони Ҳиндустони Шимолӣ буданд, эътироф менамоянд. Гилзоиҳо, ки бо абдолиён муддати дуру дароз дар муноқиша буданд, низ ба Аҳмадшоҳи Дурронӣ тобеъ шуданд. Дар тарафи рости дарёи Ҳинд соли 1750 лашкари Аҳмадшоҳ Ҳиротро ба даст даровард. Баъди ин навбати Систон расид. Сипас лашкари афғонӣ ба шимолу ғарбии Ҳиндустон ҳуҷум карда, Балучистон ва Панҷобро то сарҳадҳои Ҳиндустон ба Афғонистон тобеъ кард. Аҳмадшоҳ ба Шикарпур ва Лохур ҳам ҳуҷум мекунад, вале ӯро Темуриёни Ҳинд аз ин ҷо фишор дода, ба ақиб мепартоянд. Ба ин самт Аҳмадшоҳ аввалин бор лашкар кашида буд. Он бо бастанӣ шартномае, ки пардохтани андозӣ ҳарсолро аз аҳолии Панҷоб дар назар дошт, анҷом мепазирад. Дар натиҷаи ин лашкаркашӣ ҳокими Синд низ ба Аҳмадшоҳ тобеъ мешавад.

Ҳангоми лашкаркашии сеюми худ (соли 1752) Аҳмадшоҳ Кашмир ва баъди муҳосираи дурудароз яке аз шаҳрҳои калон ва ободу зебои

Эрон Машҳадро низ ишғол мекунад. Олимон ва сарварони ин шаҳр Аҳмадшоҳро ҳамчун шоҳи худ қабул намуда, ба шарафи ӯ танга сикка мезананд. Баъди ин пирӯзиҳо Аҳмадшоҳ артиши худро барои гирифтани шаҳри Деҳлӣ сафарбар мекунад. Бо вучуди аз ин шаҳр 12 миллион рупия ғанимат ба даст овардан, аз сабаби паҳн шудани касалии вабо ӯ маҷбур мешавад, ки ба Афғонистон баргардад.

Ҳангоми ҷангҳои дохилии Ҳиндустон Аҳмадшоҳ бо қувваҳои худ аз Панҷоб маратххоро пеш мекунад. Ҷанги ҳалқунандаи байни маратхҳо ва афғонҳо соли 1761 дар наздикии Панипат ба амал меояд. Дар ин ҷанг Аҳмадшоҳ ғалаба мекунад, вале ба ӯ лозим омад, ки зуд ба Афғонистон баргардад, зеро дар ин ҷо ба муқобили ӯ исён ба амал омада буд.

Қаламрави Афғонистон дар замони ҳукмронии Аҳмадшоҳи Дурронӣ ниҳоят васеъ шуд. Соли 1761 сарҳади давлати ӯ дар ҷанубу шарқ то наздикии Деҳлӣ расида буд, вале дар натиҷаи муборизаи сикхҳо Дурронӣён қариб тамоми Панҷобро аз даст доданд. Бо вучуди ин, Кашмир, Синд, Бахавалпур ва Қалот то барҳам хӯрдани империяи Дурронӣён дар ҳайати ин давлат буданд. Соли 1769 Хуросон аз ҳайати Афғонистон баромада, ба итлоати шоҳи Эрон дохил мегардад.

Барҳам хӯрдани империяи Дурронӣён. Баъди вафоти Аҳмадшоҳи Дурронӣ соли 1773 ба тахти подшоҳии Афғонистон писари ӯ Темуршоҳ мешинад. Ҳокимияти Темуршоҳ аз исёни хонҳо ва амирҳо оғоз меёбад. Барои аз хавф эмин нигоҳ доштани ҳокимияти худ Темуршоҳ пойтахти давлати Афғонистонро аз Қандаҳор ба Кобул меқўчонад. Кўшиши Темуршоҳ барои пурзӯр кардани ҳокимияти марказӣ натиҷаи дилхоҳ надод. Дар ин вақт ба Ҳирот ва Балх сулолаи Қочориёни Эрон ҳучум карданд. Дар оғози асри XIX дар Афғонистон давраи ҷангҳои дурударози байниҳамдигарии сулолаҳои афғонӣ барои тоҷу тахт оғоз меёбад. Ғилзӣҳо бар зидди дурронӣҳо силоҳ ба даст гирифтанд. Соли 1818 сулолаи садозай сарнагун карда шуд. Намояндаи охири садозай Маҳмуд ва писари ӯ Комрон ба Ҳирот гурехтанд.

Мулкҳои калонтарини Афғонистони феодали Кобул, Қандаҳор, Пешовар ва Ҳирот буданд. Аз парокандагии сиёсии Афғонистон истифода бурда, сикхҳо солҳои 1818–1819 Кашмиру Мултон ва солҳои 1819–1828 вилоятҳои тарафи рости дарёи Ҳиндро, ки мулки Афғонистон буданд, забт намуданд. Моҳи март соли 1823 Ранҷит Сингх дар наздикии Нашвар бар афғонҳо ғолиб омада, Пешоварро ба даст медарорад. Ин маркази муҳими хоҷагӣ ва фарҳангӣ ҳамон вақт аз Афғонистон берун мемонад.

Оғози аз нав муттаҳидшавии Афғонистон. Солҳои 20-уми асри XIX сардори яке аз қабилаҳои борикзай Дўстмуҳаммад машхур гардид. Ба ӯ муяссар мешавад, ки Ғазна, Чалолобод ва Кобулро ишғол намояд. Дўстмуҳаммад дарк намуд, ки ба Афғонистон хавфи асосӣ аз ҷониби Англия таҳдид мекунад. Аз ин хотир ӯ Русияро иттифоқчиӣ худ интихоб карда, ба Петербург сафир равон мекунад. Соли 1837 дар байни Англия ва Русия барои Ҳирот муҳолифат ба амал омад. Англия мехост, ки онро ишғол намояд. Ҳукумати Русия, ки бо Англия рақобат дошт, намехост ин давлат ба сарҳадҳои Осиёи Марказӣ наздик шавад. Аз ин сабаб Англия дар Афғонистон сиёсати истилогаронаи сулолаи Қочориёни Эронро дастгирӣ менамояд. Тирамоҳи соли 1837 эронӣён Ҳиротро муҳосира мекунанд. Дўстмуҳаммад ва бародарони ӯ, ки дар Қандаҳор ҳукмронӣ мекарданд, тавассути миёнаравии намояндаи русҳо, поручик Ян Виткевич бо Эрон шартномаи дўстӣ бастанд. Ҳамин тарик, аз нав муттаҳидшавии Афғонистон бо мушкилиҳои зиёде амалӣ мешуд.

Ҷанги якуми Англия ва Афғонистон. Баъди аз Афғонистон даст кашидани Русия, моҳи сентябри соли 1838 қўшунҳои Эрон низ аз вилояти Ҳирот бароварда шуданд. Англия дар зери ниқоби аз нав барқарор кардани тоҷу тахти Шучоъ, ки «лўхтак»-и он буд, ба Афғонистон лашкари 22-ҳазорнафараи ширкати Ост-Индияро фиристод, ки он моҳи апрели соли 1839 Қандаҳорро ишғол кард. Амалдорон ва фармондеҳони ҳарбии ба англисҳо фурухташудаи афғон ба Дўстмуҳаммад хиёнат карданд. Ӯ мачбур шуд, ки аввал ба Балх ва баъд ба Бухоро фирор намояд. Баъди 30 соли дар хориҷи кишвар зиндагонӣ кардан, Шучоъ тавассути лашкар ва сарнайзаҳои англисӣ ба Кобул даромада, ба тахту тоҷи Афғонистон соҳиб шуд, лекин мардуми Кобул ва минтақаҳои дигари Афғонистон ба муқобили истилогарони англисӣ ба мубориза бархостанд.

Дўстмуҳаммад худи ҳамон сол аз Бухоро ба Афғонистон баргашта, ба муқобили англисҳо муборизаи мусаллаҳона оғоз намуд, вале моҳи ноябри соли 1840 вай бо сабабҳои номаълум, ғайричашмдошт аз мубориза даст кашида, худро ба асирии англисҳо супурд. Онҳо ӯро ба Ҳиндустон фиристоданд.

Баҳори соли 1841 дар Афғонистон ҷанги умумихалқии зидди англисҳо авҷ гирифт, ки дар он тоҷикон фаъолона ширкат варзиданд. Ватандўстон дар Кобул шаби 2 ноябри соли 1841 ба англисҳо зарбаи сахт зада, ҳокимиятро ба даст гирифтанд. Аз маҳалҳо ба ёри шўришгарон дастаҳои фидоӣҳои қабилаҳои афғон омаданд. Лашкароҳи

англисҳо ба муҳосира афтид. Лашкари истилогарон мачбур шуд, ки қисми зиёди силоҳи вазнини худро ба ихтиёри шӯришгарон гузошта, ақибнишинӣ кунанд. Бо мақсади аз даст надодани мавқеи худ ва аз афғонҳо қасос гирифтани, ширкат Кобулро ишғол намуда, онро таллаву тороч ва ҳазорон нафар шахрвандро ба қатл расонд, вале халқ ба муқобили англисҳо бо қувваи даҳчанд ба ҳучум гузашт. Ин буд, ки истилогарон аввал Кобул, баъд тамоми Афғонистонро тарқ карда, тоҷу тахти онро ба Дӯстмуҳаммад супориданд. Бо ҳамин ҷанги якуми Англияву Афғонистон бо ғалабаи мардуми Афғонистон ба охир расид. Дӯстмуҳаммад баъди аз нав ба сари қудрат омадан сиёсати муттаҳидсозии мамлакатро идома дод.

Соли 1849 ба англисҳо муяссар шуд, ки бо мушқилиҳои зиёд Панҷобро ишғол кунанд. Дӯстмуҳаммад кӯшиши аз дасти англисҳо баргардонидани ин қаламрави Афғонистонро накард, баръакс, ӯ лашкари худро барои ишғоли Қандаҳор ва Хирот, ба худ тобеъ кардани хонигариҳои хурди тоҷику ўзбек, ки дар байни Ҳиндукушу дарёи Ому воқеъ буданд, фиристод. Дӯстмуҳаммад ин хонигариҳоро ҳам ба давлати худ тобеъ намуда, баъд соли 1856 Қандаҳор ва соли 1863 Хиротро, ки то ҷанги афғону англис ба амири Кобул итоат намекарданд, ба даст даровард.

Сарфи назар аз кӯшишҳои муттаҳид кардани Афғонистон ва дар ин роҳ муваффақият пайдо намудан, ба Дӯстмуҳаммад муяссар нагардид, ки давлати мутамаркази Афғонистонро аз нав ташкил кунанд.

Савол ва супоришҳо:

1. То соли 1747 Афғонистон ба ҳайати кадом давлатҳо дохил буд?
2. Афғонистон чӣ тавр истиқлол ба даст овард?
3. Аҳмадшоҳи Дурронӣ кӣ буд? Чаро ӯро «Дурронӣ» номидаанд?
4. Барои муттаҳид кардани Афғонистон Аҳмадшоҳи Дурронӣ чӣ кӯшишҳо кард?
5. Дар бораи идораи давлати Афғонистон чиҳо гуфта метавонед?
6. Империяи Дурронӣён кай барҳам хӯрд?
7. Аз нав муттаҳидшавии Афғонистон чӣ тавр ба амал омад? Кадом давлатҳо ба ин раванд халал расониданд?
8. Дар бораи ҷанги якуми Англия ва Афғонистон нақл кунед. Дар он кадом давлат дастболо шуд?
9. Баъд аз шикаст хӯрдани Англия дар Афғонистон кӣ ба сари ҳокимият омад. Ӯ кадом сиёсати давлатдориро пеш гирифт?
10. Оё Дӯстмуҳаммад тавонист, ки давлати парокандаи Афғонистонро аз нав муттаҳид кунанд?

§ 29. ЭРОН

Ба сари қудрат омадани Қочориён. Чангҳои байниҳамдигарии ҳокимони Эрон дар охири асри XVIII сулолаи Қочориёнро бо роҳбарии Оқомуҳаммадхон ба сари қудрат оварданд. Соли 1791 ҳокимияти Қочориён дар Астаробод, Мозандарон, Техрон, Қум ва Озарбойҷон мустаҳкам шуд. Соли 1794 аз тарафи Қочориён дар Кирмон дастаҳои охири намояндаи сулолаи Зандия — Лутфуллохон торумор карда шуданд. Соли 1795 Оқомуҳаммадхон баъди лашкаркашии харобиовар ба Гурҷистон худро шоҳи Эрон эълон намуд. Бо ҳамин дар мамлакат сулолаи нав — Қочориён ба сари қудрат омад. Пойтахти Эрон шаҳри Техрон эълон карда шуд. Соли 1797 дар суиқасд аз тарафи хонҳои норозӣ асосгузори сулолаи Қочориён Оқомуҳаммадхон кушта мешавад ва ба тахти подшоҳии Эрон *Фатҳалишоҳ* (1797–1834) менишинад.

Талоши давлатҳои Аврупо барои ба даст даровардани Эрон. Баъди табаддулоги саноатӣ дар Англия ва инқилоби буржуазӣ дар Фаронса дар байни ин ду давлат барои ҳукмронӣ дар Аврупо ва ишғоли мустамликаҳо рақобат пурзӯр мегардад. Соли 1796 ду намояндагони Фаронса — Оливье ва Брюггер ба Техрон омаданд, то ки Эронро ба зидди Русия равона кунанд. Наполеон бошад, Эронро дар мубориза ба муқобили Англия истифода бурданӣ буд. Баъди лашкаркашиҳои бебарор (соли 1798) дар Шарқи Наздик Наполеон нақшаи ҳучум ба Ҳиндустонро мекашад. Ин лашкаркашӣ бояд тавассути Эрон сурат мегирифт. Соли 1800 ба Наполеон муяссар шуд, ки бо императории рус Павели I доир ба ҳучуми яққоя ба Ҳиндустон шартнома ба имзо расонад, вале дар натиҷаи суиқасд Павели I кушта мешавад ва ин нақша амалӣ намегардад.

Барои гирифтани пеши роҳи ба Эрон сар даровардани Фаронса англисҳо ба он ҷо намояндаи худ — капитан Мелколтро мефиристанд. Ба ӯ маяссар мешавад, ки бо шоҳи Эрон шартномаи сиёсӣ ва тичоратӣ бандад.

Дар охири асри XVIII дар байни Эрон ва Русия барои забти Қафқоз рақобат оғоз мешавад. Хонигарҳои Қафқоз, Арманистон ва Озарбойҷон ба Эрон тобеъ буданд. Русия ният дошт, ки онҳоро ба худ тобеъ кунад. Ин сиёсат ба чанги Русияву Эрон оварда расонид. Чанги мазкур бо ишғоли шаҳри Ганча аз тарафи русҳо оғоз ёфт. Дар ин чанг Русия ғолиб омада, хонигарҳои Шекин, Шервон ва Қаробогро ба даст даровард. Соли 1805 Англия иттифоқчии Русия

шуд. Аз ин рӯ, ба Эрон ёрӣ нарасонд. Ин воқеа муносибатҳои байни Эрон ва Англияро вайрон кард.

Наполеон аз вазъи баамаломата зуд истифода бурд. 4 майи соли 1807 дар байни Фаронса ва Эрон созишнома ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома шоҳ ӯҳдадор шуд, ки ҳама созишномаҳои бо Англия басташударо бекор карда, бар зидди он ҷанг эълон намояд, инчунин Эрон шоҳи афғонҳоро маҷбур кард, ки гузаштани лашкари Фаронсаро ба Ҳиндустон аз тариқи хоки худ иҷозат бидиҳад. Ғайр аз ин Эрон бояд лашкари худро бо артиши Фаронса мепайваст. Дар баробари ин шоҳи Эрон боз уҳдадор шуд, ки дар халиҷи Форс барои эскадраи киштиҳои Фаронса бандарҳои худро кушояд. Наполеон Эронро барои идомаи ҷанг бо Русия водор намуда, ваъда кард, ки баъди ғалаба бар Русия Гурҷистон ва ҳамаи хониҳои Қафқозро ба Эрон медиҳад.

Баъди ба имзо расидани шартномаи соли 1807 аз Фаронса ба Эрон бо сардории генерал Гордон сафирони сершумор барои ташкили лашкари аврупоинизом омаданд, вале дере нагузашта вазъияти байналмилалӣ тағйир ёфт. 7 июли соли 1807 дар Тилзит байни Фаронса ва Русия созишномаи сулҳ ба имзо расид. Фаронса ба Эрон дигар ёрӣ нарасонд. Ин буд, ки лашкари Эрон дар Қафқоз паси ҳам ба ноқомӣ дучор мешуд. Чунин вазъият шоҳро маҷбур кард, ки аз нав ба Англия наздик шавад, аммо вазъи байналмилалӣ боз ҳам тағйир

Саҳнае аз ҷангҳои Эрон ва Русия

Ба имзо расидани созишномаи сулҳ байни Эрон ва Русия

ёфт. Баъди чанде Фаронса дар ҷанги зидди Русия ба Эрон ёрии худро давом дод, лекин ин ёрӣ имкон надод, ки Эрон дар Қафқоз бар Русия ғалаба ба даст орад.

Дар ҷанг Эрон шикаст хӯрд ва 12 октябри соли 1813 дар маҳаллаи Гулистон байни Русия ва Эрон созишномаи сулҳ ба имзо расид. Бо ҳамин Эрон то дараҷае истиқлолияти худро аз даст дод.

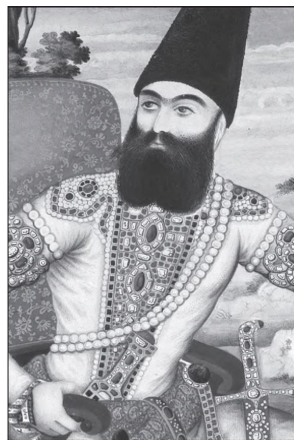
Солҳои 1821–1823 дар байни Эрон ва Туркия дар атрофи масъалаи роҳи сафари ҳочиён ба Макка ҷанг ба амал омад, ки он бо ба имзо расидани созишномаи Эрзурум анҷом ёфт. Баъди ба имзо расидани ин шартнома моҳи июли соли 1826 артиши Эрон дар Қафқоз ногаҳон ба лашкари Русия ҳамла кард, вале артиши бо ёрии мушовирони англисӣ ташкилкардаи Аббос Мирзо шикаст хӯрда, пароканда мешавад. Дар чунин вазъият Эрон ба муқобили Русия ҷангро давом дода нагавонист. Аз ин рӯ, дар деҳаи Туркманчӣ 10 феввали соли 1828 дар байни Русия ва Эрон созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он Арманистон ба ҳайати Русия дохил гардид. Ин созишнома ба Русия дар Эрон имтиёзҳои калон дод. Русия ҳуқуқ пайдо намуд, ки дар баҳри Хазар (Каспий) флот дошта бошад ва раияти Русия дар Эрон ҳуқуқи дахлнопазир пайдо кунанд. Тоҷирони Русия дар Эрон бе пардохти боч молҳои худро озодона мефурӯхтанд.

Ба Русия ҳамроҳ карда шудани Қафқоз шикасти сиёсати Англия ва Фаронса барои воридшавӣ ба Эрон буд.

Масъалаи Ҳирот. Дар нимаи аввали асри XIX дар Хуросон ва баъзе маҳалҳои дигари Эрон шӯришҳои хонҳо қатъ нагардиданд. Ҳирот аз ҷиҳати стратегӣ барои истилогарони англис дар Осӣи Марказӣ ва ҳавзаҳои баҳри Хазар (Каспий) тақиягоҳи муҳим шуда метавонист. Аз ин рӯ, онҳо барои ба даст даровардани Ҳирот аз тамоми имкониятҳо истифода мебарданд. Ҳокимони Ҳирот аз сулолаи Дуррониён мустақил буданд. Соли 1833 баъд аз баста шудани созишномаи сулҳи Туркманҷӣ, лашкари шоҳи Эрон Ҳиротро муҳосира кард, вале Аббос Мирзо даргузашт ва бо ҳамин муҳосираи Ҳирот бардошта шуд.

Англисҳо бо мақсади мустаҳкам кардани мавқеи худ ба муноқишаи ишғоли тахту тоҷи Фатҳалишоҳ дахлат карда, дар Эрон писари Аббос Мирзо — Муҳаммадро (1834–1848) ба сари қудрат оварданд. Онҳо ба Муҳаммад ҳарҷониба ёрӣ мерасониданд. Англисҳо ҳокимони Ҳирот, Қандаҳор ва Кобулро бо ҳар баҳона ба муқобили Эрон мешӯрониданд. Аз тарафи дигар, онҳо мекушиданд, ки Эронро пурра ба худ тобеъ кунанд. Ғайр аз ин, Англия Эронро ба муқобили Русия ба мубориза даъват менамуд. Моҳи октябри соли 1841 ба англисҳо муяссар шуд, ки муносибатҳои дипломатии худро бо Эрон аз нав барқарор кунанд. Англия бо Эрон шартномаи тичоратӣ баст, ки он ба ин давлат имтиёзҳои калон меод. Соли 1854 бо Эрон Фаронса, Австрия ва соли 1856 ИМА ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо чунин созишнома бастанд. Тавассути ин созишномаҳо давлатҳои Аврупо ва ИМА имконият пайдо намуданд, ки ба Эрон сармояи худро ворид сохта, онро ба бозори молфурушӣ ва маъбаи ашёи хоми арзон табдил диҳанд.

Ислоҳоти Амир Низом. Қисми пешқадами табақаҳои ҳукмрон бар он ақида буданд, ки дар мамлакат ислоҳот лозим аст. Ба ин ислоҳот, пеш аз ҳама, заминдороне, ки бо бозор робита доштанд,

Аббос Мирзо

Муҳаммадшоҳи Қочор

Мирзо Тақихон

манфиатдор буданд. Ифодагари манфиатҳои онҳо Садри аъзами Насриддиншоҳ — *Мирзо Тақихон* буд. Ӯ дар як вақт вазифаи сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳро низ ба уҳда дошт. Аз ин сабаб ӯро Амир Низом меномиданд. Амир Низом бар зидди дуздӣ, порахӯрӣ ва суистеъмоли амалдорони марказию маҳаллӣ аз вазифа мубориза мебард. Дар натиҷаи ислоҳоти ӯ пеши роҳи ин беадолатиҳо то як дараҷа гирифта шуд. Амир Низом кӯшиш мекард, ки истиқлолияти миллии Эронро мустаҳкам карда ва ба тараққиёти саноати миллий (фабрикаю заводҳо) ибтидо гузорад. Вале нерӯҳои ир-

тиҷой, ки онҳоро модари шоҳ, англисҳо ва роҳбари рӯҳониёни Техрон дастгирӣ мекарданд, тавонистанд Насриддиншоҳро ба тарафи худ кашанд. Дар охири соли 1851 Мирзо Тақихон аввал аз вазифаи Садри аъзам сабукдӯш, баъд ислоҳоти ӯ бекор ва, ниҳоят, ҳудаш ба қатл расонида мешавад.

Чанги Англия ва Эрон дар солҳои 1856–1857. Ҳангоми чанги Қрим (солҳои 1853–1856) рақобати Англия ва Русия дар қитъаи Осиё ниҳоят тезутунд мешавад. Англия ният дошт, ки мавқеи Русияро дар Қафқоз танг намуда, ба он имкон надихад, ки Осиёи Марказиро забт кунад. Англия мекушид, ки ҳокимияти худро дар Ҳиндустон мустаҳкам намуда, Эронро ба худ тобеъ ва аморати Бухорову хонигарихои Қўқанду Хеваро забт кунад.

Дар чанги Қрим банд будани Англияро шоҳи Эрон истифода бурда қарор дод, ки Ҳиротро забт кунад ва нагузорад, ки онро шоҳи Афғонистон — Дўстмуҳаммад ва англисҳо ишғол намоянд. Бо ин мақсад лашкари Эрон шаҳри Ҳиротро муҳосира кард. Чавобан ба ин, моҳи ноябри соли 1856 Англия ба муқобили Эрон чанг эълон мекунад. 4 декабр артиши англисҳо ҷазираи Корк ва 10 декабр бандари Бушаҳро ишғол намуда, ба сўйи Шероз ҳаракат мекунанд, вале онро гирифта наметавонанд. Моҳи марти соли 1857 англисҳо бандари Хуррамшаҳр ва 1 апрел шаҳри Аҳвозро ишғол карданд, вале дар Ҳиндустон Шўриши Сипоҳиён ба амал омад. Чунин вазъият англисхоро маҷбур сохт, ки чангро бо Эрон қатъ кунанд. 4 марти соли 1857 дар шаҳри Париж созишномаи сулҳ байни Эрон ва Англия ба имзо расид. Мувофиқи он шоҳ уҳдадор шуд, ки кӯшуни Эронро аз

Техрон дар замони салтанати Қочориён. Яке аз дарвозаҳои шаҳр

Ҳирот ва Афғонистон бароварда, истиқлолияти онҳоро эътироф кунанд. Англия бошад, ухдадор шуд, ки артиши худро аз Эрон бозмехонад. Соли 1857 муносибатҳои дипломатӣ дар байни Эрон ва Англия аз нав барқарор карда шуданд.

Дар ҷанги солҳои 1856–1857 Эрон аз Англия шикаст хӯрда, ба давлати ниммустамлика табдил ёфт.

Савол ва супориш:

1. Қочориён дар Эрон чӣ тавр ба сари ҳокимият омаданд?
2. Дар бораи муносибатҳои байни Эрон ва Англия чӣ гуфта метавонед?
3. Русия барои дар Эрон ва Қавқаз мавқеъ пайдо намудан бо Эрон чӣ тавр мубориза мебард?
4. Сиёсати Англия, Фаронса ва Русия нисбати Эрон ягон фарқе дошт?
5. Ҷанги «масъалаи Ҳирот» ба миён омад. Оё он ҳалли худро ёфт?
6. Ҳирот ба сиёсати Англия дар Ҳиндустон ва Осии Марказӣ чӣ муносибат дорад?
7. Сармояи мамлакатҳои хориҷӣ чӣ тавр ба Эрон ворид мегардид?
8. Оё Англия ба қорҳои дохилии Эрон даҳлат мекард?
9. Моҳияти ислоҳоти Амир Низомро фаҳмонед.
10. Сабабҳо ва натиҷаи ҷанги Англия ва Эронӣ солҳои 1856–1857-ро шарҳ диҳед.

§ 30. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Давлати Ҷониён. Соли 1599 дар Осии Марказӣ аз сулолаи Шайбониён ҳокимият ба дасти Ҷониён гузашт. Асосгузори ин сулолаи Ҷонимуҳаммад аз авлоди хони Аштархон буд. Бо ҳамин сабаб сулолаи мазкурро Ҷониён ва ё Аштархониён номидаанд. Ҷонимуҳаммад баъди ба Русия ҳамроҳ карда шудани Аштархон (соли 1556) мачбур мешавад, ки ба Бухоро фирор кунад. Дар ин ҷо ӯ соҳиби мартабаи баланд ва дере нагузашта, сарвари ин давлат мешавад, ки он баъдан номи давлати Ҷониёнро мегирад.

Давлати Ҷониён ба таври бояду шояд мутамарказ ва мустақкам набуд. Дар аввал ба Ҷониён, махсусан ба Имомқулихон (1611–1642) муяссар гардид, ки ҳучумҳои лашкари Эронро зада гардонид, фишори қазоқхоро бартараф намояд ва аз онҳо шаҳри Тошкандро кашаида гирад. Имомқулихон дастаҳои қарақалпоқҳо ва қалмиқҳои ба қаламрави давлати Ҷониён хавфнокро торумор намуд. Бо вучуди ин, дар ибтидо лашкари Ҷониён ба муқобили империяи Теуриёни Ҳинд истодагарӣ карда натавонист. Ба онҳо муяссар шуд, ки аз Ҷониён шаҳри Балхро бигиранд. Ба қаламрави давлати Ҷониён хевагиҳо низ тохтутоз мекарданд. Дар оғози асри XVIII ашрофони қабिलाҳо пурқувват мешаванд ва муборизаи байни онҳо барои ҳокимият авч мегирад. Ин тамоюл давлати Ҷониёнро заиф гардонд. Убайдуллохон (1702–1711) охири шоҳи давлати Ҷониён буд, ки барои муттаҳид кардани ҳокимияти давлатӣ чидду ҷаҳд намуд. Убайдуллохон ислоҳоти пулӣ гузаронд. Аз ислоҳоти пулӣ бисёр тарафдорони ӯ зарар дида, аз вай рӯй гардониданд. Убайдуллохон яққаву танҳо монд ва дар суиқасд кушта шуд.

Фарғона аз давлати Ҷониён ханӯз дар охири асри XVII нимаи аввали асри XVIII ҷудо шуд. Дар Балх ва Бадахшон, ки аз вилоятҳои калонтарини давлати Ҷониён буданд, ҳокимияти сулолаҳои нав барпо гардид. Соли 1722 дар Самарқанд як гурӯҳ ашрофон хони худро ба сари ҳокимият нишониданд ва қазоқхоро барои ишғоли Бухоро ба ёрӣ даъват намуданд. Қазоқҳо дар зарфи ҳафт сол водии Зарафшонро талаву тороч карданд.

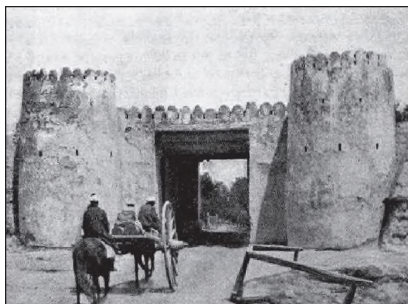
Тахминан дар миёнаҳои асри XVIII дар Осии Марказӣ якҷанд давлати феодалӣ – хонигариҳо ва вилоятҳои мустақил ташкил ёфтанд. Хонигариҳои Бухоро, Қўқанд ва Хева калонтарини онҳо ба ҳисоб мерафтанд. Ўротепша, Ҳисор, Кўлоб, Қубодиён, Ургут, Қаршӣ,

Шахрисабз, Қаротегин, Дарвоз ва баъзе шаҳру вилоятҳои дигар низ мустақил шуда, ба ягон хониғарии дигар итоат намекарданд. Дар ин вақт дар Осӣи Марказӣ парокандагии сиёсӣ ҳукмрон буд. Ҳокимони маҳаллӣ қўшиш мекарданд, ки барои қаламрави худ истиқлолият ба даст оранд. Бинобар ин, ба хониғариҳои навташқилёфта лозим меомад, ки ҳокимони саркаши маҳаллиро бо роҳи зўри мутеъ гардонанд.

Хониғариҳои Бухоро ва Қўқанд. Ҳангоме ки давлати Ҷониён рӯ ба таназзул ниҳод, дар Эрон Нодиршоҳ (1729–1747) ба тахти подшоҳӣ соҳиб мешавад. Баъд аз ба тахти подшоҳӣ нишастан Нодиршоҳ ҳокимияти худро мустақкам карда, сипас ҷангҳои истилогаронаро оғоз намуд. Дар натиҷа қаламрави давлати ӯ то ба пойтахти империяи Темуриёни Ҳинд — шаҳри Деҳлӣ рафта расид.

Нодиршоҳ соли 1740 ба Мовароуннаҳр лашкар мекашад. Ашрофони Бухоро ба Абдулфайзхон хиёнат карда, ба тарафи Нодиршоҳ гузаштанд. Абдулфайзхон яккаву танҳо ба пешвози Нодиршоҳ баромада, изғори садоқат кард. Нодиршоҳ Абдулфайзхонро аз вазифааш сабуқдўш накард, вале дар хониғарии Бухоро намояндаи яке аз сулолаҳои ўзбекҳои манғитӣ — Муҳаммадраҳимро ба сари қудрат овард. Дар Бухоро духокимияти дурӯдароз давом карда наметавонист. Аз ин рӯ, соли 1747 Муҳаммадраҳим Абдулфайзхонро ба қатл раонида, асосгузори сулолаи хонҳои манғитии Бухоро мешавад.

Дар баробари ба тахти хониғарии Бухоро нишастан (1753), Муҳаммадраҳим барои марказонидани он шурӯъ мекунад. Дар ин кор ўро ашрофон ва тоҷирону қосибон дастгирӣ карданд, зеро онҳо ба таъмини беҳатарии ҷомеа ва барҳам хўрдани ҷангҳои байниҳамдигарии харобиовари ҳокимони марказию маҳаллӣ манфиатдор буданд. Валиаҳди ӯ Дониёлбий (1758–1785) қори Муҳаммадраҳимро давом дод. Ҳарчанд Дониёлбий дар ин кор муваффақият дошт, вале ба ӯ низ муяссар нагардид, ки хониғарии мутамаркази Бухоро

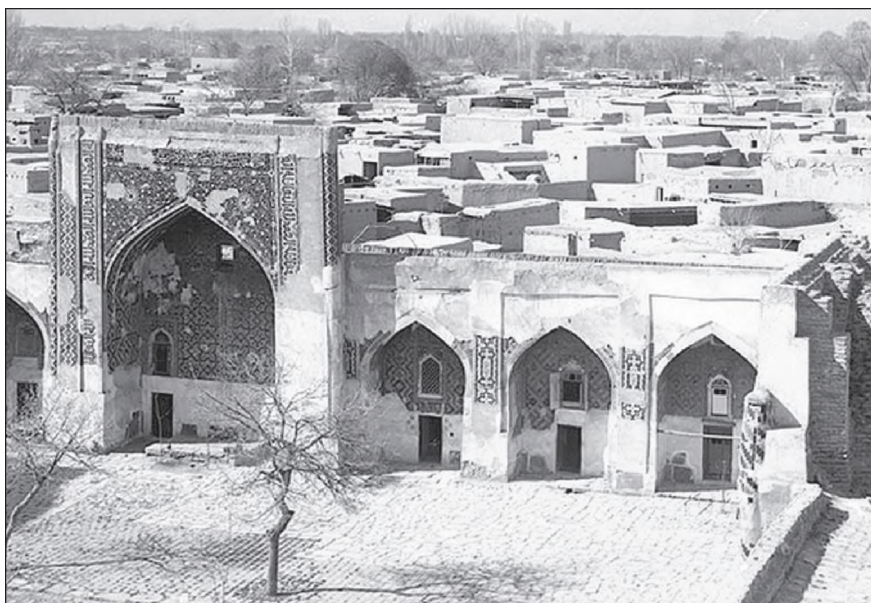
ташкил бидиҳад. Аз ин сабаб *Шоҳмурод* (1785–1800) ҳукмронии худро дар хонигарии Бухоро аз ислоҳоти иқтисодӣ оғоз кард. Ислоҳоти молиявии Шоҳмурод сазовори таваҷҷуҳ аст. Он манфиатҳои тоҷирон, косибон ва кишоварзонро ифода менамуд.

Шоҳмурод ғайр аз ин, додгоҳро ба низом даровард. Рӯҳониёнро ба тарафи худ ҷалб намуд. Барои ин қор санадҳои аз эътибор соқитшудаи вақфро аз нав барқарор кард. Ба ташкили артиш диққати ҷиддӣ дод.

Ба хоҳири дар байни мардуми мусалмон баланд гардидани обрӯӣ худ унвони амириро қабул кард. Чунин чораҳо ба Шоҳмурод имкон дод, ки аморати Бухороро пурқувват гардонад.

Барои васеъ кардани қаламрави аморати Бухоро чораҳои нав андешид. Шоҳмурод лозим донист, ки барои ба аморати Бухоро тобеъ намудани заминҳои назди рӯди Ому ба муқобили Афғонистон мубориза барад. Соли 1752 бо Афғонистон созишномаи сулҳ баста шуд. Мувофиқи ин созишнома мулкҳои назди рӯди Ому ба аморати Бухоро ҳамроҳ карда шуданд.

Вақте ки Манғитиён хонигарии Бухороро ба даст оварда, онро мустақкам ва васеъ карданд, хонигарии Қўқанд (аморати Фарғона)

Яке аз дарвозаҳои Бухоро

боло рафт. Аз оғози асри XVIII сар қарда дар он чо хонҳои сулолаи Минг ҳукмронӣ мекарданд. Ин хонигарӣ асосан қаламрави Фарғонаро дарбар мегирифт, вале дар оғози асри XIX он аз қаламрави вилоят берун баромада, дар масофаи садҳо километр доман паҳн кард.

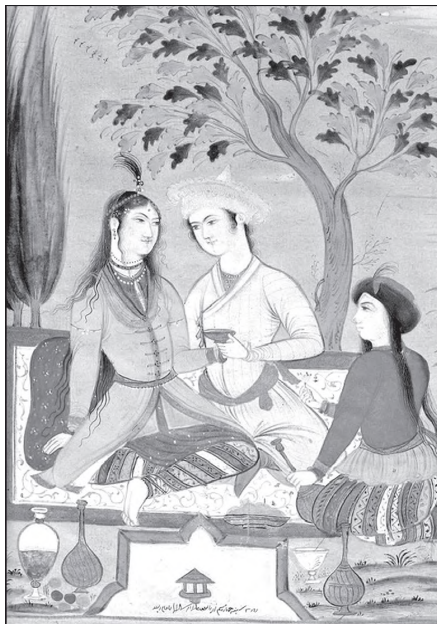
Мингҳо низ барои мутамарказ кардани хонигарии Қўқанд мубориза мебуданд. Дар ин мубориза онҳо бо манфиатҳои амирони манғитӣ рӯбарӯ шуданд.

Дар нимаи дуоми асри XVIII хонҳои Қўқанд барои мулкҳои хурд бар зидди аморати Бухоро тез-тез ба ҷанг мебаромаданд. Ҷангҳои хунин байни онҳо, махсусан барои Ҷиззах, Ўротеппа ва Хучанд ба амал меомаданд. Ин ҷангҳо зиёда аз 50 сол давом карданд. Дар муддати 20 соли аввал ба ягон тараф муяссар нашуд, ки рақиби худро мағлуб гардонад. Бинобар ин, амири Бухоро Ҳайдар ва хони Қўқанд Умархон маҷбур мешаванд, ки амалиёти ҷангиро қатъ карда, «сулҳи абадӣ» банданд. Онҳо ҳатто ба ворисони кунунию ояндаи худ васият карданд, ки ин созишномаи сулҳро «муқаддас» шуморида, ба вайроншавии он роҳ надиханд. Лекин хони ояндаи Қўқанд *Муҳаммадалӣ* (1822–1842) ва амири Бухоро *Насрулло* (1826–1860) байни худ барои Хучанд, Ўротеппа ва мулкҳои дигар ҷангҳои хунинро аз нав оғоз намуданд. Дар охири соли 1842 амир Насрулло Қўқандро забт карда, Муҳаммадалӣ ва аҳли оилаи ӯро ба қатл мерасонад. Ўротеппа ба аморати Бухоро ҳамроҳ карда мешавад.

Шаҳрҳо. Дар асри XVII — нимаи аввали XIX шаҳрҳои Осиёи Марказӣ тараққӣ карданд. Шумораи аҳолии шаҳрҳо аз рушди косибӣ, бинокорӣ ва илму фарҳанги онҳо шаҳодат медиҳанд. Дар аморати Бухоро шаҳри калонтарин Бухоро буд. Дар Бухоро ва шаҳрҳои дигари аморат, хониҳои Қўқанду Хева бозорҳо ва қорвонсаройҳои калон мавҷуд буданд. Дар аксари шаҳрҳои Осиёи Марказӣ косибӣ, аз он ҷумла қулолӣ, ҷўянрезӣ, заргарӣ, шамъбарорӣ, собунпазӣ, оҳангарӣ, дуредгарӣ, коркарди чарм, пойафзолдӯзӣ, газвору мохут ва абрешимбофӣ мавҷуд буд.

Шаҳрҳои калони Осиёи Марказӣ марказҳои маъмурии ҳунармандӣ ва илму фарҳанг ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо таърихи ғани дошта, баъзеи онҳо ба монанди Самарқанд, Бухоро, Марв, Хучанд, Тошканд, Қўқанд ва Хева таърихи 2000–2500-сола доранд.

Фарҳанг. Дар асри XVII дар Бухоро ва Самарқанд регистонҳо сохта шуданд. Дар ин шаҳрҳо, инчунин силсилаи биноҳои таъйиноти маъмурию фарҳангии зебо ва боҳашамат қомат афрохтанд. Дар Бухоро ва Самарқанд санъати минҷатура вусъат ёфт. Китоби

Минётур ба «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ

«Зафарнома»-и Темурро, ки соли 1628 таълиф шудааст, 12 минётура зебу зинат медиҳанд. Онҳоро рассомон, аз ҷумла Камолиддини Бехзод бо рангу бори дилкашу гуворо ва бо расмҳои дар ҳолати ҳаракат тасвирёфта офаридаанд.

Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳаёти илмӣ адабӣ як дараҷа бухронро аз сар мегузаронд. Дар ин давра асарҳои илмӣ асосан дар мавзӯҳои таърихӣ офарида шуданд. Дар байни онҳо «Таърихи Раҳимхон», «Таърихи Абулфайзхон», «Фатҳномаи Султон», «Мунтахаб-ут-таворих», «Гулшан-ул-мулук» ва «Таърихи амир Ҳайдар» буданд. Муаллифони ин асарҳо худ шоҳидони воқеа буда, ҳодисаю равандҳои таърихӣ замони худро хеле хуб шарҳу эзоҳ додаанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Давлати Чониён (Аштархониён) кай таъсис ёфтааст ва он чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Асосгузори сулолаи Мангитиён кист? Муҳаммадраҳим кай ба сари ҳокимият омад?

3. *Дар давраи кадом амир аморати Бухоро ба мамлакати мутамарказ табдил ёфт?*
4. *Хонҳои Қўқанд бо аморати Бухоро барои кадом мулкҳо ҷанг мекарданд?*
5. *Давлатҳои Осиеи Марказӣ чӣ тавр идора карда мешуданд? Оё дар усули идораи давлат дар байни онҳо тафовуте мавҷуд буд?*
6. *Шаҳрҳои сараҳолии Осиеи Марказиро номбар кунед?*
7. *Дар бораи шаҳрсозӣ, меъморӣ, ҳунар, илми халқҳои Осиеи Марказии онвақта боз чиҳоро медонед?*
8. *Аз мавзӯ ҳулоса бароред.*

§ 31. ТУРКИЯ

Империяи Усмониён дар арафаи давраи нав. Дар арафаи давраи нав Туркия аз мамлакатҳои пешқадами Аврупои Ғарбӣ ақиб монд. Вақте ки дар Англия, Ҳолландия, Швейтсария, Белгия, Италия, Фаронса ва дигар давлатҳои Аврупои Ғарбӣ тартиботи сармоядорӣ муқаррар мегардид, дар Туркия ханӯз ҳам тартиботи феодалӣ ҳукмрон буд. Дар асрҳои XVII ва XVIII империяи Усмониён аз ҷиҳати ҳарбӣ ханӯз ҳам пурқувват буда, дар Аврупо, Осие ва Африқо мулкҳои беканорро дар ихтиёри худ дошта, ба роҳҳои муҳимтарини тичоратӣ назорат карда, халқияту қабилаҳои сершуморро дар зерӣ итоати худ нигоҳ медошт. Зулми аз ҳад зиёд ва режими ҳарбию феодалии Усмониён ба пешрафти иқтисодиёт ва маданияти халқиятҳои нисбатан пешқадами империя монеъ мешуд.

Аз нимаи дуоми асри XVI сар карда, дар Туркия сохти ҷамъиятию сиёсӣ ташаққул меёбад, ки он ба муносибатҳои барқамоли ҷомеаи феодалӣ марбут мебошад. Ин раванд то охири асри XVIII идома меёбад.

Бухрони империяи Усмониён. Охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX барои Туркия давраи тезутундшавии бухрони иқтисодию сиёсӣ мебошад, ки он қариб дусад сол қабл аз он оғоз ёфта буд. Ба чунин вазъият воқеаҳои бузурги ду мамлакати пешқадами Аврупо — инқилоби буржуазии соли 1789 дар Фаронса ва инқилоби саноатӣ дар Англия мусоидат карданд.

Соҳаи асосии иқтисодиёти Туркия — кишоварзӣ дар ҳолати вазнин қарор дошт. Дар охири асри XVIII талаботи давлатҳои Аврупо ба маҳсулоти кишоварзии дар империяи Усмониён истехсолшаванда афзуд. Чунин вазъият заминдорони Туркияро водор намуд,

Муроди IV (1623–1640)

Иброҳимпошо
(1640–1648)

ки истисмори кишоварзонро пурзӯр карда, ҳосили зиёд ба даст дароранд. Зулми ҳокимияти давлатӣ на танҳо ба кишоварзон, балки ба қосибон ва тоҷирон низ меафзуд. Аз мардум ситонидани андоз зиёд шуд. Дар баробари ин раванд, давлат ба бӯҳрони молиявӣ низ дучор гардид.

Яке аз нишонаҳои бӯҳрони Туркия ҳаракати ҷудоихоҳии феодалҳо ва ҳокимони маҳаллӣ буд. Баромадҳои ҷудоихоҳии онҳо дар сар то сари мамлакат ба амал омаданд.

Сиёсати хоричии Иброҳимпошо. Соли 1683 артиши сершумори Туркия бо сардории вазири бузург Мустафопошо, ки ба он сарбозони савораи хони Қрим низ ҳамроҳ буданд, ба қаламрави Мачористони Ғарбӣ ворид шуда, баъд ба ҷониби пойтахти Австрия — шаҳри Вена ҳаракат карданд. Муҳосираи Вена аз тарафи лашкари Туркия ду моҳ давом кард. Шоҳи Лаҳистон (Польша) Ян Собесский аз шароити мусоид истифода бурда, 12 сентябр лашкари 25-ҳазорнафараи худро пинҳонӣ ба ёрии австриягӣҳо ба Вена расонд. Сарбозони турк сару калобаашонро гум карда, ба ҳар тараф гурехтанд. Дар ин муҳориба онҳо аз дасти артиши Ян Собесский беш аз 20 ҳазор сарбози худро талаф доданд.

Шикасти туркҳо дар назди Вена шароит фароҳам овард, ки солҳои 1684–1686 бар зидди Империяи Туркҳои Усмонӣ аз тарафи Англия, Лаҳистон, Мачористон, Малта ва Русия иттифоқи «Лигаи муқаддас» ташкил карда шавад. Амалиёти ҳарбии иттифоқчиён бар зидди лашкари Туркия бомуваффақият анҷом ёфт. Туркҳо мачбур шуданд, ки Буда, Белград ва қариб тамоми Юнони Ҷанубиро тарк намоянд. Баъди ин халқҳои Балкан барои барҳам додани зулми туркҳо ба мубориза шурӯъ карданд.

Соли 1696 лашкари Русия қалъаи Азовро соҳиб шуд. Соли 1697 лашкари Австрия артиши туркҳоро дар наздикии дарёи Тиса торумор намуд. Шикасти шармандавор Туркияро мачбур кард, ки бо ин

давлатҳо сулҳ бандад. Мувофиқи созишномаи Карловитси (соли 1699) Австрия қариб тамоми Маҷористон, Трансилвания ва Словенияро ба даст даровард. Лаҳистон бошад, дар Украина як қисми тарафи рости дарёи Днепр, Подолия, Венетсия, Морея ва як қатор ҷазираҳои баҳри Эгейро ба худ тобеъ намуд. Туркия соли 1670 дар Константинопол бо Русия сулҳ баст. Мувофиқи он Русия мавқеи худро дар баҳри Азов мустаҳкам кард.

Иброҳимпошо ҷидду ҷаҳд кард, ки муносибатҳои Туркия бо Австрия ва Русия ба эътидол оянд. Дар сиёсати дохилӣ Иброҳимпошо қувваи худро барои бехтар кардани вазъи молиявии мамлакат равона сохт. Бо ин мақсад хароҷоти давлатиро ба артиш кам кард. Бо мақсади дарёфти сарчашмаҳои нави даромад барои қонеъ гардонидани талаботи афзудаистодаи Туркия ҳукумати Иброҳимпошо ба лашкаркашиҳои истилогаронаи нав тайёрӣ медид. Барои ба даст даровардани мулкҳои Эрон дар Қафқоз ва забти шаҳрҳои Табрз ва Кирмоншоҳ, ки марказҳои калонтарини тичоратии Эрон буданд, омодагӣ мегирифт.

Шӯриши Патрон Халил. Охирҳои соли 1729 ва аввалҳои соли 1730 дар мамлакат андозҳои зиёд, аз он ҷумла андози харбӣ ҷорӣ карда шуд. Дар рафти ғундоштани он амалдорон ба суистеъмол аз вазифа ва зулми халқ роҳ медоданд. Дар натиҷа халқ бенаво ва косаи сабри онҳо лабрз мешуд. Бинобар ин, тирамоҳи соли 1730 дар Истанбул бо сардории Патрон Халил шӯриши калон ба амал омад. Пагоҳии барвақти 28 сентябр гурӯҳи начандон калон дар яке аз майдонҳои шаҳр ҷамъ омад ва Патрон Халил парчами сабзро бардошта, мардумро ба шӯриш даъват кард. Даъвати ӯро ҷамъомадагон гарму ҷӯшон пазируфтанд.

Корпуси яничарҳо ва қисми зиёди рӯҳониён низ ба тарафи шӯришгарон гузаштанд.

Мардуми бағазабномада қасри султонро муҳосира карда, султон Аҳмади III-ро маҷбур намуданд, ки ба шӯришгарон гузашт кунад. Бар замми ин, ӯ маҷбур шуд, ки вазири бузург ва якчанд вазири дигаро ба истеъфо раво кунад. Бо вучуди ин, султон Аҳмад рӯзи дигар маҷбур шуд, ки аз тоҷу тахти султонӣ даст кашад.

Пагоҳии 2 октябр султони нав — Маҳмуди I роҳбари шӯришгарон Патрон Халилро қабул кард. Дар вохӯрӣ бо султон Патрон Халил талаб кард, ки ҳамаи андозҳо ва бочҳои нав бекор карда шаванд. Маҳмуди I талаби шӯришгаронро ҳамон замон қонеъ кард, вале баъди чанде дар сафи иштирокчиёни шӯриш ҷудой ба амал омад,

зеро қисме аз онҳо, махсусан яничарҳои касбӣ аз ҳайати шӯришгарон баромада, Маҳмуди I-ро дастгирӣ карданд. Дарбориёни султон аз ин истифода намуда, неруҳои худро барои ба шӯриш зарба задан тайёр карданд ва 25 ноябри соли 1730 18 роҳбари бесилоҳи шӯришгаронро бо сардории Патрон Халил бо баҳонаи маҷлиси девон ба қаср даъват намуда, ба қатл расониданд.

Султон фармон баровард, ки барои сари ҳар як шӯришгар 50 куруш мукофот дода шавад. Мувофиқи ин фармон аз 4 то 7 ҳазор нафар шӯришгар қатл карда шуданд. Ҳамин тариқ, шӯриши Патрон Халил шикаст хӯрд.

Ислоҳоти Салими III. Муҳолифатҳои дохилӣ, ҷудоихоҳии феодалҳо ва болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ, аз як тараф, бадшавии вазъи байналхалқии Туркия, аз тарафи дигар, барои доираҳои ҳукмрони мамлакат ҳолати хавфнокро ба вучуд оварданд. Дар чунин вазъияти ноговор онҳо ба лашкари дорои қобилияти баланди ҷангӣ ниёз доштанд. Артиши мавҷудаи Туркия хеле заиф шуда, ба талабот ҷавоб дода наметавонист.

Соли 1791 султон Салими III бо роҳбарони баландмақом ва рӯҳониёни мамлакат ҷаласае доир карда, роҳҳои беҳтар кардани вазъи мамлакатро ҳаллу фасл намуд. Дар ҷаласа асосан доир ба бад будани вазъи артиш ва дигаргун намудани сохтори он таклифҳо пешниҳод гардиданд. Дар солҳои 1792–1793 Салими IV ба ислоҳот шурӯъ намуд, ки он дар таърих номи «Низоми ҷадид»-ро гирифтааст. Мувофиқи фармони султон шахсе, ки уҳдадорӣҳои ҳарбию иҷро намекард, замини вай мусодира карда мешуд. Ин фармон корпуси ҳарбии аврупоинизом ва ҳазинаи махсуси маблағгузории ислохотро дар назар дошт.

Ислоҳоти ҳарбии артиши Туркия дар зери роҳбарии мутахассисони ҳарбии Фаронса ба амал бароварда мешуд.

Ислоҳоти «Низоми ҷадид» бояд натиҷаи хуб мебуд, лекин унсурҳои муҳофизатор (консервативӣ), ки асосан ба яничарҳо таъяс мекарданд, ба он муқобилияти саҳт нишон доданд.

Соли 1805 яничарҳо шӯриш бардоштанд. Он аввал дар қисмати аврупоии Туркия оғоз ёфта, баъд ба шаҳри Истанбул гузашт. Дар вазъияти ҳалқунанда Салими III бечуръатӣ зоҳир намуд. Ӯ фармони худро

Сулаймони II (1687–1691)

дар бораи ислохоти ҳарбӣ бекор ва корпуси навро пароканда кард, вале ин чораҳо ҳокимияти ӯро наҷот дода натавонистанд. 29 майи соли 1807 Салими III аз тахти султони маҳрум карда шуд. Чонибдори ӯ Мустафопошо Байрақдор Истанбулро ба даст дароварда, хост, ки тахти султони ба Салими III баргардонида, ислохотро аз нав дар амал татбиқ намояд. Валиаҳди Салими III Мустафои IV аз тарси тахту тоҷро аз даст додан, фармон дод, ки Салими III-ро буғӣ кунанд. Бо вучуди ин, Мустафои IV аз тахти султони маҳрум карда шуд. Байрақдор ва чонибдорони ӯ 28 июли соли 1808 ба тахти султони Туркия Маҳмуди II-ро шинониданд. Кӯшиши Байрақдор оид ба татбиқи ислохот бенатича анҷом ёфт.

Усмони I (1754–1757)

Сабаби асосии бебарории ислохоти Салими III дар он буд, ки ӯ хост артиши Туркияро мисли артиши давлатҳои буржуазии Аврупо аз нав сохта, асосҳои сохти феодалии империяи Усмониёнро нигоҳ дорад.

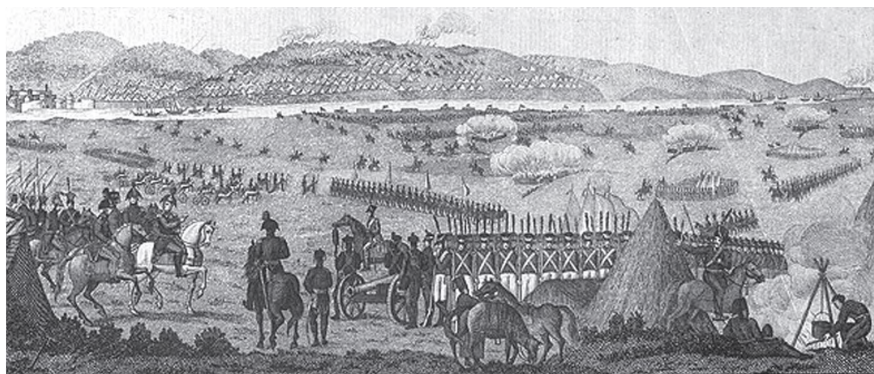
Сиёсати хориҷии Туркия дар охири асри XVIII — нимаи аввали асри XIX. Пурзӯршавии рақобат дар байни Англия ва Фаронса ба тезтундшавии муносибатҳои байналмилалӣ оварда расонид. Дар давраи аввал муносибатҳои байни Бонапарт Наполеон ва Салими III душманона сурат гирифта буданд. Сиёсати зиддитуркии Бонапарт Наполеон Туркияро бо муҳолифони Фаронса, аз он ҷумла бо Русия наздик кард. Бо хоҳиши Салими III эскадраи русҳо ба ёрии туркҳо омад. Эскадраи Фаронса дар баҳри Ион ҷойгир буд. 3 январи соли 1799 дар Истанбул Туркия бо Русия созишномаи ҳарбӣ баст. Қувваҳои муттаҳидаи баҳрии русҳо ва туркҳо фаронсавихоро маҷбур сохтанд, ки ҷазираҳои баҳри Ионро тарк намоянд. Солҳои 1800, 1802 ва 1805 дар байни Туркия ва Русия шартномаҳои нав баста шуданд, ки онҳо дар масъалаҳои баҳри Ион, князихои Молдова ва Валахия муносибатҳои ин ду давлатро танзим карданд.

Сарфи назар аз ин, дӯстии Туркияю Русия дер давом накард. Дар Туркия ҳукмронии русҳо дар Молдова ва Валахия норозигӣ ба вучуд овард. Соли 1805, вақте ки лашкари Русия дар наздикии Аустерлице шикаст хӯрд, муносибатҳои байни Туркия ва Фаронса аз нав барқарор карда шуданд. Муносибатҳои байни Туркия ва Русия

сард гардида, оқибат онҳо ба чанг бурда расониданд. Ин чанг солҳои 1806–1812 ба амал омад. Моҳҳои июн–октябри соли 1811 лашкари рус зери роҳбарии М. И. Кутузов артиши Туркияро дар Дунай тору-мор кард. Туркия маҷбур шуд, ки дар шаҳри Бухарест бо Русия ба созишномаи сулҳ имзо гузорад. Дар натиҷаи ин Русия Бессарабияро ба даст даровард ва мавқеи худро дар Қавқаз то дарёи Арпачай, кӯҳҳои Оҷар ва баҳри Сиёҳ мустаҳкам кард. Молдова ва Валахия ба Туркия баргардонида шуданд.

Оғози асри XIX дар нимҷазираи Балкан бар зидди мустамликадорони Туркия ҳаракати миллию озодихоҳӣ вуҷуд меёбад. Соли 1821 мардуми Молдова ва Валахия дар зери роҳбарии румин Тодор Владимиреско ба муқобили туркҳо шӯриш бардошт. Худи ҳамин сол бар зидди туркҳо дар Юнон ҳам шӯриш ба амал омад. Соли 1822 ҳукумати миллии Юнон таъсис ёфт. Юнониҳо 5 сол истиқлолияти давлатии худро муҳофизат намуданд. Ба султони Туркия Маҳмуди II (бо ёрии пошои Миср Муҳаммад Али) муяссар гардид, ки Юнонро аз нав ба итоати худ дарорад. Соли 1824 артиши Миср бо сардории писари Муҳаммад Али — Иброҳимпошо ба Юнон раво карда мешавад. Ба лашкари Миср муяссар гардид, ки соли 1826 қариб тамоми Морьяро ишғол кунад, вале вазъияти байналмилалӣ ба фоидаи юнониҳо тағйир ёфт. Туркия натавонист, Юнонро аз нав ба тобиести худ дарорад.

Чанги дигари Туркия бо Русия солҳои 1828–1829 ба амал омадааст. Амалиёти ҳарбӣ дар Балкан ва Қавқаз сурат гирифтанд. Ин чанги Туркияю Русия 28 августи соли 1829 дар қароргоҳи Дибич (воқеъ дар Адрианопол) бо бастанӣ шартномаи сулҳ анҷом ёфт.

Чанги Туркия бо Русия солҳои 1806–1812

Ислоҳоти Маҳмуди II. Тараққиёти иҷтимоию иқтисодии нимаи аввали асри XIX ислоҳот дар муносибатҳои заминдорӣ ва сохтори давлатиро тақозо мекард. Ин ислоҳотро султон Маҳмуди II дар солҳои 1831–1833 ба амал баровард. Низоми заминдории хидматчиёни ҳарбӣ бекор карда шуд. Заминҳои аз ҳарбиён мусодира кардашударо ба ихтиёри деҳқонон доданд. Қисми заминҳо, хусусан заминҳои бекорхобидаро фурӯхтанд. Ин ислоҳоти аграрӣ хеле муҳим буд. Татбиқи он то охири солҳои 40-ум идома ёфт. Бо вучуди камбудихояш ислоҳоти аграрии Маҳмуди II пешқадам буд.

Маҳмуди II

Ислоҳоти дигари Маҳмуди II низ ҷолиби диққат аст. Ӯ низоми гумрукро ба тартиб дароварда, ҳамзамон инҳисори давлатиро дар хариди гандум ва пашм бекор кард. Солҳои 1836–1837 вазоратҳои корҳои хоричӣ, корҳои дохилӣ ва ҳарбӣ, муассисаҳои сафоратхонаҳои доимӣ дар Париж, Вена, Лондон ва Берлинро таъсис дод.

Мувофиқи ислоҳоти нави маъмури мамлакат аз рӯйи нишондодҳои қаламрав ва вилоятҳо ба санҷакҳо (округҳо) тақсим карда шуд. Ба онҳо амалдорони аз тарафи ҳокимияти марказӣ таъйингардида роҳбарӣ мекарданд.

Мувофиқи ислоҳоти ҳарбӣ хизмат дар артиш 15 сол муқаррар гардид. Бо фармони Маҳмуди II лоиҳаи ислоҳоти навро комиссияи босалоҳияте бо сардории ходими намоёни давлатӣ ва дипломатӣ Мустафо Рашидпошо таҳия кард. Ин шахс ғарбпараст буд.

Танзими вазъият. Лоиҳаи ислоҳоти тайёркардаи Мустафо Рашидпошо ба султони нав Абдулмаҷид пешниҳод карда шуд. «Хатти Шариф» се мақсади асосии дигаргунсозихоро дошт: таъмини беҳатарии ҳаёт, шаъну шараф ва ҳифзи моликияти тамоми раияти империя, сарфи назар аз мансубияти динию мазҳабӣ; тақсимои дурусти андоз ва рӯенидани он; ба тартиб даровардани сафарбаркунии рекрутӣ ба артиш ва кам кардани муҳлати хизмати ҳарбӣ. Вале унсурҳои иртиқоӣ намегузоштанд, ки ислоҳоти танзими вазъият муттасил давом кунад.

Мустафо Рашид барои дар мамлакат паҳн гардидани низоми маорифи дунявӣ қадамҳои муҳим гузошт. Бо ташаббуси ӯ мактабҳои ибтидоӣ ва миёна, омӯзишгоҳҳои педагогӣ ва таълимгоҳҳои дигар

Чанги Қрим дар солҳои 1853–1856

кушода шуданд. Онҳо дар омода намудани кадрҳои миллӣ саҳми калон гузоштанд.

Чанги Қрим дар солҳои 1853–1856 пеши роҳи фаъолияти ислохоти Мустафо Рашид ва тарафдорони ӯро гирифт.

Давраи аввали танзим (солҳои 1839–1853) дар соҳаҳои маъмурӣ, идораи давлатӣ, иқтисодиёт ва фарҳанг барои Туркия давраи нисбатан босуръати дигаргунсозихо буд. Он ба Туркия роҳ ба сӯи чомеаи сармоядориро кушод.

Савол ва супоришҳо:

1. Бухрони империяи Усмонӣ дар охири асри XVIII дар чӣ ифода ёфтааст?
2. Сиёсати хориҷии Иброҳимпашо дар кадом воқеаҳо инъикос ёфтааст?
3. Дар бораи сабабҳо, рафт ва шикасти шӯриши Патрон Халил нақл кунед. Чаро ин шӯриш бемуваффақият анҷом ёфт?
4. Кадом ҷиҳатҳои ислоҳоти Салими III ба шумо маъқул шуданд?
5. Дар бораи сиёсати хориҷии Туркияи охири асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX нақл кунед. Аз он чӣ хулоса баровардан мумкин аст?
6. Моҳияти ислоҳоти Маҳмуди II-ро фаҳмонед?
7. Дар бораи ислоҳоте, ки «Танзим» номида шудааст, маълумот диҳед.
8. «Хатти Шарифи Гулхона» чӣ мақсадҳо дошт?
9. Аз таърихи нимаи дуюми асри XVII ва нимаи аввали асри XIX Туркия чӣ хулосаҳо баровардед?

Боби V. МАМЛАКАТҲОИ АРАБИ ОСИЁ ВА АФРИҚО

§ 32–33. МАМЛАКАТҲОИ АРАБ

Дар байни мамлакатҳои Араб, ки аз тарафи истилогарони турк ишғол шуда буданд, Сурия, Лубнон, Фаластин, Ироқ, Ҳичоз, Миср, Триполӣ, Тунис, Алҷазоир мавқеи муҳим доштанд. Онҳоро империяи Усмониён ҳанӯз дар асри XVI ба худ тобеъ карда буд. Ба туркҳо танҳо муяссар нашуд, ки Мароқаш ва қисми ҷанубу шарқии нимҷазираи Арабистонро ишғол намоянд. Яман бошад, соли 1645 аз зери асорати мустамликавии Усмониён озод шуд, вале он солҳои 70-уми асри XIX бо зӯрӣ аз нав ба ҳайати империяи Усмониён дохил карда мешавад.

Аз рӯйи рушди иҷтимоию иқтисодии худ мамлакатҳои араби ишғолкардаи туркҳо аз ҳамдигар фарқ доштанд. Дар байни онҳо Миср, Сурия, Лубнон ва Фаластин нисбатан пешқадамтар ва мамлакатҳои нимҷазираи Арабистон, ҷануби Ироқ, Алҷазоир, Тунис ва Триполӣ дар дараҷаи пастрари тараққиёт қарор доштанд.

Мамлакатҳои нимҷазираи Арабистон. Дар асри XVIII дар нимҷазираи Арабистон якҷанд давлат вучуд дошт. Ҳокими шарифи Макка, ки ба сулолаи Ҳошимиён тааллуқ дошт, зоҳиран вассали Туркия ба ҳисоб мерафт. Аз нимаи дуоми асри XVIII сар карда дар Уммон султони пурзӯри соҳибистиқлол мавҷуд буд. Қувайт ва Баҳрайн низ мустақил буданд.

Дар оғози асри XVIII дар нимҷазираи Арабистон сулолае ташаққуқ ёфт, ки асосгузораи Сауд (соли 1725 вафот кардааст) буд. Баъди ҷангҳои дурудароз ба Муҳаммад ва писари ӯ Абдулазиз (1765–1803) муяссар шуд, ки қисми зиёди нимҷазираи Арабистонро забт намуда, бо империяи Туркияи Усмониён рӯбарӯ шавад.

Дар Наҷд ва Хоса ҳокимияти Саудиён, ки онро солҳои 1843–1867 Амир Файсали Саудӣ дар ихтиёри худ дошт, мустақам гардид. Дар замони ҳукмронии ӯ идораи давлатии Саудиён мутамарказ мешавад. Соли 1867 баъди вафоти Файсал дар Наҷд ҷангҳои байниҳамдигарии ҳокимони маҳаллӣ оғоз меёбанд ва онҳо аморати Саудиёнро суст карданд.

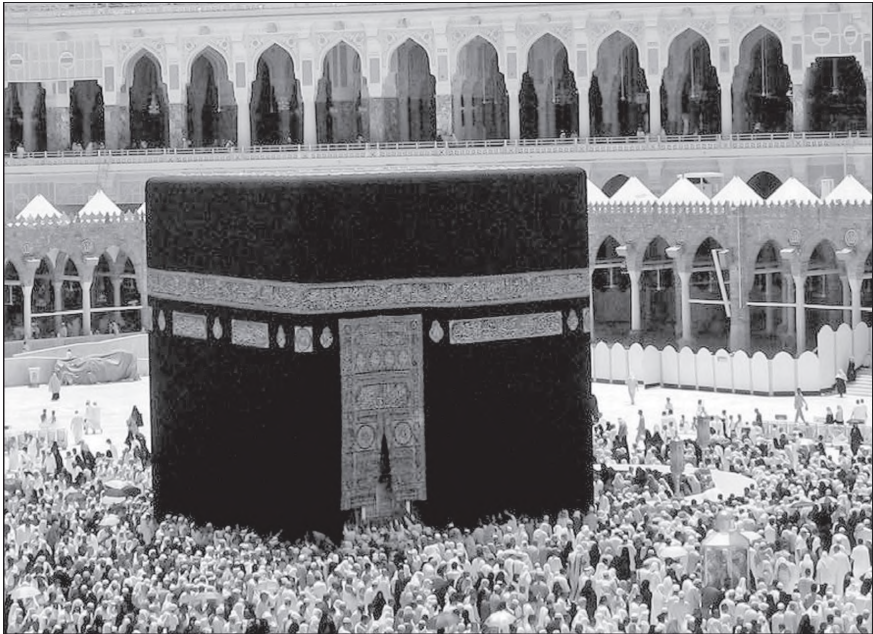
МИСР

Охирҳои асри XVIII Миср ба ҳайати империяи Туркҳои Усмониён дохил буд. Мисрро ҳоким, ки онро аввал «воли» ва баъд «пошо» меномиданд, идора мекард.

Дар назди подшоҳ мақоми маслиҳатӣ — девон мавҷуд буд. Ба он фармондеҳони панҷ корпуси лашкари туркӣ: бейҳои мамлукӣ, додхоҳи шариатӣ, раисони чор дорулфунуни ҳуқуқии исломӣ, намояндагони уламои исломӣ ва зурёти пайғамбар — шарифҳо дохил буданд.

Ҳокимони Миср аз ҳисоби мамлукҳо таъйин карда мешуданд. Дар мамлакат ҳамагӣ 24 мамлуки бей мавҷуд буд. Бейи аз ҳама пурқудрати мамлукҳо дар Қоҳира қароргоҳ дошт ва унвони шайхалбалидино соҳиб буда, сарвари ҳамаи мамлукҳо ба ҳисоб мерафт. Ҳар як мамлук дастаи сарбозони худро дошт. Ў ҳар сол аз ҳисоби хариди ғуломон — черкесҳо, гурҷиҳо, абхазҳо, лакҳо, русҳо, маҷорҳо, немисҳо, италиявӣҳо ва ғайра ҳайати дастаи худро пурра мекард.

Ҷунбиши халқӣ дар Қоҳира. Соли 1795 аҳолии Қоҳира ба муқобили режими туркию мамлуки шӯриш бардошт. Роҳбарони шӯриш

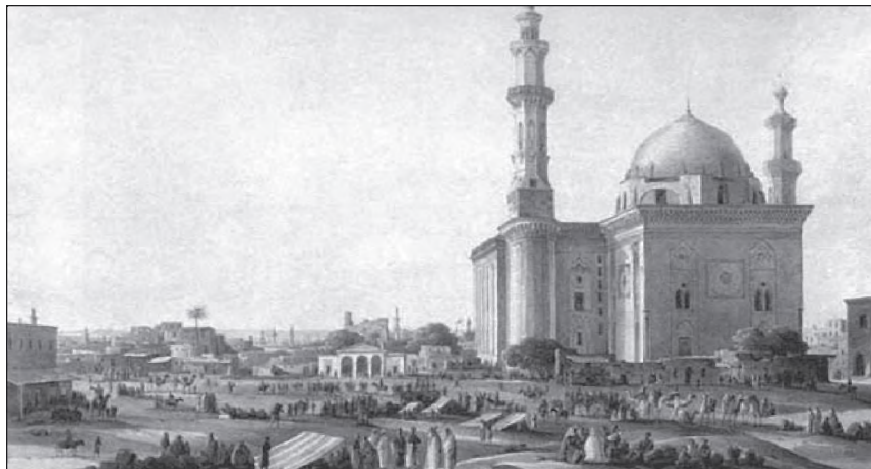
Хонаи Каъба

намояндагони уламои ислом, пеш аз ҳама, шайхҳои Ал-Азҳар, пешвоёни онҳо Умар Муқаррам, Ал-Шарқавӣ, Ас-Саодат, Ал-Бақрӣ ва Ал-Амир буданд.

Мурод ва Иброҳим аз авҷи намоиш тарсида, бо шайхҳо гуфтушунидро оғоз намуданд. Лекин, дере нагузашта, бар сари халқи Миср бадбахтии дигар омад. Мамлакат ба маркази татбиқи сиёсати мустамликадорӣ мамлакатҳои калонтарини Аврупо, пеш аз ҳама Фаронса табдил меёбад.

Лашкаркашии Фаронса ба Миср. 30 июни соли 1798 бо сардории Бонапарт Наполеон лашкари Фаронса дар наздикии шаҳри Искандария ба соҳил фурумад. Лашкари Фаронса аз 50 ҳазор нафар аскари хушкигард ва 400 киштӣ иборат буд. 2 июл ба лашкари Фаронса муяссар шуд, ки Искандарияро ишғол қунад. 21 июл фаронсавиҳо дар наздикии аҳромҳои лашкари мамлук Муродро пурра торумор карда, баъд Қоҳираро ишғол карданд, вале 1 август эскадраи англисҳо, ки ба ёрии туркҳо омада буд, флоти Фаронсаро дар наздикии Абуқир торумор кард. Моҳи сентябр султони Туркия Салими III ба Фаронса ҷанг эълон кард. Бо вучуди ин, Фаронса тавонист Мисрро ишғол намояд. Халқи Миср ба муборизаи зидди фаронсавиҳо бархост.

Оғози соли 1799 Наполеон ба Сурия лашкар кашид, вале дар наздикии шаҳри Аккои шимолии Фаластин боздошта шуд. Барои Наполеон ин ҷанг бисёр вазнин буд. 24 январӣ соли 1800 музокирот

Қоҳира дар аҳди мамлук Султон Ҳасан Камли. Намуди мадраса

бо қабули қарордоде анчом ёфт, ки мувофиқи он бояд лашкари Фаронса Мисрро тарк намояд, вале Туркия ва Англия бо мақсадҳои муайян шартҳои ин қарордодро иҷро накарданд. Клебер маҷбур шуд, ки аз нав ба ҷанг дарояд ва ниҳоят дар муҳорибаи назди Гелиополис ба лашкари Туркия ғалаба кард.

Мисрро бори дуюм забт карда, баҳори соли 1801 лашкари Англия ба соҳилҳои Миср ворид шуд, то ки ба Туркия ёри расонад. Дар ин муҳориба лашкари Фаронса шикаст хӯрд.

Лашкари Фаронса мувофиқи қарордоди нав Мисрро тарк карда, ба Фаронса баргашт. Фаронса дар зарфи чор соли ин ҷанг 27 ҳазор нафар аскарро афсари худро талаф дод.

Миср дар нимаи аввали асри XIX. Табақаи феодалии имтиёзнок — мамлуқҳо (ки 560 сол дар Миср ҳукмрон буданд) аз тарафи Муҳаммадалӣ нобуд карда шуданд.

Муҳаммадалӣ баъди ҳукмрони мутлақ шудан дар Миср ислоҳот гузаронида, иқтисод, идораи давлатӣ ва фарҳанги онро як дараҷа ба низом даровард. Ислоҳоти ӯ барои пешрафти Миср натиҷаи хуб дод. Кишоварзӣ, косибӣ ва тиҷорат пеш рафт. Дар Миср корхонаҳо (мануфактураҳо) пайдо шуданд.

Миср ҳанӯз ҳам ба Туркия тобеъ буд. Солҳои 1811–1818 Муҳаммадалӣ бо супориши султони Туркия Маҳмуди II нимҷазираи Арабистон, Арабистони Ғарбӣ, Марказӣ ва як қисми Арабистони Шарқиро ишғол мекунад. Солҳои 1820–1822 лашкари Миср қисми зиёди Судонро низ истило кард.

Соли 1824 бо супориши Маҳмуди II Муҳаммадалӣ бар зидди юнониён лашкар кашид. Ба ӯ муяссар шуд, ки қариб тамоми қисматҳои ҷанубӣ ва марказии Юнонро ишғол намояд. Акнун лашкари Миср ба қувваи бузург табдил ёфта буд. Он солҳои 1831–1833 бар зидди Туркия низ ҷанг эълон кард. Бо даҳолат ва ёрмандии Русия Туркия аз шикаст начот ёфт. Дар натиҷаи ин ҷанг султони Туркия маҷбур шуд, ки Фаластин, Сурия ва Киликияро ба итоати Муҳаммадалӣ супорад. Мамлакатҳои абарқудрати Аврупо манфиатдор набуданд, ки Миср давлати пуриқтидори соҳибистиклол бошад.

ИРОҚ

Дар миёнаҳои асри XVIII ҳокимияти Ироқ дар дасти келманҳо буд. Аслан онҳо гурҷӣ буданд. Солҳои 1780–1802 волии Бағдод гурҷӣ Сулаймон Буюк буд. Ӯ соли то 7,5 млн пиастр даромад мегирифт. Дар

Кулбаи найии ироқӣ

Саҳнаи тӯи арабҳо

огози асри XIX Саудиён хостанд, ки Ироқро забт кунанд, вале ин ба онҳо муяссар нашуд. Баъд аз ин барои ҳокимият дар Ироқ гурӯҳҳои гуногуни келманҳо мубориза мебуданд ва оқибат домоди Сулаймон Буюк — Довуди Гурҷӣ ғолиб баромад.

Довуд дар мамлакат як қатор ислохот гузаронид. Ӯ ба худсарии амалдорон хотима гузошта, лашкари Ироқро ба тарзи аврупоӣ аз нав сохт. Ислоҳоти ҳарбиро бо ёрии афсарони англисӣ фаронсаӣ ба амал баровард. Барои аз нав барқарор кардани иншооти обёрӣ чораҳо андешид. Флоти баҳрии Ироқро ташкил намуд. Дар мамлакат чопхона ва фабрикаҳои коғазбарории аввалинро кушод.

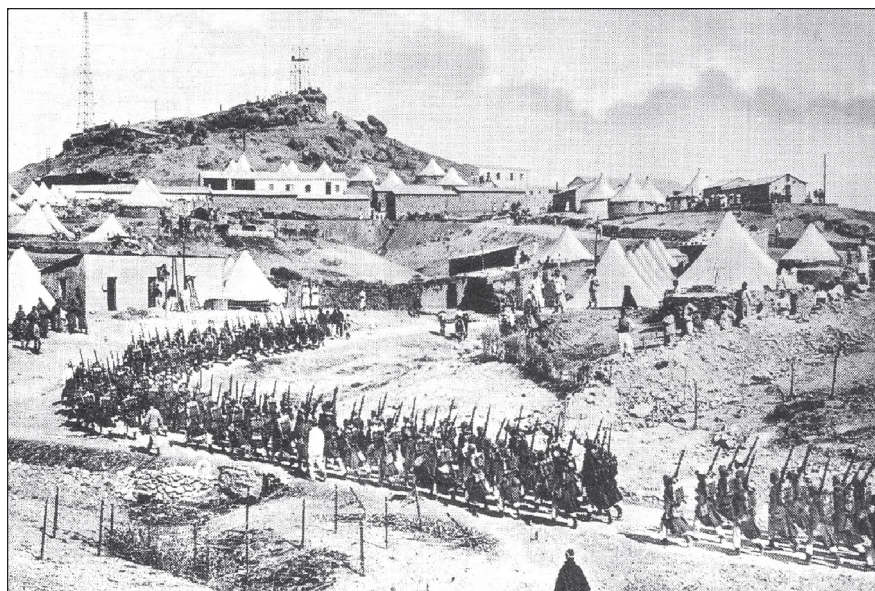
Довуд давлати худро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳарбӣ пурқувват карда, хост, ки Ироқро аз зери итоати Туркия озод кунад. Соли 1828 ӯ бар зидди Русия раван кардани аскарони худро рад карда, ба Туркия додани андозро қатъ намуд. Соли 1830 сафири аз тарафи Маҳмуди II раванкардари ба қатл расонид. Охири соли 1830 султони Туркия ба Ироқ лашкар кашид. Довуд онҳоро дар Бағдод интизор буд, вале вабӯи моҳи апрели соли 1831 дар Ироқ дахҳо ҳазор нафар одам, аз он ҷумла лашкари Довудро набуд кард. Ба туркҳо муяссар шуд, ки Ироқро аз нав ба зери итоати худ дароранд.

МАҒРИБ

Дар асри XVIII Мағриб Мароқаш, Алҷазоир, Тунис ва Либияи ҳозираро дар бар мегирифт.

Хукмронии туркҳо дар ин кишварҳо ҳанӯз аз охири асри XVI суст шудан гирифт. Аз соли 1671 дар сари ҳокимияти Алҷазоир бей меистод, ки онро аввал раисҳо ва аз соли 1689 сар карда афсарони яничарҳо интихоб мекарданд. Дар Тунис сарвари лашкари саво-раи турк — Ҳусайн ҳокимиятро ба даст дароварда, ба сулолаи бей-ҳои Ҳусайниён асос гузошт. Дар Триполӣ бошад, соли 1711 Аҳмад Қараманли ба пошои Бейлербейи меросии Триполӣ, Киренаика ва Фаззан соҳиб мешавад. Халқи Мароқаш дар асри XVI тавонист ҳучумҳои туркҳо ва португалиҳоро зада гардонид, истиқлоли ватани худро дифоъ кунад. Дар миёнаҳои асри XVIII дар Мароқаш ба сари ҳокимият сулолаи султонҳои шарифи Филалиён ё худ Ҳусайниён меояд.

Дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX чандин задухӯрди лашкари ИМА бо артиши мамлакатҳои Мағриб ба амал омад. Аммо ИМА дар талоши ба даст даровардани мамлакатҳои Мағриб набуд.

Фаронса дар Марокаш, соли 1912

Барои ишғоли мамлакатҳои арабии Мағриб аз ҳама бештар Фаронса талош мекард. 5 июл шаҳри Алҷазоир аз тарафи фаронсавиҳо гирифта мешавад. Дар вазъияти барои Тунис мураккаб бей Аҳмад дар мамлакат ислоҳот гузаронид. ӯ ғуломдориро бекор карда, мактаби ҳарбии политехникии аввалини аврупои ва мактаби мубаллиғӣ кушода, инчунин почтаи Тунисро ташкил кард. Қори оғозкардаи ӯро бей Муҳаммад ас-Содиқ давом дод. Сарфи назар аз ин навғониҳо, Тунис беш аз пеш ба сармоияи хориҷӣ, асосан ба сармоияи Фаронса, тобеъ мешуд.

Дар нимаи аввали асри XIX султонҳо Сулаймон (1792–1822) ва Абдурраҳмон (1822–1859) ба муқобили қабилаҳои саркаши Марокаш мубориза мебуданд. Фаронса аз ин вазъият истифода бурда ба лашқари заифгардидаи Марокаш паси ҳам якҷанд зарба зад. Созишномаи соли 1767 қабулкардашуда дар соли 1824 васеъ ва аз нав тасдиқ карда шуд. Мувофиқи ин созишнома ҳуқуқҳои фаронсавиҳо дар Марокаш боз ҳам зиёдтар гардиданд. Тавассути созишномаҳои дахлдор ҳуқуқҳои таслимкоронаро дар Марокаш дар баробари Фаронса, Испания, Австрия, Италия, Англия, ИМА, Ҳолландия ва Белгия ҳам ба даст дароварданд.

Моҳи ноябри соли 1859 артиши Испания ба Марокаш ҳучум карда, ғалаба ба даст овард. 26 апрели соли 1860 онҳо ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд, ки мувофиқи он Испания аз Марокаш ичора (консессия) ва бо маблағи 100 млн риёл товони ҷанг гирифт.

Ҳамин тариқ, дар нимаи аввали асри XIX Марокаш мугеи давлатҳои пурузури Ғарб мегардад.

* * *

Мамлакатҳои араб дар асри XVI ва нимаи якуми асри XIX маҷбур буданд, ки бар зидди империяи Туркҳои Усмонӣ мубориза баранд. Мамлакатҳои абарқудрати Ғарб пайваста ба ин мустамликаҳои арабии туркӣ сар мебароянд. Бо баҳонаҳои гуногун ба ин мамлакатҳо таҷовуз ташкил карда, мехостанд, ки мамлакатҳои арабро аз дасти султонҳои Туркия кашада гирифта, ба бозорҳои молфурӯшӣ ва манбаи ашёи хоми худ табдил диҳанд. Дар натиҷаи ин раванд ба мамлакатҳои араб сармояи хориҷӣ ворид гардида, барои ба вучуд омадани унсурҳои ҷомеаи сармоядорӣ замина мегузоштанд.

Аз тарафи дигар, ба мулкҳои Туркҳои Усмонӣ сар даровардани мамлакатҳои пуққуввати Ғарб аз он шаҳодат медиҳад, ки ин империя давраи бухрони сиёсии худро аз сар мегузаронид. Аз ин рӯ, Туркия дигар мулкҳои худро дифоъ карда натавонист. Мустамликаҳои Туркия пайваста ба тобеияти мамлакатҳои Ғарб гирифтормешуданд.

Савол ва супоришҳо:

1. *Мамлакатҳои араб мустамликаи кадом давлат буданд?*
2. *Давлатҳои нимҷазираи Арабистонро номбар кунед ва дар бораи ҳар яки онҳо маълумот диҳед.*
3. *Дар бораи фаъолияти Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб ва Ваҳҳобиён чиро медонед?*
4. *Дар бораи лашкаркашии Наполеон ба Миср ва Сурия нақл кунед.*
5. *Муҳаммадалӣ дар Миср чӣ тавр ба сари қудрат омад?*
6. *Ироқро киҳо идора мекарданд?*
7. *Дар бораи Сулаймон Буюк ва Довуд чиҳо медонед?*
8. *Дар бораи давлатҳои арабии Мағриб маълумот диҳед.*
9. *Мавқеи империяи Туркҳои Усмониро дар мустамликаҳои арабии он кадом давлатҳои обарқудрати Ғарб заиф гардониданд буданд?*
10. *Аз мавзӯи хулоса бароред.*

Боби VI. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§ 34. ҲАБАШИСТОН (ЭФИОПИЯ)

Ҳабашистон дар асрҳои XVII–XVIII. Дар асри XVII заифшавии минбаъдаи мутлақияти Ҳабашистон давом мекард. Дар баробари хавфи ҳучуми туркҳо, султонҳои исломӣ, Сомалӣ ва қабилаҳои судонии фунг, дар мамлакат ҷангҳои байниҳамдигарии феодалҳо ва шӯришҳои зидди ҳокимияти марказӣ ба амал меоманд. Дар ин ҷангҳо галлҳои ҷанубӣ фаъол буданд. Онҳо барои ба даст даровардани мулкҳои негусҳо* мубориза мебуданд. Давраи ҳукмронии *Сусниёс* (1606–1632) асосан ба ҷангҳои зидди қабилаҳои галлҳо ва агау рост омад. Ӯ қабилаи агауро ба худ тобеъ карда, ба зӯрӣ насронӣ гардонид.

Ба Сусниёс лозим омад, ки бар зидди қабилаи фалаш мубориза бурда, қисми зиёди онро несту нобуд кунад. Қисми ками ин қабила аз тарс дини насрониро қабул кард. Сусниёс дар зери таъсири католикҳои иезуитӣ, испанӣ ва португалӣ монда, ин мазҳабро қабул кард ва бо ин кирдори худ қаҳру ғазаби халқро ба вучуд овард. Ӯ маҷбур шуд, ки аз мазҳаби католикӣ баромада, ба ғоидаи писари худ *Фасилидес* (1632–1667) аз тахту тоҷи Негус даст кашад. Мавқеи Фасилидес дар муносибат бо иезуитҳо нисбат ба падараш баръакс буд. Ӯ иезуитҳоро ҷашми дидан надошт ва онҳоро аз Ҳабашистон пеш кард.

Барои рушди давлат ва беҳатарии он Фасилидес як қатор чораҳо андешид: муносибатҳои Ҳабашистонро ба ҳамсоҳҳои мусулмон ба эътидол овард; шаҳри Гондэраро пойтахти нави мамлакат эълон кард. Бо вучуди ин чораҳо ӯ муборизаи ҷудоихонаи ҳокимони феодалии Тигре ва Шоаро бартараф карда натавонист. Соли 1642 лашкари Фасилидес дар Тигре аз тарафи артиши Галла торумор карда шуд. Ин воқеа таъсири ҳокимияти марказиро дар музофотҳои Тигре ва Бегемдир аз байн бурд. Тамоюли ҷудоихоҳӣ аз рӯйи нишонаҳои динию қабилавӣ барои Ҳабашистон хатари ҷиддиро ба миён овард. Ин мочароҳо дар замони ҳукмронии писари Фасилидес — Ёханнеси I низ давом кард. Муқобилони Ёханнес писари ӯ Иясуро ба сари ҳокимият

* Негус — унвони император дар Ҳабашистон то соли 1975.

оварданд. Ба негуси нав лозим омад, ки дар зарфи 25 соли ҳукмрони-аш бар зидди ҳокимони ҷудоихоҳи қабилаҳои гуногун мубориза барад.

Муттаҳидшавии Ҳабашистон. Дар ҷангҳои дурудароз ҳазорон нафар мардуми Ҳабашистон талаф шуданд. Аз муҳолифатҳои дохилии Ҳабашистон хориҷиён истифода бурданд. Дар охири асри XVIII ба Ҳабашистон таблиғгари катolikӣ ва протестанти тез-тез меомадагӣ мешаванд. Онҳо мекӯшиданд, ки таъсири сиёсии худро ба ҳокимони ин мамлақати пароканда пурзӯр наоянд. Дар ин қор англисҳо фаъолтар буданд. Соли 1841 майор Гаррис аз номи Ҳукумати Британия Кабир бо ҳокими Шоаи Сахле Саласие созишномаи дӯстӣ мебандад. Соли 1849 наояндаи дигари англисҳо Плоуден бо ҳокими қисмати марказии Ҳабашистон — Алӣ дар бораи тичорат шартномаи дӯстӣ ба имзо мерасонад. Мулкҳои Алӣ дар соҳилҳои баҳри Сурх буданд.

Ба Ҳабашистон сар даровардани хориҷиён феодалҳои дурандеши ин мамлақати парокандаро ба ташвиш овард. Дар байни онҳо ҳокими Ҳабашистони Ғарбӣ Касса барои барҳам задани ҷангҳои байниҳамдигарии ҳокимони Ҳабашистон камар баст. Маҷлиси наояндагони халқ Кассаро бо номи Федора (Теодроса)-и II негуси

Хонуми ҳабашӣ дар вақти қор

Ҳабашистон (1855–1868) интихоб кард. Вале Убие Кассаро ҳамчун негуси Ҳабашистон эътироф накард ва бар зидди ӯ муборизаи мусаллаҳона оғоз кард. Дар лаҳзаҳои ҳалқунанда як қисми артиши Убие ба тарафи рақиб гузашт. Дар натиҷаи ғалаба бар Убие соли 1855 Касса дар Гондер дар вазъияти ботантана негуси негест (шоҳи шоҳон ё худ шоҳаншоҳ)-и Ҳабашистон эълон карда шуд.

Ҳангоми ҷанг негус Федор хазинаи пур аз тиллову нуқра, ча-воҳирот ва 7 ҳазор силоҳи Убиеро ба даст даровард. Вай тирамоҳи соли 1855 ба муқобили қabilaҳои галлаҳо амалиёти ҳарбиرو оғоз карда, онҳоро дар наздикии Лагадор торумор кард.

Федор барои муттаҳид кардани мулкҳои ҳокимони саркаши Ҳабашистон ҷангро давом дод. Дар рафти ин ҷанг ӯ музофоти Шуароро, ки бо Англия робита дошт, ишғол кард. Ҳангоми забти пойтахти Шоа — шаҳри Анқобер лавозимоти ҳарбиеро, ки Англия ва Фаронса ба ин ҷо фиристонида буданд, ғанимат гирифт.

Федор музофотҳои дигари саркашро низ ба Ҳабашистон тобеъ кард. Барои маҳдуд кардани ҳокимияти музофотҳои ба Ҳабашистон мутеъ Федор ҷузъу томҳои лашкарашро дар он ҷо ба сарвари ашхоси ба ӯ содиқ ҷойгир кард. Ҳокимони музофотҳо аз ҷониби тарафдорони Федор таъйин карда мешуданд. Қисми зиёди даромади музофотҳо ба хазинаи марказӣ ворид мешуд. Ин чораҳо иқтидори ҳокимияти марказиро афзун мекард.

Масъалаи дигаре, ки Ҳабашистонро аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ пурқувват менамуд, ин кам кардани миқдори нуқтаҳои гумрук буд. Ин чора имкон дод, ки робитаҳои иқтисодию тичоратии байни музофотҳо мустақкам карда шаванд. Дар замони ҳукмронии Федор сохтмони роҳҳо босуръат пеш рафта, тичорат бо роҳҳои қаблан аз-корбаромада аз нав оғоз ёфт.

Федор дар кори ҳарбӣ, таъминоти он, мубориза бар зидди таъсири сиёсии калисо ба давлату давлатдорӣ ва ғайра ислохот гузаронид. Ислоҳоти Федор дар мамлакат, махусан ба феодаҳои маҳаллӣ маъқул набуд.

Исёни феодаҳои дар музофоти Тигре. Соли 1855 бо сардории набераи Убие Негуссие исёни нисбатан калони феодаҳои ба амал омад. Ӯ яке аз довталабони асосии тахту тоҷи Ҳабашистон буд. Негуссие дар мубориза ба муқобили ҳокимияти марказӣ ба дастгирии Фаронса умед мебаст. Соли 1857 Негуссие бо консули Фаронса Массауа робита барқарор кард. Фаронса Негуссиеро барои негуси Ҳабашистон шудан дастгириӣ мекард. Ба ивази он Негуссие

ба Фаронса бандари Зулу ва чазираи Диссеро (воқеъ дар димоғаи Аннесли) тухфа карданӣ буд. Негуссие ба Рим сафир фиристода, ба дастгирии Папа ҳам ноил мешавад. Аз муваффақиятҳои дипломатии худ рӯҳбаланд шуда, Негуссие худро шоҳи Тигре эълон кард ва барои ишғоли Гондер лашкар кашид. Барои ба мақсади сиёсӣ расидан мазҳаби католикиро қабул намуд. Вай умед дошт, ки аз Фаронса ёрии харбӣ хоҳад гирифт. Дар оғози соли 1860 киштиҳои Фаронса на барои ёрӣ ба Негуссие, балки баҳри забти бандари Зула ва чазираи Диссеки ба сохили баҳри Сурх лангар партофтанд.

Моҳи январи соли 1861 лашкари Федор ва Негуссие дар Сагамои наздикии Аксума бо ҳам вохӯрданд. Дар ин муҳориба Федор ғалаба ба даст овард. Негуссие бо ҳамроҳии лашкари боқимондаи худ ба музофоти Тембиен фирор кард.

Ба Федор муяссар шуд, ки тамоми қаламрави Ҳабашистонро ба зери итоати худ дароварда, идораи марказии давлатро мустақкам намояд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар асрҳои XVII–XVIII заифии мутлақияти Ҳабашистон дар чӣ ифода ёфта буд?
2. Негусҳо — Сусниес, Фасалидас, Ёханиси I ва Иясу барои ташикли давлати мутамаркази Ҳабашистон чӣ тавр мубориза мебуданд?
3. Чаро ба онҳо муяссар нашуд, ки музофотҳоро бо ҳам муттаҳид кунанд?
4. Дар бораи аз нав муттаҳидшавии Ҳабашистон нақл кунед.
5. Англия ва Фаронса ба Ҳабашистон чӣ тавр сар дароварданд?
6. Кӣ ташаббускори аз нав муттаҳид кардани Ҳабашистон буд?
7. Дар байни Федор ва Негуссие чӣ тавр мубориза сурат гирифт?
8. Федор чӣ тавр негуси тамоми Ҳабашистон шуд?
9. Шӯриши феодалҳои вилояти Тигре бо сардории Негусие барои чӣ ба амал омад? Он чӣ натиҷа дод?
10. Федор бо кадом роҳу воситаҳо бар рақибону таҷовузкорон даст-боло шуда, Ҳабашистонро муттаҳид кард?
10. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 35. ДАВЛАТҲОИ АФРИҚОИ ҒАРБӢ ВА ҲАВЗАИ ДАРӢИ КОНГО

ДАВЛАТҲОИ АФРИҚОИ ҒАРБӢ

Давлатҳои Сеғу ва Каарта. Давлатҳои Аврупо аз ибтидои ба Африқо сар даровардани худ мақсад доштанд, ки мамлакатҳои ин қитъаро заиф гардонид, ба худ тобеъ намоянд. Бо ин мақсад онҳо дар сохилҳои ғарбии Африқо нуқтаҳои таъягоҳӣ ташкил карда, ба қорҳои дохилии ин давлатҳо дахлат мекарданд.

Ғарби Африқоро забт кардани аврупоиён ва қамқувват шудани мамлакатҳои Мағриби Араб ба тичорати давлатҳои Судони Ғарбӣ ва Марказӣ таъсири манфӣ расонид. Роҳи асосии тичоратӣ аз Сичилмасӣ ба Тимбуқту, ки аз Саҳрои Ғарбӣ мегузашт, пурра аз қор баромад. Ҳаҷми тичорати Тунис ва Триполӣ ба воситаи Саҳрои Марказӣ хеле қам шуд. Ин ҳам барои аз қихати сиёсӣ иқтисодӣ заиф гардидани мамлакатҳои африқоӣ ва барҳам хӯрдани давлатҳои Малӣ ва Сангаӣ як вақтҳо пуриқтидор оварда расонид. Дар асри XVIII дар харобаҳои давлатҳои Малӣ ва Сангаӣ давлатҳои Сеғу, Каарта ва Масина ба вучуд омаданд. Сеғу ва Каарта нисбат ба Масина пуриқтидортар буданд. Давлати Сеғуро дар нимаи дуоми асри XVII қабилҳои бамбарҳо ташкил карда буданд.

Сеғу ба 60 ҳавзаи ҳарбӣ тақсим шуда буд, ки онҳоро гондионҳо идора мекарданд. Гондионҳо барои ҳукмрон шудан дар ин давлат дар байни худ беист мубориза мебуданд.

Давлатҳои Судони Ғарбӣ ва Марказӣ. Дар охири асри XVII дар Фута-Чаллона қабилҳои фулҳо, ки аз Масина ва вилояти Фута-Торо омада буданд, соқин мешаванд. Онҳо мусалмон буда, аз тарафи имомҳо идора карда мешуданд. Фулҳо бар зидди қабилҳои ғайримусалмони Сусу, Бара ва Силебе қанг карда, баъди 25 соли мубориза онҳоро ба худ тобеъ карданд.

Тасвири Они (ҳоким)

Пешвои яке аз қабилаҳои Африқои Ғарбӣ

Дар Судони Ғарбӣ ва Марказӣ сиёхпӯстони судонӣ ва қабилаҳои дигари аз шимол ва шарқ омада (арабҳо, барбарҳо ва фулбҳо) сокин буданд. Яке аз ин қабилаҳо хаус буд. Дар таърихи хаус шаҳр — давлатҳои Кано, Гобир, Катсина ва ғайра мақоми хосса доранд. Пуркуваттарини онҳо Кано дар чорроҳаи тиҷоратии Судони Марказӣ воқеъ буд. Ин давлат бо давлатҳои Африқои

Шимолӣ — Тунис, Либия ва Африқои Ғарбӣ — Гана ва Нигерияи Ҷанубӣ муносибатҳои тиҷоратӣ дошт.

Дар асри XVII Кано рӯ ба таназзул ниҳод. Бинобар ин, он ба ҳучумҳои давлатҳои Гобир ва Зари тоб оварда нагавонист. Соли 1807 дастаҳои фулбҳо Каноро ишғол намуда, ба султони Сокото ҳамроҳ карданд.

Давлати шимолтарини хаусӣ Гобир буд, ки он яке аз марказҳои муҳимтарини тиҷоратии қисмати шимолии Судон ба шумор мерафт. Давраи нашъунамои Гобир ба асри XVII рост омадааст. Гобир масоҳати бузургро дарбар мегирифт. Он аз вилоятҳои Тесов ва Годобав, қаламрави Сокотои кунунӣ, қисмати шимолии Замфара ва як қисми Марад иборат буд.

Давлатҳои дигари Африқои Ғарбӣ. Соҳилҳои ҷанубии Нигерия маркази маданияти қадимтарини африқоӣҳо мебошад. Кашфиёти бостонӣ дар ин ҷо мавҷудияти шаҳр — давлатҳои қадимро ошкор сохт.

Сохти давлатӣ дар ин мамлакатҳо подшоҳӣ буда, онро ҳоким — алфин идора мекард, лекин ҳокимияти алфин тавассути шӯрои ашрофон маҳдуд карда шуда буд. Шаҳрҳои Ойо аз тарафи сардорон (ба муҳлати ду сол таъйин мегардиданд) идора мешуданд.

Дар охири асри XVIII дар байни қабилаи фулбҳо зери шиори аз нав барқарор намудани қонуну қоидаҳои азалии исломӣ ҳаракате оғоз меёбад, ки ба он Усмон дан-Фодио (ба қабилаи фулбии таронквета тааллуқ дошт) роҳбарӣ мекард. Даъватҳои ӯ на танҳо дар байни фулбҳо, балки дар байни хаусҳо низ ҳамовозӣ пайдо мекунад. Даре нагузашта ин ҳаракат ба шӯриш табдил ёфт.

Дар ибтидои асри XIX дар Масина ҳаракати дигари исломӣ оғоз ёфт, ки ба он Ҳамиду Лоббо сарварӣ мекард. Вай иштирокдори шӯриши Усмон дан-Фодио буд. Ҳамиду Лоббо баъди ғалабаи шӯриш масъалаи аз зери ҳокимияти Сегу озод кардани фулбхоро ба миён мегузорад. Мувофиқи гуфтаи ӯ ин давлатро сулолае, ки аз тозагии ислом рӯй гардонидаст, идора мекард. Дар зери таблиғоти Ҳамиду Лоббо музофотҳои Бомбара ва Массина ба ӯ тобеъ шуданд.

Бо роҳбарии Ҳамиду Лоббо давлати ҳарбию динӣ ташкил карда мешавад. Соли 1815 пойтахти нави Массина Ҳамдалох эълон карда шуд. Дар натиҷаи ҳуҷуми Умар ал-Ҳоҷа соли 1862 давлати Массина барҳам хӯрд.

Дар солҳои 30–40-уми асри XIX дар Судони Ғарбӣ, ки дар зери роҳбарии мазҳаби исломии тичалия буд, давлати динӣ ташкил карда мешавад.

Соли 1848 Умар ал-Ҳоҷа дастаҳои мусаллаҳи худро дар маҳаллаи Дангирайе мустаҳкам карда, ба «чанги муқаддаси зидди кофрон» тайёрӣ дид. Соли 1854 Умар ал-Ҳоҷа аввал артиши Каартаро шикаст дод. Барои муборизаи якҷоя бар зидди давлати бузург — Сегу ӯ хост, ки бо шоҳи давлати фулбии Масина иттифоқ бандад. Вале шоҳи Масина ҷавоби рад дода, бар зидди Умар ал-Ҳоҷа лашкар кашид, вале шикаст хӯрд. Пеш аз ҳуҷум ба Сегу Умар хост, ки давлатҳои начандон қалони Ҳасо ва Ғаламро дар Сенегали Миёна ишғол намояд. Бинобар ин, моҳи апрели соли 1857 бо артиши 20-ҳазорнафараи худ пойтахти Ҳасо — шаҳри Мадинаро муҳосира кард, вале дар он ҷо бо артиши Фаронса вохӯрда, маҷбур мешавад, ки муҳосираи Мадинаро қатъ намояд. Дар Ҳасо Умар аз фаронсавихо саҳт шикаст хӯрда, бо боқимондаи лашкари худ ба сӯи Кундиан равон мешавад, то ки мардуми онро ба муборизаи зидди Фаронса бархезонад, вале ин кор ба ӯ муяссар намешавад. Баъди чанде Умар ба Футте-Торо баргашта, артиши нави 40-ҳазорнафара ташкил медиҳад, вале боз ҳам аз тарафи артиши Фаронса торумор карда мешавад. Лашкаркашии Умар ба шаҳри Ниоро низ натиҷаи дилхоҳ надод, вале ба Умар муяссар гардид, ки бо мушкилиҳои зиёде

Ҳайкали сафолӣ.
Асри XV. Нигерия

Мадинаро ба зери итоати худ дарорад. Соли 1860 лашкари Умар ба қаламрави Сегу ҳучум карда, онро ишғол мекунад. Ӯ идораи ҳамаи мулкҳои ишғолкардаи худро ба писараш Аҳмад месупорад.

Баъди ҳокими олии шоҳии Туклер эълон карда шудани Аҳмад бародаронаш ба муқобили ӯ бархостанд, вале Аҳмад онҳоро мағлуб кард. Соли 1884 Аҳмад идораи давлати Сегуро ба писари худ Медани супорида, идора кардани музофоти Ниоро ба уҳдаи худ гирифт.

Мустамликазабтқунии давлатҳои Аврупо дар Африқои Ғарбӣ.

Багадрич зиёдшавии истехсоли молҳои саноатӣ бозорҳои нави мол-фурӯширо талаб мекард. Барои истехсоли молҳои саноатӣ бозорҳои нави ашёи хоми арзон аҳамияти калон пайдо карда буданд. Англия мехост, ки соҳилҳои Сйера Леонеро дар Африқои Ғарбӣ ба пойгоҳи асосии баҳрии худ табдил диҳад. Бо ҳамин мақсад ҳукуматдорони англис як қисми африқоӣҳои аз ғуломӣ озодшударо барои сокин кунонидан ба ин ҷо оварданд. Англия соли 1808 он мавзёҳоро мустамликаи худ эълон карда, ҳамин тариқ, дар Африқои Ғарбӣ аввалин мустамликаи ин кишвари аврупоӣ пайдо мешавад.

Чидду ҷаҳди асосии давлатҳои пуриқтидор — Англия ва Фаронса ба истилои минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбатан тараққикардаи Судони Ғарбӣ, Соҳили Тиллоӣ ва Нигерия равона шуда буд. Англия дар нимаи аввали асри XIX асосан ба муқобили иттиҳоди давлатҳои Ашанти мубориза мебард. Ин мубориза соли 1805 оғоз ёфта, то соли 1831 давом кардааст. Ба англисҳо муяссар шуд, ки Соҳили Тиллоиро ба мустамликаи худ табдил диҳанд.

Муборизаи Англия барои ба даст даровардани Ашанти соли 1863 аз нав сурат мегирад. Баъд аз ҷанги даҳсола иттиҳоди давлатҳои Ашанти ва давлатҳои дигари Африқои Ғарбӣ ва Соҳили Тиллоӣ ба мустамликаҳои Англия табдил дода мешаванд. Англия истилои Нигерияро ба зиммаи генерал-губернатори Соҳили Тиллоӣ месупорад.

Дар солҳои 30-юми асри XIX Фаронса қадамҳои аввалинро барои мустақкам кардани мавқеи худ дар соҳилҳои Гвинея гузоштааст. Солҳои 1838–1842 дар наздикии димоғи Палмасӣ — Соҳили Устухони Оҷ ва Бенини Фаронса бошишгоҳҳои тақягоҳӣ месозад. Баъди бист соли мубориза дар соҳилҳои Нигерияи Ҷанубӣ, Фаронса мавқеаширо мустақкам карда, соҳибияти худро бар давлатҳои Ачаче ва Котону эълон мекунад. Дар солҳои 50-ум бошад, Фаронса давлатҳои наҷандон қалони Сенегал-Ғалам ва Хассо, вилояти Фута-Тороро ба худ тобеъ намуда, Даккарро ишғол намуда, ба забти давлати Кайор шурӯъ мекунад.

ДАВЛАТҲОИ ҲАВЗАИ ДАРӢИ КОНГО

Давлати Конго. Ба забт қардани Конго аввалин шуда португалиҳо шурӯъ намуданд. Соли 1665 дар наздикии Абуил набарди байни Англия ва Португалия ба амал омад. Дар ин муҳориба шоҳи Конго Антонио I ҳалок гардида бошад ҳам, ба португалиҳо муяссар нашуд, ки Конгоро забт намоянд. Баъд аз ин, ҷангҳои байниҳамдигарӣ барои ишғоли тахту тоҷи подшоҳии Конго давом карданд. Ҳарчанде, ки соли 1695 Педро IV дар Конго ҳокимияти шоҳро аз нав барқарор намуд, вале он танҳо намуди зоҳирӣ дошт.

Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарӣ соли 1684 пойтахти Конго шаҳри Ибанза-Конго оташ гирифт ва сокинон он шаҳро тарк карданд. Соли 1703 ҳаракати халқӣ барои аз нав барқарор кардани пойтахти он ҳамчун рамзи ягонагии давлати Конго оғоз мегардад. Ин ҳаракат тамоми музофотҳои Конгоро фаро гирифта, ба худ моҳияти зиддимубаллиғиро низ пайдо мекунад. Сарвари ин ҳаракатро зане бо номи Беатрича ба уҳда дошт. Ашрофони Конго ва Педро IV ба муқобили ин ҳаракат муттаҳид шуданд, то ки он ба шӯриш табдил наёбад. Соли 1706 иттифоқчиён тавонистанд, ки Беатричаро дастгир карда, дар оташ сӯзонанд. Ин ғалаба ҳокимияти марказии Конгоро мустаҳкам накард. Ҳарчанде, ки шоҳ ба музофотҳо лашкар кашида, шӯришгарон ва тарафдорони онҳоро несту нобуд кард, вале Педро IV дар амал танҳо дар пойтахти мамлакат ҳокимият дошту ҳалос.

Давлати Куба. Солҳои 30-юми асри XVIII давраи гул-гулшукуфии давлати Куба буд. Дар давраи ҳукмронии Шяама Мбула Нгоонг раванди васеъшавии давлати Куба, марказонидани идораи он, табдилёбии пешвои иттиҳоди қабилаҳо ба ҳокими мутлақ анҷом меёбад. Дар замони ҳукмронии ӯ дар кишоварзӣ парвариши чуворимақка, маниок ва тамоку паҳн мегардад. Парвариши найшакар, чормағзи заминӣ ва зироатҳои лӯбиёгӣ кишоварзиро бо соҳаи сердаромади Куба табдил медиҳад. Ин зироатҳо ба рушди васеи тичорат ва косибӣ мусоидат мекарданд.

Валиаҳди Шяама Мбонга-Леенг (1640–1650) забти қаламрави сукунати қабилаҳои шимолиро идома дод. Қаламрави қабилаҳои пянг, бьенг ва бакет, ки дар ҷанубтари Куба сокин буданд, истило карда шуданд. Ин ҷангҳо имкон доданд, ки шоҳи Куба артиши доимии худро ташкил кунад.

Вале истилогарии Куба дер давом накард. Шӯришҳои қабилаҳои истилошуда оғоз гардиданд, ки онҳо дар асри XIX ҳам идома

ёфтанд. Дар натиҷаи ин Куба рӯ ба таназзул ниҳод. Ин давра ба пайдошавии аврупоиён дар Куба рост омад.

Давлати Луба. Забткорихои Касонго Мвине Кибонза дар нимаи аввали асри XVII қаламрави Лубаро васеъ ва ҳокимияти давлатиро мустаҳкам мекунад. Баъди вафоти ӯ дар байни валиаҳдонаш муборизаи сулолави авҷ мегирад, ки дар натиҷа аз ин давлат якҷанд музофот ҷудо шуда, бар зидди ҳокимияти марказӣ мубориза мебаранд.

Аз наздикии сарҳади Луба роҳи корвонгузари тичоратӣ байни Ангола ва Мозамбик мегузашт. Луба дар ин тичорат фаъолона иштирок мекард.

Дар давраи ҳукмронии Илунга Кабале Луба доимо бар зидди давлатҳои ҳамсоя меҷангид. Ҷангҳои байниҳамдигарии музофотҳои Лубаро заиф гардониданд ва он ба мулкҳои хурд-хурд тақсим шуд. Дар чунин шароит сарвари давлат танҳо бо ном вучуд дошт.

Давлати Лунда. Бо ин ном якҷанд давлати мустақили халқи-ятҳои балунда муттаҳид шуда буданд. Ин муттаҳидӣ асосан дар суворидани андоз ифода меёфт. Лунда давлати калонтарини Африқои Марказӣ буд. Дар асри XVII қабилаи балунда қабилаҳои ҷанубии музофоти ҳозираи Заира Шаби ва Замбияро зери ҳокимияти худ мебарорад. Давлати нисбатан калонтарини Лунда — Казембе буд.

Дар нимаи аввали асри XVIII Казембе асосан бар зидди Луба мубориза мебард. Дар нимаи дуюми асри XVIII дар давраи ҳукмронии Казембеи III (1760–1805) ин давлат хеле тараққӣ кард. Соли 1790 Казембеи III бо португалиҳо муносибатҳои тичоратӣ барқарор кард. Солҳои 1830–1831 ба Казембе экспедитсияи португалии Монтейру ва Гомиту ташриф овард, ки дар натиҷаи он муносибатҳои тичоратии Португалия бо Лунда то як дараҷа васеъ шуд.

Раққосадухтар

Дар нимаи аввали асри XIX баъди муборизаи тезутунди сулолави дар Лунда Муата Ямво Невечи II ба сари қудрат меояд. Ӯ низ монанди пешгузаштагонаш ҷангхоро барои аз ҳисоби Боконго ва Бакете васеъ кардани қаламрави Лунда давом медиҳад.

Соли 1852 Невечи II ба Португалия сафири худро раван мекунад, то ки ӯ бо ин мамлакат робитаҳои тичоратии Лундаро

барқарор ва васеъ намояд. Барои золимиаш валиаҳди Невечи II Чакасекене аз тахт маҳрум карда мешавад. Ба ҷойи ӯ Мутебаи II ба тахт менишинад. Шоҳи нав бар зидди қабилаҳои ҳамсоия бақете ва таба якҷанд маротиба лашкар кашид. Аз миёнаҳои асри XIX сар карда ба қаламрави Лунда қабилаҳои ҳамсоия ҳучум мекунанд. Чунин вазъият давлати як вақтҳо пурзӯри Лундари заиф гардонида, аз тарафи аврупоиён забт шудани онро осон мекунад.

Савол ва супоришҳо:

1. *Давлатҳои Африқои Ғарбиро номбар кунед?*
2. *Дар бораи давлатҳои Сагу ва Каарта маълумот диҳед.*
3. *Дар бораи қабилаҳои фулбҳо ва ҳокими онҳо Иброҳим Сори чиро медонед?*
4. *Шаҳр-давлатҳои Ойоро номбар кунед?*
5. *Дар бораи ҳаракати исломӣ дар Масина ва роҳбари он Ҳамиду Лоббо нақл кунед.*
6. *Шӯриши фулбҳо зери роҳбарии Усмон дан-Фодио чӣ тавр ба амал омад?*
7. *Дар бораи ҷараёни тичалия ва роҳбари он Умар ал-Ҳоҷа чӣ маълумот доред?*
8. *Мустамликазабткунии аврупоиён дар Африқои Ғарбӣ чӣ тавр сурат гирифт?*
9. *Қадам давлатҳо дар ҳавзаи дарёи Конго ҷойгир шудаанд?*
10. *Дар бораи давлатҳои Куба, Луба, Лунда чӣҳоро медонед?*
11. *Португалия ба давлатҳои ҳавзаи дарёи Конго чӣ тавр сар даровард?*
12. *Доир ба давлатҳои Африқои Ғарбӣ ва ҳавзаи дарёи Конгои асри XVII ва нимаи аввали асри XIX ҳулоса бароред.*

§ 36. ДАВЛАТҲОИ АФРИҚОИ ШАРҚӢ ВА ҶАНУБУ ШАРҚӢ

Мубориза бар зидди истилогарони португалӣ. Дар асри XVII Португалия ҳукмронии худро дар соҳилҳои Африқои Шарқӣ нигоҳ медошт. Халқҳои ин минтақа нисбат ба португалиҳо назари душманона дошта, борҳо шӯриш бардошта буданд. Соли 1699 амалиёти якҷояи шӯришгарон ва лашкари Уммон имкон дод, ки португалиҳо аз Момбаса, Пемба, Килва ва ҷазираҳои Занзибар пеш карда шаванд.

Солҳои 1721–1728 флоти Португалия шаҳро ҷазираҳоро аз нав забт мекунад. Вале португалиҳо дар Африқои Шарқӣ ҳукмронии

худро аз даст доданд ва бо ҳамин ҳокимияти дусадсолаи онҳо дар Африқои Шарқӣ хотима ёфт.

Баъд аз пеш кардани португалиҳо дар байни шаҳр-давлатҳои соҳил мубориза оғоз мешавад.

Давлати Занзибар. Ҳокими Уммон *Саид Саид* (1804–1856) пойтахти худро аз Москат (Уммон) ба Занзибар мекуҷонад. Ӯ ҳамон сол Момбасаро забт карда, ташкилҳои султони Занзибарро эълон мекунад. Ин давлат ҳамаи шаҳрҳои соҳилҳои Африқои Шарқиро муттаҳид кард. Даре нагузашта, шаҳри Занзибар ба маркази калонтарини тичоратии тамоми Африқои Шарқӣ табдил меёбад. Шаҳрҳои Пангани ва Танга дар тичорати дохилии Африқои Шарқӣ бандар буданд. Онҳо роҳҳои тичоратро бо Уганда, Руанда, Бурунди ва вилоятҳои шарқии Конго мепаивастанд.

Дар баробари Мозамбик, Занзибар ба маркази калонтарини ғуломфурӯшӣ табдил меёбад. Баъзан даромад аз фурӯши ғуломон қариб нисфи зиёди даромади султонро ташкил мекард.

Султон Саид Саид соли 1856 вафот кард. Ба ҷойи ӯ ба тахти Занзибар писараш Маҷид менишинад.

Соли 1859 бародари Маҷид Саид Баргаш тавассути исён ба ҳокимият соҳиб мешавад, вале Маҷид бо ёрии артиши Англия аз нав ба ҳокимияти Занзибар соҳиб шуда, Саид Баргашро ба Ҳиндустон бадарға мекунад. Барои дар Занзибар мустаҳкам кардани мавқеи худ Англия султони Уммонро маҷбур мекунад, ки истиклолияти Занзибарро эътироф намояд.

Давлатҳои аз соҳил дуртари Африқои Шарқӣ. Яке аз давлатҳои ин минтақаи Африқои Шарқӣ Қатар буд. Қатар дар охири асри XVI заиф шуда, мулкҳои зиёди худро аз даст медиҳад. Дар ин минтақа мақоми Буганда, ки аз Қатар ҷудо шуда буд, торафт баланд мешавад. Буганда дар соҳилҳои кӯли Виктория — то шаршараи Рипон паҳн гардида буд. Буганда дар миёнаҳои асри XVIII ба авҷи тараққиёти сиёсӣ ва иқтисодии худ мерасад.

Аз охири асри XVIII сар карда Буганда бар ивази устухони оҷ ва ғуломон аз хорича молҳои гуногун, аз он ҷумла силоҳи оташфишон мехарид. Ин иқдом имкон дод, ки шоҳ Сунаи II артиши худро аз нав хуб мусаллаҳ карда, марзҳои давлатиро васеъ намояд. Валиаҳди Суна *Мутеса* (1850–1884) шумораи артиш ва флотро хеле зиёд кард. Он аз 150 ҳазор нафар аскар афсар ва 300 кишти иборат буд.

Буганда давлати калонтарини Африқои Шарқӣ ба ҳисоб мерафт. Он ба 24 округ (саза) тақсим шуда буд. Ҳар як округро ноиб (басаза)

идора мекард. Ҷ ҳуқуқ дошт, ки аз аҳолии маҳаллӣ андоз ғундошта, як қисми онро ба хазинаи шоҳ супорад ва қисми дигарашро дар ихтиёри худ нигоҳ дорад. Ҳокимияти олий меросӣ буд.

Давлатҳои калонтарини ба Буганда ҳамсоя Буноро (Катараи Калон), Ангола ва Торо буданд. Ангола ва Торо ба Буганда тобеъ буданд ва ба он андоз меоданд.

Давлатҳои Руанда ва Бурунди. Дар асрҳои XVII–XIX дар ҷануби минтақаи байни кӯлҳо давлатҳои Руанда ва Бурунди ташаккул ёфтанд. Дар оғози асри XVII дар Руанда сулолаи ҳукмрони Хондого иваз шуд. Ба сари ҳокимият сулолаи нав — Хинда омад.

Дар тӯли асри XVII истилогарони хориҷӣ қабилаи хуторо, ки дар вилоятҳои марказии Руанда сокин буданд, ба худ тобеъ мекунанд. Баъд аз ин Хинда ба васеъ кардани қаламрави давлати худ оғоз мекунад. Дар ҷомеаи Бурунди деҳқонон, ки пайдоиши бантугӣ доштанд, аз нилотҳо паस्तтар меистоданд. Пигмейҳо дар зинаи паस्तтарини иҷтимоии ҷомеа қарор доштанд.

Роҳбарии давлатҳои Руанда ва Бурунди меросӣ-қавмӣ буд. Ҳоким дар Руанда имкониятҳои номаҳдуд дошт.

Дар Руанда мақоми давлатии маслиҳатӣ — шӯро вучуд дошт, ки он аз заминдорони калон иборат буд. Мамлакат ба округҳо тақсим шуда буд. Онҳоро шахсони аз тарафи мвами таъйиншуда идора мекарданд. Ба ҳайати идораи округ «дохӣ»-и заминҳо, яъне андозгундор, сарвари ҳарбӣ ва «соҳиби пода», ки чарогоҳҳоро тақсим мекард, дохил буданд. Бурунди бошад, мутамарказ набуд. Он ба округҳои зироатпарварӣ, чорводорӣ ва ҳарбӣ тақсим шуда буд. Округҳои ҳарбӣ ба артиши давлатӣ аскар меоданд.

Танганъика. Дар нимаи аввали асри XIX дар қаламрави Танзанияи ҳозира иттифоқҳои ҳарбию давлатии қабилаҳои маҳаллӣ, аз он ҷумла дар кӯҳҳои Усамбара иттиҳоди давлатии халқиятҳои Шамбала ба вучуд меояд. Роҳбари он *Кимвери* (1820–1869) буд, ки ўро бо унвони «симб» ва «муэне», яъне «шерии осмон» ном мебуданд. Соли 1837 ў бо султони Занзибар Саид Саид дар бораи дастгирӣ намояндагони қисмати шимолии соҳил созишнома мебандад. Ҳокимияти шоҳи Шамбала тавассути шӯрое, ки ба он нахуствазир, сарфармондеҳи артиш ва горди шахсии шоҳ дохил буданд, маҳдуд шуда буд.

Дар ғарбии Танганъика дар натиҷаи ба Ванъямбези муттаҳид шудани як қатор қабилаҳо бо сардории Мирамбо иттифоқи ҳарбие ташкил меёбад.

Халқияти вахехе низ иттиҳоди давлатии худро ташкил дод. Он бо сардории Муюгумба дар ғарбтари Килва ташкил меёбад.

Давлатҳои ҷанубу шарқи Африқо. Ҳанӯз дар асри XVI португалиҳо қад-қади дарёи Замбези ҷойгир шуда, дуконҳою қорвонсаройҳои Масанеро низ бунёд карданд. Португалиҳо ба ҳукумати Мономотапа бочи тичоратӣ меоданд. Ҷангҳои байниҳамдигарии дохилӣ дар ин мамлакат қариб беист идома меёфтанд. Бинобар ин, иқтисодии ҷарбии Мономотапа заиф шуда буд ва шоҳи Мономотапа маҷбур шуд, ки соли 1607 аз португалиҳо ёрӣ пурсад. Барои ин ёрӣ португалиҳо ҳамаи қонҳои тилло, нуқра, оҳан ва сурби Мономотапаро ба даст дароварданд.

Дар асри XVII португалиҳо сиёсати истилогаронаи худро дар ин минтақаи Африқо давом доданд. Солҳои 1632–1652 онҳо ҳокими Мавуриро ба худ тобеъ карданд. Соли 1668 пешвои қабилаи розви Шангамира қисмати шимолӣ Мономотапаро аз португалиҳо ба даст медароранд. Шангамира дар ҷойҳои ишғолкардаи худ иттиҳоди давлатии пурзӯреро ташкил кард, ки он то оғози асри XIX вучуд дошт.

Дар шимолтари дарёи Замбези давлати Малави ташкил ёфт. Ин давлат нисбат ба португалиҳо муносибати душманона дошт. Дар асри XVII халқи малави қаламрави давлати худро қад-қади дарёи Замбези ба масофаи 250 км ба самти шимол васеъ мекунад. Ин давлат солҳои 30-юми асри XIX аз байн меравад.

Мадагаскар. Аз охири асри XVIII ба Мадагаскар Англия ва Фаронса сар медароранд. Дар ин вақт муттаҳидшавии қабилаҳои малғаш ва давлатҳои хурд — хурд оғоз ёфта буд. Давлати бузурге, ки дар қисмати марказии ҷазира, дар миёнаҳои ин аср ба вучуд омада буд, дар нимаи дуюми асри XVIII ҳолати парокандагиро аз сар меғузаронад. Аз нав барқарор шудани давлати мутамарказ дар маркази ҷазира бо номи *Андреанампуйнимерина* (1784–1810) алоқаманд аст. Дар натиҷаи лашкаркашиҳои музаффарона ба ӯ муяссар шуд, ки сарҳадҳои давлати худро аз ҳисоби қаламрави суқунати як қатор қабилаҳои шимолӣ, шарқӣ ва ҷанубии ҷазира васеъ кунад. Ӯ федератсияи давлатҳои Сақалаваро низ ба давлати худ ҳамроҳ мекунад.

Соли 1857 фаронсавӣҳо ба муқобили Ранавалона суиқасд ташкил кардани мешаванд, то ки ба ҷойи ӯ шоҳзода Ракотарро, ки тарбияи фаронсавӣ гирифта буд, ба сари қудрат биёранд, вале аз нақшаи суиқасд бохабар шуда, Ранавалона тамоми амволи фаронсавӣҳоро мусодира намуда, онҳоро аз ҷазира пеш кард.

Соли 1861 Ранавалона вафот мекунад ва ба ҷойи ӯ Ракота бо унвони *Радами II* ба тахти шоҳии Мадагаскар менишинад. Ӯ дарҳои мамлакатро барои хориҷиён кушода, ба Фаронса шароити беҳтаринро фароҳам меоварад. Хиёнаткориҳои Радами II халқро ба шӯриш бархезонд. Шӯришгарон шоҳ ва наздикони ӯро ба қатл расониданд. Ба ҷойи ӯ занаш *Разохерина* (1863–1868) шоҳмаликаи Мадагаскар интиҳоб мешавад. Ӯ ҳамаи созишномаҳои бо давлатҳои хориҷӣ, аз он ҷумла бо Англия ва Фаронса бастаи Радами II-ро бекор ва робитаҳои дипломатии Мадагаскарро бо Фаронса қатъ мекунад.

Савол ва супоришҳо:

1. *Мардуми соҳилҳои Африқои Шарқӣ бар зидди португалиҳо чӣ тавр мубориза мебуданд?*
2. *Муборизаи шаҳр-давлатҳои соҳили шарқии Африқоро шарҳ диҳед.*
3. *Дар бораи ташаккулёбии давлати пурқуввати Занзибар маълумот диҳед.*
4. *Англия чӣ тавр ба Занзибар сар медарорад?*
5. *Давлатҳои Руанда ва Бурунди чӣ тавр идора карда мешуданд?*
6. *Португалиҳо ба ҷанубу шарқии Африқо кай сар дароварда буданд?*
7. *Дар Мадагаскар муттаҳидшавии қабилаҳо ва давлатҳои хурд чӣ тавр сурат мегирад?*
8. *Хизмати Андрианампуйнимерина ва писари ӯ Радами I-ро дар мубориза бар зидди сиёсати истилогаронаи Англия ва Фаронса дар Мадагаскар муайян кунед.*
9. *Ранавалона бар зидди даҳолати Англия ва Фаронса ба қорҳои дохилии Мадагаскар ва истилогарии онҳо чӣ тавр мубориза мебуд?*

САНАҶОИ МУҶИМ

- 1492 Сафари Христофор Колумб ба Ғарб.
1494 Тақсимоти мустамликавии нимкураи Ғарбӣ.
1502 Сафари Америго Веспуччи ба Ғарб.
1519 Лашкаркашии Кортес ба Мексика.
1526–1761 Солҳои мавҷудияти империяи Темуриёни Ҳинд.
1529 Тақсимоти мустамликавии Нимкураи шарқӣ.
1532–1535 Лашкаркашии Писарро ба Перу.
1566–1609 Инқилоби буржуазии Нидерландия.
1599 Оғози ҳукмронии сулолаи Ҷониён.
1600 Дар Ҷопон ба сари қудрат омадани хонадони Токугава.
1640–1649 Инқилоби буржуазии Англия.
1644–1911 Солҳои ҳукмронии сулолаи манҷурӣ дар Чин.
1700–1721 Ҷанги Русия ва Шветсия.
1703 Оғози бунёд карда шудани шаҳри Санкт-Петербург.
1709 Мухорибаи Полтава.
1719 Аз тарафи Даниел Дефо таълиф шудани асари «Робинзон Крузо».
1726 Аз тарафи Ҷонатан Свифт таълиф шудани асари «Саёҳати Гулливер».
1730 Шӯриши Патрон Халил дар Туркия.
1761 Ғалабаи ширкати англисии Ост-Индия бар Фаронса.
1776 Эълон карда шудани истиқлолияти ИМА.
1784 Ҳаракатдиҳандаи дарунсӯзро ихтироъ кардани Ч. Уатт
1787 Қабул шудани Конститутсияи ИМА.
1789 Президенти ИМА интихоб шудани Ҷорҷ Вашингтон.
1789 Оғози Инқилоби бузурги буржуазии Фаронса.
1791 Инқилоби ғуломон дар Гаити.
1792–1793 Ислоҳоти «Низоми ҷадид» дар Туркия.

- 1799 Табаддулоти Наполеон дар Фаронса.
- 1804 Худро императори Фаронса эълон кардани Наполеон.
- 1805 Шӯриши яничарҳо дар Истанбул.
- 1806–1812 Ҷанги Русия ва Туркия.
- 1812 Ҳуҷуми Наполеон ба Русия.
- 1814–1815 Конгресси байналхалқии Вена.
- 1814 Қаторои аввалинро сохтани Ҷорҷ Стефенсон.
- 1819 Соҳибистиқлол эълон шудани Венесуэла.
- 1821 Соҳибистиқлол эълон шудани Мексика.
- 1822 Аз Португалия ҷудо шудани Бразилия.
- 1821–1823 Ҷанги Эрон ва Туркия.
- 1825 Таъсиси Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Боливия.
- 1825 Шӯриши декабристон дар Санкт-Петербург.
- 1826 Ба амал омадани бухрони аввалини иқтисодӣ.
- 1827 Оғози Алҷазоирро забт кардани Фаронса.
- 1828–1829 Ҷанги Русия ва Туркия.
- 1829 Ба Мадагаскар омадани бухрони аввалини иқтисодӣ.
- 1831–1853 Ислоҳоти Маҳмуди II дар Туркия.
- 1836–1848 Ҳаракати чартистон дар Англия.
- 1839–1841 Ҷанги якуми Англия бар зидди Афғонистон.
- 1839 Оғози татбиқи ислоҳоти танзим дар Туркия.
- 1848–1849 Инқилобҳои буржуазӣ дар Фаронса, Олмон, Австрия, Италия.
- 1848–1852 Шӯриши Бобиён дар Эрон.
- 1849 Амволи Ҳиндустонро забт кардани Англия.
- 1853–1856 Ҷанги Қрим дар байни Русия ва Туркия.
- 1854 Бафта шудани шартномаи Эрон ва ИМА.
- 1856–1857 Ҷанги Эрон ва Англия.
- 1856–1859 Шӯриши сипоҳиён дар Ҳиндустон.
- 1860 Ба Ҳабашистон таҷовузи ҳарбӣ ташкил кардани Фаронса.

МУНДАРИЧА

Пешгуфтор	3
Фасли I. Мамлакатҳои Аврупо ва Америка дар асри XV — нимаи аввали асри XIX	
Боби I. Пойдор шудани сохти сармоядорӣ	
§ 1. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ	5
§ 2. Кашфиёти бузурги чуғрофӣ	10
§ 3. Оқибатҳои кашфиёти бузурги чуғрофӣ	16
§ 4. Инқилоби буржуазии Нидерландия	19
§ 5. Инқилоби буржуазии Англия	25
§ 6. Ташкилҳои Иёлоти Муттаҳидаи Америка	31
§ 7. Ғалабаи инқилоби бузурги буржуазии Фаронса	37
§ 8. Бархӯрдҳои шадиди нерӯҳои инқилобии Фаронса ва хатари беруна	43
§ 9. Фаронса дар аҳди Бонапарт Наполеон	49
§ 10. Русия дар аҳди Пётри I	56
§ 11. Русия дар чоряки аввали асри XIX	62
§ 12. Тараққиёти сармоядорӣ ва оқибатҳои он дар давлатҳои Аврупо	71
§ 13. Ҳаракати сотсиалистӣ ва коммунистӣ	78
§ 14. Ташкилҳои давлатҳои сохибистиқлол дар Америкаи Лотинӣ	83
§ 15. Америкаи Лотинӣ баъд аз ҷанги истиқлолҳои	89
Боби II. Инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849 дар мамлакатҳои Аврупо	
§ 16. Инқилоби буржуазии соли 1848 дар Фаронса	96
§ 17. Инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849 дар Олмон ва Италия	99
§ 18. Инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849 дар империяи Австрия	106

Боби III. Маданияти Аврупо ва Америкаи Шимолӣ

- § 19. Тамаддуни Аврупо ва Америкаи Шимолӣ дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX 112

Фасли II. Мамлакатҳои Осиё ва Африқо дар асри XVI— нимаи аввали асри XIX

Боби IV. Мамлакатҳои Осиё

- § 20. Чин 120
- § 21. Корея 126
- § 22. Муғулистон 130
- § 23. Чопон 133
- § 24. Ветнам 138
- § 25. Бирма 142
- § 26. Индонезия 145
- § 27. Ҳиндустон 150
- § 28. Афғонистон 158
- § 29. Эрон 162
- § 30. Мамлакатҳои Осиёи Марказӣ 168
- § 31. Туркия 173

Боби V. Мамлакатҳои Араби Осиё ва Африқо

- § 32–33. Мамлакатҳои Араб 181

Боби VI. Мамлакатҳои Африқо

- § 34. Ҳабашистон (Эфиопия) 189
- § 35. Давлатҳои Африқои Ғарбӣ ва ҳавзаи дарёи Конго... 193
- § 36. Давлатҳои Африқои Шарқӣ ва Чанубу Шарқӣ 199
- Санаҳои муҳим 204

Зиёзода Таваралӣ Нозимпур

ТАЪРИХИ УМУМӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 7-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррир *Н. Раҳимов*

Мусаххех *В. Қодирӣ*

Мухаррири техникӣ *Н. Салоҳиддинзода*

Таррох *М. Раҷабов*

Ба чоп 14.02.2022 иҷозат дода шуд. Коғази офсет. Чопи офсет.
Андоза 60×90/16. Ҷузъи чопӣ 13. Адади нашр 150 000 нусха.
Супориши № 206/2021.

Муассисаи нашриявӣ «Маориф»-и Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734024, ш. Душанбе, к. А. Дониш, 50.
Почтаи электронӣ: *najmiddin64@mail.ru*

Китоб дар ҚДММ «Собириён» чоп шуд.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. С. Айнӣ, 126.
Почтаи электронӣ: *sobiriyon@yandex.ru*